

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TOPLUMDA SAKATLARA YÖNELİK DİK
BAKIŞ VE BU DİK BAKIŞLARIN SAKAT
BİREYLERİN GÜNDELİK HAYATINDA NASIL
KONUMLANDIĞI ÜZERİNE NİTEL BİR
ARAŞTIRMA

PINAR AKOĞUL

2501140892

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. MURAT ŞENTÜRK

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

Adı ve Soyadı : PINAR AKOĞUL Numarası : 2501140892
Anabilim Dalı / Danışma : DOÇ.DR.MURAT ŞENTÜRK
Anasanat Dalı / nı
Programı
Tez Savunma Tarihi : 28.08.2019 Saati : 10:00
TEZ BAŞLIĞI : SAKAT
BİREYLERİN GÜNDELİK HAYATINDA NASIL KONUMLANDIĞI ÜZERİNE
NİTEL
BİR ARAŞTIRMA

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR.ÖĞR.ÜYESİ AYŞEN ŞATIROĞLU		KABUL
2-DOÇ.DR.MURAT ŞENTÜRK		KABUL
3-DR.ÖĞR.ÜYESİ MEHMET ALİ AKYURT		KABUL
4-DR.ÖĞR.ÜYESİ SEDA GÜVEN		
5- DR.ÖĞR.ÜYESİ ADEM BAŞPINAR		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1. PROF. DR. KÖKSAL ALVER		KABUL
2.DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMED VEYSEL BİLİCİ		

ÖZ

TOPLUMDA SAKATLARA YÖNELİK DİK BAKIŞ VE BU DİK BAKIŞLARIN SAKAT BİREYLERİN GÜNDELİK HAYATINDA NASIL KONUMLANDIĞI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Pınar Akoğul

Bu çalışmada sakatlara yönelik dik bakışların nedenleri, sakatların bu dik bakışları nasıl algıladıkları ve dik bakışların sakat bireylerin gündelik hayatlarında nasıl konumlandığı araştırılmıştır.

Çalışmada nitel bir araştırma yürütülmüş ve fenomenolojik araştırma deseni kullanılmıştır. Görme, işitme ve ortopedik sakatlığı olan 15 katılımcı ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Bu mülakatlarda yarı yapılandırılmış mülakat soruları sorularak katılımcıların dik bakış ile ilgili düşünce ve deneyimleri kapsamlı olarak ortaya çıkarılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Goffman'ın Damga Teorisi ve ikinci bölümünde ise Lacan'ın Ayna Evresi Teorisi kavramlarıyla birlikte açıklanmıştır. Üçüncü bölümde katılımcılarla yapılan derinlemesine mülakat bulguları birinci ve ikinci bölümdeki teorik bilgiler ile yorumlanmıştır. Sonuç bölümünde ise araştırmada elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve sakat bireylerin hayatındaki engellerin kaldırılmasına katkıda bulunacak öneriler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sakatlık, Sakatlık Çalışmaları, Dik Bakış, Goffman, Damga Teorisi, Lacan, Ayna Evresi

ABSTRACT

A QUALITATIVE RESEARCH ON THE GAZE AT THE PEOPLE WITH A DISABILITY IN THE SOCIETY AND HOW THIS GAZE IS POSITIONED IN THEIR DAILY LIFE

Pınar Akoğul

The reasons of the gaze at the people with a disability and how this gaze is perceived by the people with a disability and positioned in their daily life are examined in this study.

A qualitative research is carried out, and the phenomenological research design is used throughout this study. In-depth interviews are conducted with 15 participants who are partially-sighted, blind, hearing-impaired, deaf and orthopedically disability. In those interviews, the thoughts and experiences of the participants are found out by asking semi-structured interview questions. In the first part, the Stigma Theory of Goffman; and in the second part, the Mirror Theory of Lacan are explained with their terms. In the third part, the findings of the in-depth interviews are interpreted with the theoretical information given in the first and second parts. In the conclusion, the results of the research are evaluated and the suggestions to remove the obstacles in the lives of the people with a disability are made.

Keywords: Disability, Disability Studies, Gaze, Goffman, Stigma Theory, Lacan, Mirror Stage

ÖNSÖZ

İstanbul Üniversitesi Fizik Bölümüne 18 yaşında başladığımda henüz çocuk sayılırdım. Ürkek ve çekingendim. Sakat bir birey olarak başarılı olabilecek miydim? Arkadaşlarım ve hocalarım tarafından kabul edilecek ve sevilecek miydim? İstanbul Üniversitesi'nin farklılıkları kucaklayıcı ortamında kafamı kurcalayan bu soruların tedirginliği zamanla yerini dinginliğe ve huzura bıraktı. Başarılı oldum. Sakat olduğum için önüme engeller çıkarılmadı. Hocalarım ve arkadaşlarım beni hiç zorlanmadan kabul etti ve sevdi. Ben de onları çok sevdim. 4 sene sonra mezun olup, İstanbul Üniversitesi'nden ayrıldığımda girdiğim çeşitli ortamlarda ve temas kurduğum ilişkilerde birçok defa sakat olmamdan dolayı dışlandığımı ve engellendiğimi gördüm. Yapabileceğim birçok şeyde sakat olduğum için yapamayacağım önyargısı ile karşılaştım. Bu önyargıları aşmak benim için çok üzücü ve yorucuydu. Belki de birçoğunu aşmakta başarılı olamadım. Sakatlık durumumla yüzleşmeye, bu önyargıların nedenlerini araştırmaya karar verdim. Bu çaba içerisindeyken hayat beni sakatlık üzerine çalışmak için İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne getirdi. Danışman Hocam Doç. Dr. Murat Şentürk'e "sakatlık çalışmak istiyorum." diye konuşmak için geldiğimde beni büyük bir hoşgörü, dikkat ve anlayışla dinledi. Tez çalışmam boyunca da anlayışlı ve hoşgörülü desteklerini benden hiç esirgemedi. Bütün bu anlayışı ve desteği için Murat Şentürk'e minnettarım. Başta Murat Şentürk, İsmail Coşkun, Yücel Bulut, Enes Kabakçı, Ayşen Şatıroğlu olmak üzere İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün anlayışlı, hoşgörülü, destekleyici hocaları olmasaydı bu tezimi bitirmek için ne kendimde cesaret ne de güç bulabilirdim. İstanbul Sosyoloji Bölümü hocalarına bu güzel kucaklayıcı ortamın oluşturulmasını sağladıkları ve tezimi yazmam için bana verdikleri cesaret ve destek için çok teşekkür ederim. Herkese minnettarım. 18 yaşında sakat bir çocuk olarak ürkek yürüdüğüm İstanbul Üniversitesi'nin bu koridorlarında sakatlık ile ilgili bu tezimi yazıp bitirdiğim bugün 34 yaşında sakat bir kadın olarak gururlu, güçlü ve mutlu bir şekilde yürüyorum ve içimden "Sakatım, güçlüyüm ve gururluyum." diyorum.

Var olduğumdan beri üzerimde olan, sokakta yürürken peşimde; parkta, kafede, otobüste karşımda, arkamda; nefes alırken iki eliyle boğazımı sıkarak dik bakışları, sakatlığımınla birlikte üniversiteden mezun olana kadar görmemezlikten geldim. İş

hayatına başlamamla birlikte görmezden gelerek kurtulamayacağımı anladığım bu bakışlarla yüzleşmeye karar vermemle birlikte sakatlığımın bende yarattığı duygu ve düşüncelerin neler ve neden olduğunu da araştırmaya başladım. “Toplumda Sakatlara Yönelik Dik Bakış ve Bu Dik Bakışların Sakat Bireylerin Gündelik Hayatında Nasıl Konumlandığı Üzerine Nitel Bir Araştırma” başlıklı bu tez çalışmam bu araştırmalarımın en somut halidir.

Bu tez çalışmamda 15 sakat bireyle derinlemesine mülakat yaptım. Bu mülakatlara zaman ayırıp sorularımı sabırla dinleyip düşüncelerini aktardıkları ve güzel sohbetleri için mülakat yaptığım bütün katılımcılara çok teşekkür ederim.

Bu çalışmayı yapma fikrimin oluşmasına katkı sağlayan temas ettiğim bütün insanlara; çalışmamı sürdürmem için beni motive eden ağaçlara, hayvanlara, bitkilere, çiçeklere, akan sulara, rüzgarlara ve dostlara desteklerinden dolayı çok teşekkür ederim.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü hocalarım, anneciğim, babacığım, canım kedim Pamuk iyi ki varsınız. Siz olmasaydınız bu tez de olmazdı.

Mayıs 2019

Pınar AKOĞUL

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	5
1 GOFFMAN’IN DAMGA TEORİSİ.....	9
1.1 Damga	10
1.2 Kimlik ve Kimlik Türleri	11
1.2.1 Toplumsal Kimlik ve Bireysel Kimlik.....	13
1.2.2 Ego (Hissedilen) Kimlik	14
1.3 Toplumsal Bilgi	15
1.4 Damgalı Bireyin Topluma Uyum Sağlama Süreci.....	16
1.5 Damgalı Birey, “Normal” Bireylerle Nasıl İlişki Kurar?	17
1.6 Goffman’da Bakış	21
2 “DİK BAKIŞ” KAVRAMINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR.....	25
2.1 Hegel’in Tanınma Diyalektiği.....	25
2.2 Sartre’da Varlık.....	28
2.3 Lacan’ın Ayna Evresi Teorisi	31
2.3.1 Gerçek.....	34
2.3.2 İmgesel Evre – Ayna Evresi	35
2.3.3 Simgesel Evre	37
2.3.4 Özne	38

2.3.5	Ben (Ego)	39
2.3.6	Nesne	40
2.3.7	Öteki.....	41
2.3.8	Arzu.....	41
2.3.9	Jouissance	42
2.3.10	Nazar (veya Bakış).....	43
3	ARAŞTIRMANIN BULGULARI: KATILIMCILARIN SAKATLIK VE SAKATLIKLARINA YÖNELEN DİK BAKIŞ DENEYİMİ.....	48
3.1	Dik Bakışın Algılanması.....	49
3.1.1	Sakatın Sakata Dik Bakışı.....	52
3.1.2	Sakat Bireylere Yöneltilen Dik Bakışlar ve Sakat Bireylerin Anneleri	
	53	
3.1.3	Körlerin Dik Bakışı Algılanması	54
3.1.4	Çocukların Yönelttiği Dik Bakışı	56
3.2	Dik Bakışın Algılanma Biçimi	58
3.3	Sakatlığın Türüne Göre Dik Bakışın Algılanma Biçimi	63
3.4	Dik Bakışın Gündelik Hayata Etkisi.....	69
3.5	Dik Bakışlar ve Sakat Bireyin Sosyal İlişkileri	74
3.5.1	Dik Bakışlar ve Sakat Bireyin Aile İlişkileri	74
3.5.2	Dik Bakışlar ve Sakat Bireyin Akraba İlişkileri.....	75
3.5.3	Dik Bakışlar ve Sakat Bireyin Arkadaş İlişkileri	75
3.5.4	Dik Bakışınlar ve Sakat Bireyin Romantik İlişkileri.....	79
3.6	Dik Bakışlar ve İş/Okul Hayatı	81
3.7	Sakatların Kendilerine Dik Bakan Kişilerin Algısı ile İlgili Düşünceleri.	86
3.8	Dik Bakışlar Nasıl Yok Olur?.....	94
	SONUÇ	97

KAYNAKÇA.....	102
EKLER.....	106

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Planlanan Katılımcı Profilleri ve Sayıları.....	5
Tablo 2: Görüşülen Katılımcı Profilleri ve Sayıları.....	5
Tablo 3: Görüşülen Katılımcıların Demografik Bilgileri.....	6

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİL1: L ŞEMASI.....	33
-----------------------	----

KISALTMALAR

AD	: Az Duyan
AG	: Az Gören
AVM	: Alışveriş Merkezi
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
K	: Kör
OS	: Ortopedik Sakatlık
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	: ve benzeri
vs.	: vesaire
Sİ	: Sağır – İmplant kullanıcısı

GİRİŞ

2007 yılında üniversiteden¹ mezun olur olmaz yüksek lisans² yapmaya başladım. Yüksek lisansa başladıktan birkaç ay sonra da bir reklam ajansında³ stratejik planlamacı olarak çalışma hayatına ilk adımı atmış oldum. Kendimi bildim bileli deneyimlediğim, ama çalışma hayatıyla birlikte çok daha fazla karşılaştığım; o zamanlar anlamını henüz bilemediğim, belki de düşünmediğim sakatlığımaya yönelen dik bakışlar beni iyiden iyiye tedirgin ediyordu. Bu bakışlar kendimi suçlu hissetmeme neden oluyordu, ama sakat olmak suç olmamalı düşüncesiyle sakatlığımaya ve dik bakışlarla yüzleşmeye karar verdim. Toplum tarafından sakat bir birey olarak yapamayacağım söylenen şeyleri, yapıp yapamayacağıma kendi bedenimde deneyimleyerek karar vermek istedim. O güne kadar bana sakatların dans, spor vb. bedenle ilgili aktiviteler yapamayacağı, yapsa da muvaffak olamayacağı söylenmişti. Gerçekten de sakat bir beden, bedenle ilgili bir aktivitede başarılı olamaz mı? Bu sorunun cevabını bulmak için önce dans, sonra da yoga dersleri almaya başladım. Flamenko dans kursuna başladım ve dans grubumla çeşitli yerlerde Flamenko dans gösterileri için sahneye çıktım. Yoga dersleriyle birlikte yoga hocalık eğitimleri de aldım. Daha sonra bir süre yoga hocalığı da yaptım. Dans ve yoga deneyimlerimle gördüm ki bedenimin ne yapıp ne yapamayacağı pek de bana söylenen gibi değildi. Bu nedenle bu deneyimlerle birlikte bedenim ve bedenimin sınırlarını da sorgulamaya başladım. Bu sorgulamalar sırasında bedenle ilgili karşıma çıkan edebi, deneme, bilimsel vb. birçok kaynak okuma fırsatı yakaladım. Beden sosyolojisi ile ilgili birçok makale, kitap okudum; seminerlere katıldım. Bu okumalarım sırasında sakatlık sosyolojisi ile tanıştım. Bu arada özel bir vakıf üniversitesinde⁴ engelli öğrenci birimini kurdum ve sakat öğrencilerle çalıştım. Bu çalışmam sırasında çeşitli sakatlık deneyimleriyle temas etme ve bu deneyimleri gözlemlleme fırsatım oldu. Bedenim ve sakatlığımı anlama üzerine yaptığım bu yolculuk beni sakatlık ve dik bakış çalışmak üzere İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümüne getirdi. “Toplumda Sakatlara Yönelik Dik Bakış ve Bu Dik Bakışların Sakat Bireylerin

¹ İstanbul Üniversitesi Fizik Bölümü

İstanbul Üniversitesi Matematik Bölümü (Yandal)

² İTÜ Fizik Mühendisliği

³ Medina Turgul Reklam Ajansı

⁴ Koç Üniversitesi

Gündelik Hayatında Nasıl Konumlandığı Üzerine Nitel Bir Araştırma” başlıklı bu tez çalışmam sakatlığım ve bedenim üzerine yaptığım bu yolculuk sonucunda ortaya çıkmıştır.

Sakatlık sosyolojisi ile ilgili ilk çalışmalar 1970’li yıllarda İngiltere’de ortaya çıkmaya başlamıştır (Burcu, 2015). Türkiye’de de yaklaşık 10 senedir sakatlık çalışmalarıyla ilgili çalışmalar, çeviriler yapılmakta; makaleler ve tezler yazılmaktadır. Türkiye’de yazılan tezlerde, bildirilerde ve makalelerde sakatlık mevzusu farklı başlıklarda ele alınmıştır:

Sakat çocuk annesi olmak (Aral, 2018), sakat yakınlarının sakat birey üzerine etkileri (Mosiiwa, 2017), sakatlık ve Türk Sineması (Serinkaya, 2016), sakatlık ve etiketleme (Aydın, 2013), sakatlık ve sosyal dışlanma (Girişmen, 2017), sakatlık ve kentsel mekân (Önver, 2012), (Çelik, 2013), sakatlık ve istihdam (Akkaya, 2002), (Önver, Çalışma Yaşamında Mekânsal Esneklik ve Sakatlar, 2017), (Orhan, Türkiye’de Engellilerin Bilinç Düzeyi: Engellilere Sunulan İstihdam Hakları Üzerinden Bir Araştırma, 2015), (Genç & Güldane, 2013), yazılı eserlerde sakatlık kavramı (Şahin, 2018), (Ergün, 2017), (Çayır & Ergün, Ders Kitaplarında Engellilik, 2016), (Erbaş & Yıldırım, 2017), sakatlık algısı (Diğer, 2018), (Yılmaz, 2015), sakatlık ve Türk Toplumundaki sağlamlılık algısı (Ünal, 2018), sakatlık ve din (Savaşçı, 2018), (Bucuka, 2017), (Muhcu, 2015), (Kula, 2017), (Acara, 2013), (Bahçekapılı, 2016), sakatlık ve toplumsal cinsiyet (Güloğlu, 2017), sakatlık ve yoksulluk (Kızılkaya, 2016), sakatlık ve hukuk (Sudrajat, 2016), (Çelik E. , 2016), savaş ve sakatlık (Williams, 2014), sakatlık ve dijital teknolojiler (Bal, 2013), basında sakatlık imajı (Cinisli, 2012), sakatlıkla ilgili söylem ve politikalar (Patır, 2012), (Yardımcı, 2015), (Gül, Cantürk, & Gül, 2017), sakat kişilere karşı toplumun tutumu (Gelmez, 2018), sakatlık farkındalığı (Subaşıoğlu, 2008), sakat gençler ve internet (Köten & Erdoğan, 2014), (Köten & Erdoğan, Engelli Gençler, Sosyal Dışlanma ve İnternet , 2014), sakatlık ve sosyal teori, sakatlık sosyolojisi (Şentürk, 2019), (Burcu, 2015), sakat bireyler ve eğitim (Orhan & Genç, 2017), (Çolak & Çetin, 2014), sakatlar ve sivil toplum kuruluşları (Yazıcı & Yemişci, 2019), sakat kadınlar (Duman & Doğanay, 2017), (Altuntaş & Doğanay, 2016), (Sağiroğlu, 2018), sakat bireylere evde bakım (Şekerci, 2018), sakat bireylerin yaşam öyküsü (Çağlak & Şentürk, 2017), sakat

bireyin ailesi olmak (Sevinç & Babahanoğlu, 2016), (Softa, 2013), sakatlık ve kürtaj (Çaha, 2014), sakatlık ve ötanizi (Avşar & Günay, 2016), sakatların sosyo-ekonomik durumu (Kara, 2019), sakatların çalışma hayatı (Hüseyinli, Göçmen, & Nasibov, 2017), sakatlık farkındalığı ve sakatların adalet web sitesi üzerinden erişimi (Ertürk, Şimşek, Songür, & Şengül, 2014), belediyelerin sakat bireylere erişilebilirlik hizmetleri (Şat & Göver, 2017), sakatlık ve cinsellik (Cumurcu, Karlıdağ, & Almış, 2012), sakat çocuklar ve spor (Koparan, 2003), sakatlık ve turizm (Cevizkaya, İlsay, & Avcıkurt, 2014), sakat bireye bakan kadın (Cantürk Samav, 2017), üniversite öğrencilerinin sakatlara yönelik tutumları (Şahin & Bekir, 2016), sakatlık ve sağlık hizmetleri (İnan, Peker, Tekiner, Ak, & Dağlı, 2013)

“Dik bakış”la ilgili çok fazla tez çalışması bulunmadığı gibi bu çalışmaların büyük bir kısmı feminist çalışmalar kapsamında yapılmıştır. Sakat bireye yönelik dik bakış konusu tez çalışması olarak Türkiye’de doğrudan ele alınmadığı söylenebilir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı toplumda sakatlara yönelik dik bakışın nedenlerine bakarak; söz konusu dik bakışların sakatların gündelik yaşamında nasıl konumlandığını ele almaktır. Bu kapsamda sakat bireylerle nitel bir araştırma yürütülmüştür. Toplumun sakat bireye dik bakışının, sakat bireyin günlük hayatında ve sosyal hayata katılımında nasıl konumlandığı sakat bireylerin deneyimleri üzerinden ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu tezde, sakat bireye yöneltilen dik bakışların arkasındaki toplumsallığın anlaşılmasının sağlanması, bu dik bakışların sakat bireyin toplumsal hayata katılmasını nasıl engellediğini tespit etmek ve bu bakışlar altında sakat birey kendini nasıl var ettiğini öğrenmek hedeflenmiştir. Tezin, sakat bireylerin hayatındaki engellerin kaldırılmasına katkı sağlaması planlanmıştır.

Kapsam

Tezimizde bir veya daha çok uzvu kısmen veya tümüyle eksik veya işlevsiz olan bireyleri tanımlamak için “engelli” kelimesi yerine “sakat” kelimesi kullanıldı; çünkü “sakatlık” kavramı (Yardımcı, 2015: 9), bedensel farklılıklardan ötürü bireylerin yaşadığı zorluk veya problemlerin bireyden değil; çevre ve fiziki koşulların bedensel farklılıklar gözetilmeden oluşturulmasından kaynaklandığını vurgulamaktadır.

Goffman, kişiye ait beklentilerden olumsuz olarak etkilenmeyen bireylere “normal” olanlar der (Goffman, 2014: 31). Tezimizde sakat bireylere yöneltilen dik bakış konusunu ele aldığımız için Goffman’ın kavramsallaştırmasından yola çıkarak “normal” kelimesini tıbben tanımlanmış fiziksel veya mental bir hastalığı, sakatlığı veya yeti yitimi olmayan kişiler için kullanılmaktadır. “Normal” kelimesinin kullanılmasının bir diğer nedeni de dilin kısıtlılığıdır. Bu kullanımdan dolayı sakat bireylere “anormal” demek istemediğimizin altını çizmek isterim.

Bir insanın bir insana veya bir “şey”e bir anlık olmayan, bir süre devam eden dik dik bakmasına “dik bakış” diyeceğiz. Tezimizde ele aldığımız “bakış”, bir insanın diğer bir insana veya objeye kesintisiz bir sürede, gözünü kaçırmadan bakması yani “dik bakış”ın yerine olduğu gibi dilimizde de “bakış” kelimesi olarak kullandığımız “bakış açısı”nın yerine de kullanılacaktır.

Tezimizde görüşme yaptığımız katılımcılardan biri de [K1, GE, Kadın, 30, Öğrenci] dik bakışın hem bakışı hem de bakış açısını ifade ettiği görüşme sırasında belirtmiştir:

“...Aslında algıları ve düşünceleri bakışla ifade ediyorlar, biz de oradan anlıyoruz...” [K1, GE, Kadın, 30, Öğrenci]

Araştırmanın Yöntemi

Tezimizin amacı diğerlerinin dik bakışlarının sakat bireyi ve hayatını ne kadar etkilediğini, bu bakışlar altında sakat birey kendini nasıl var ettiğini öğrenmektir. Bu amaçla sakat bireylerle nitel bir araştırma yürütülmüştür. Ortopedik, işitme, görme sakatlığı olmak üzere 3 çeşit sakatlık grubunda 15 sakat birey ile derinlemesine mülakat yapılmıştır.

Araştırmanın Deseni

Araştırmada fenomenolojik araştırma deseni kullanılmıştır. Görme, işitme ve ortopedik sakatlığı olan bireylerle yapılan derinlemesine mülakatlardan yola çıkarak Goffman’ın Damga Teorisi ve Lacan’ın Ayna Teorisi ışığında toplumda sakat bireye dik bakış konusu ele alınmıştır.

Çalışma Grubu

Bu çalışmada 12 katılımcıdan oluşan bir saha planlaması yapılmıştır. Katılımcılar belirlenirken ortopedik sakatlığı olması, kör veya sağır olmasının yanı sıra cinsiyet, öğrenci veya çalışan olması kriter olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda çalışma grubu belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan maksimum çeşitlilik ve kar topu örnekleme tekniği kullanılmıştır.

	Sakathk Türü					
	Ortopedik		İşitme		Görme	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Çalışan	1	1	1	1	1	1
Öğrenci	1	1	1	1	1	1

Tablo 1: Planlanan Katılımcı Profilleri ve Sayıları

Saha planı olarak ortopedik, işitme ve görme olmak üzere 3 tür sakatlık türünden 2 çalışan, 2 öğrenci; 2 çalışandan 1'i kadın 1'i erkek; 2 öğrenciden de 1'i kadın, 1'i erkek olmak üzere her sakatlık türünden 4 katılımcı olmak üzere toplamda 12 katılımcı ile görüşme yapmak hedeflenmiştir.

Katılımcılar kar topu örneklem yöntemi kullanılarak bulunmuştur. Bu katılımcılar öğrencilerim arasından ve arkadaş çevremdeki kişiler olmak üzere öğrencilerimin ve arkadaşlarımin önerdiği kişiler aracılığıyla ulaşılan kişilerdir. 12 katılımcı ile görüşmek planlanırken kar topu yöntemi ile 15 kişiye ulaşılmış ve 15 kişi ile görüşülmüştür. Görüşme yapılan katılımcıların profilleri sayısal olarak şu şekildedir:

	Sakathk Türü					
	Ortopedik		İşitme		Görme	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Çalışan	1	1	1	1	1	2
Öğrenci	2	1	1	1	2	1

Tablo 2: Görüşülen Katılımcı Profilleri ve Sayıları

Katılımcıların demografik bilgileri şu şekildedir:

ÇALIŞAN-ÖĞRENCİ	KOD	ENGEL GRUBU	CİNSİYET	YAŞ
GÖRME				
ÖĞRENCİ	K1	AG	KADIN	30
	K2	K	KADIN	27
	K3	K	ERKEK	23
ÇALIŞAN	K4	AG	KADIN	41
	K5	K	ERKEK	30
	K6	K	ERKEK	45
ORTOPEDİK				
ÖĞRENCİ	K7	OS	KADIN	23
	K8	OS	KADIN	20
	K9	OS	ERKEK	22
ÇALIŞAN	K10	OS	KADIN	34
	K11	OS	ERKEK	37
İŞİTME				
ÖĞRENCİ	K12	Sİ	KADIN	26
	K13	AD	ERKEK	22
ÇALIŞAN	K14	Sİ	KADIN	38
	K15	Sİ	ERKEK	25

Tablo 3: Görüşülen Katılımcıların Demografik Bilgileri

15 katılımcının kadın-erkek dağılımına bakıldığında 8'i kadın, 7'si erkektir. Bu katılımcıların çalışan-öğrenci dağılımına bakıldığında ise 7'si çalışan, 8'i öğrencidir. Bununla birlikte katılımcıların sakatlık türüne bakıldığında 5'i ortopedik, 4'ü işitme, 6'si görme ile ilgili bir sakatlığa sahiptir.

Veri Toplama Aracı

Tez çalışmamızda veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Öncelikle mülakat soruları hazırlanmış, 2 uzman görüşü alınarak mülakat soruları revize edilmiştir. Bu sorular ilk olarak K7 katılımcısına sorularak ilk mülakat yapılmıştır. Mülakat sonrası mülakat soruları yeniden değerlendirilerek sorular ikinci kere revize edilmiştir. İkinci revizeden sonra elde edilen sorularla K12

ve K3 Katılımcıları ile mülakat yapılmış ve bu mülakatların sonucuna göre mülakat soruları üçüncü kere revize edilerek son halini almıştır.⁵

Mülakata başlarken ilk soru olarak sorduğum “Biraz bize kendinden bahseder misin?” sorusu ile katılımcı tanınmaya çalışılmıştır. Bu tanıma sürecinde mülakatçının yaşı, eğitim durumu, sakatlık türü ve hikayesi, sakatlık durumuna bakış açısı ile ilgili bilgi edinilmiştir. Böylece mülakat soruları katılımcının anlayabileceği ve içinden geldiği gibi cevaplaması sağlanacak bir dil kullanarak sorulmuştur.

Veri Toplama Süreci

Araştırmamızda katılımcı olmak gönüllülük esasına dayanmaktadır. Görüşme yapılmadan önce mülakat için uygun tarih ve yer belirlemek üzere katılımcılarla telefonda görüşülmüştür. Katılımcı ve benim için ortak uygun olan tarih ve görüşlerini rahatça bildirebilmesi için katılımcı için uygun olan bir mekânda buluşarak görüşme yapılmıştır. Katılımcıların görüşme için uygun buldukları mekanlar kafe, AVM, işyeri, restoran şeklindedir.

Araştırmamızda mülakat yaptığımız 15 Katılımcının kişisel bilgileri gizli tutulmaktadır. Bu nedenle tez çalışmamızda katılımcılarımızın isimleri yerine kodlar kullanılmıştır.⁶ Katılımcılardan izin alınarak, yapılan mülakatların ses kayıtları alınmıştır. Daha sonra bu ses kayıtları deşifre edilerek veri analizleri yapılmıştır.

Veri Analizi

İlk önce mülakat görüşmelerinin ses kayıtları deşifre edilmiştir. Deşifreler tek tek okunduktan sonra sorulan sorulara katılımcıların ortak/benzer ve farklı verdikleri cevaplar tespit edilip not edilmiştir. Bu notlardan yola çıkarak 8 ana tema elde edilmiştir.⁷ Ana temalar belirlendikten sonra mülakat deşifreleri tek tek tekrar okunarak önemli görülen kelime, kelime grubu, cümle, cümle grubu ve paragrafların altı çizilerek yorumlarımla birlikte not edilmiştir. Bu notlardan uygun olanlar katılımcıların kod isimleri ile birlikte 8 ana başlığa göre kategorize edilmiştir. Çalışmanın bu son halinden yola çıkılarak katılımcıların konuşmalarının ortak ve

⁵ Mülakat soruları Ek-6’da görülebilir.

⁶ Kod isimleri ile katılımcıların demografik bilgileri için Tablo3’e bakılabilir.

⁷ Veri analizi için hazırlanan ana temaları görmek için Ek-7’ye bakılabilir.

farklı olduğu noktaların nedenleri incelenmiştir. Tezin birinci bölümü olan “Goffman’ın Damga Teorisi” ile ikinci bölümü olan “Dik Bakış Üzerine Görüşler”den yola çıkılarak katılımcıların konuşmalarında benzer ve farklı olan noktaların teorik nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. Katılımcıların bizzat söylediğı cümleler üzerinden bu teorik açıklamalar ifade edilerek “Katılımcıların Sakatlık ve Sakatlıklarına Yönelik Dik Bakış Deneyimi” başlıklı tezimizin üçüncü bölümü yazılmıştır.

Tezin teorik çatısını oluşturan birinci ve ikinci bölüm ile katılımcılarla yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlar sonucunda elde edilen verilerle hazırlanan üçüncü bölüm verilerinin hepsinin analizi yapılarak sonuç bölümü yazılmıştır

BİRİNCİ BÖLÜM

GOFFMAN’IN DAMGA TEORİSİ

Goffman, bir bireyin toplumda itibarını düşüren veya kabul görmemesine neden olan özelliğini “damga” olarak tanımlamaktadır (Goffman, 2014: 21). Goffman, damganın üç türü olduğunu söyler. Bunlardan ilki; bedenle ilgili *biçimsel bozulmalar, sakatlıklardır*. İkinci tür damga; zayıf irade, ahlaksızlık olarak algılanan *karakter bozukluklarıdır*. Bu türe örnek olarak ruhsal hastalıklar, eski mahkûm, bağımlılık, işsizlik vb. gösterilebilir. Üçüncü damga tipi ise ırk, ulus ve din gibi *etnolojik damgalardır*. Bu son damga tipine akraba olan bütün bireyler sahiptir ve soy bağıyla aktarılabilir (Goffman, 2014: 31). Bu tezde toplumda sakat bireylere yöneltilen dik bakışların nedenleri ve bu dik bakışların sakat bireyleri ve hayatlarını nasıl etkilediği araştırıldığı için Goffman’ın belirttiği damga türlerinden sadece bedenle ilgili damgaya neden olan sakatlık ele alınmaktadır. Zaten bireyler bu üç tür damgadan hangisine veya hangilerine sahip olursa olsun aynı dışlanma mekanizmalarına maruz kalmaktadır (Bezmez, Yardımcı & Şentürk, 2011: 196). Sakatlık da bir damga türü olduğu için bu bölümde ilk olarak “damga”nın ne olduğu ele alındıktan sonra damgalı bireyin toplumda nasıl görüldüğü ve anlaşıldığını anlamak için kimlik ve kimlik türleri tanımlanmaktadır. Bir bireyin kimliğinin tanımlanmasını sağlayan “toplumsal bilgi”nin ne olduğu anlaşılmaya çalışılmaktadır. Damgalı bireyin günlük yaşamını devam ettirebilmek, kamusal alanlarda ve mekanlarda var olabilmek, damgasını nasıl taşıyacağı ve damgasına rağmen *ezilmeden ve yok olmadan* diğer insanlarla ilişkilerini nasıl düzenleyeceği “damgalı bireyin topluma uyum süreci”; damgalı bireyin günlük hayatını doğrudan etkileyen, diğer insanlarla kurduğu iletişim ve etkileşim “damgalı birey, ‘normal’ bireylerle nasıl ilişki kurar” başlıkları altında irdelenmektedir.

Goffman’ın “damga teorisi”ni bilmek toplumda sakat bireye yöneltilen dik bakışların nedenlerinin ve bu bakışların sonucu olarak sakat bireyin nasıl etkilendiğini daha iyi anlamak için önemlidir. Çünkü insanları kategorize etmek için “kimlik” tanımı yaparken; sakat bireyin sakat olma durumunun nasıl “damga” hâline dönüştüğünü ve diğer “normal” bireylerden nasıl ayrıştığını, bu damgasından dolayı “normal” insanlarla etkileşimi ve günlük hayatının nasıl etkilendiği görülebilmektedir. Diğer

“normal” bireylerden ayrışması; “normal” bireyin sakat birey üzerinde tahakkümüne dönüşebilmektedir. Bu tahakkümün, en iyi “normal” bireyin “sakat” bireye yönelttiği dik bakışlarından anlaşılabilir.

Bakışın sakat bireyin hayatını nasıl etkilediğini anlamak için Goffman’ın ara ara dile getirdiği, ama üzerinde kapsamlı bir çalışma yapmadığı “bakış” konusuna nasıl yaklaştığı “Goffman’da Bakış” başlığı altında incelenmektedir.

1.1 Damga

Damganın ne olduğunu tanımlamadan önce “normal”in ne olduğunu açıklamak gerekir. Çünkü normalin dışında kalan herkes damga sahibi olabilir. İnsan bu nedenle normal olmaya yönelir ve normal olmaya çalışırken de ortalama insanın yaptıklarını yapmaya çalışır. İngilizceye 1840’lı yıllarda giren “normal” kelimesinin “yaygın tür ya da standarttan, düzenli, alışıldık olandan farklı olmayan ya da sapmayan, ona uyan, onu oluşturan” şeklindeki anlamı günümüzde hâlen geçerliliğini sürdürmektedir (Bezmez, Yardımcı & Şentürk, 2011:187-188). Bütün özellikleri ile “normal” tanımına girecek insan yok denecek kadar azdır. Bu nedenle insanlar en azından bazı yönleri ile ve belli bir zaman diliminde “damga” sahibi olurlar.

“Damga” terimini ilk kez Eski Yunanlılar kullandı. Bireyin ahlaki statüsünün kötü olduğunu göstermek için bedene kazınan izlere “damga” dediler. Bu işaretler merasimle oluşturulur ve kişinin suçlu, hain veya köle olduğunu gösterirdi. Böylece kamusal alanda bu kişiden kaçınılması gerektiği anlaşılırdı (Goffman, 2014: 27). Hristiyanlık döneminde ise iki tür “damga” vardı. Cildin üzerinde “patlamış tomurcuklara benzeyen yaralar” bir tür “damga” sayılırdı ve Tanrı’nın merhametini gösterirdi. Fiziksel sakatlıklar da diğer tür “damga” olarak kabul edilirdi (Davis, 2006: 131).

Günümüzde ise “damga” gözden düşmeye neden olan bir bedensel işarettir çok doğrudan gözden düşmeyi temsil eder (Davis, 2006: 131). Bu gözden düşmenin anlamı *sosyal açıdan kabul görememe* durumudur (Goffman, 2014: 21). Damgalı birey, tam bir insan değilmiş gibi kabul edilir (Davis, 2006: 132).

Damga; dil, din, ırk, bedensel yapı vb. gibi insan özelliklerinin farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Damganın 3 bileşeni bulunmaktadır. Damganın davranışsal bileşeni sosyal kontrolü sağlamaktadır. Damgaya duyulan korku ve nefret ise damganın duygusal bileşenini oluşturmaktadır. Nefret, beğenmeme, küçümseme duyguları korkudan kaynaklanmaktadır. Damganın, sosyal sınıflandırmayı oluşturan bilişsel bileşeni de bulunmaktadır (Davis, 2013: 150).

Damga, toplumsal ve kültürel olarak üretilen bir kavramdır (Yardımcı, 2015: 12). Feodal dönemde üretim tarıma dayanmaktaydı ve tarlalarda, küçük atölyelerde yapılmaktaydı. Üretim insan gücüne dayalı olduğu için zordu, bu nedenle insanlar çalışırken iş birliğine ihtiyaç duyuyorlardı. Bu iş birliği içinde sakat bireylere de evlerde, atölyelerde, tarlalarda veya oturdukları yerde yapabilecekleri işler düşüyordu. Böylece sakat birey üretimin dışında kalmıyordu. Kapitalizm ve sanayileşmeyle birlikte fabrikalarda makineler ve üretim bandı ile üretim başladı. Bu makineler ve üretim bantları ortalama bir bedene sahip insanların çalışabileceği gibi üretildiği ve sakat bireyler evden çıkıp fabrikalara gidemeleri için üretimin dışında, evlerinde kapalı kaldılar. Bu koşullarda ortaya çıkan “burjuva ahlakı”na göre çalışamayan kişiler ahlaken damgalı sayıldığı için sakat bireyler de damgalı olarak görüldü (Yardımcı, 2015: 13-14).

Damgalama sakınılması, uzak durulması gerektiği düşünülen özelliklerden kaynaklanmaktadır. Kısaca damgalar toplumda kimlerden uzak durulacağı, kiminle temas geçilebileceği hakkında bilgi vermektedir. Kimlerden uzak durulacağı, kimlerle temas edileceği kararının verilebilmesi için ise karşılaşılan insanların hangi özelliklere sahip olduğu ve bu özelliklerin nasıl algılanıp, sınıflandırılacağı önemli hale gelmektedir. İnsan özelliklerinin sınıflandırılması için kimlik kavramı ortaya çıkmış ve kimlik kavramı toplum yaşamında önemli bir yer edinmiştir.

1.2 Kimlik ve Kimlik Türleri

Bir insanın genel özelliklerini tanımak ve onunla ilgili fikir sahibi olmak için birlikte zaman geçirmek, birden fazla kez temas etmek gerekir. Geçirilen zaman ve temas sayısı ne kadar fazla olursa o insana ait özellikler daha iyi öğrenilir. Başka insanların olduğu topluluk veya toplumlarda her insana ayıracak kadar zaman olmayacaktır, ama

insan toplumsal hayatta her gün birçok farklı insanla tanışmak veya temas etmek durumunda kalır. Bu kadar çok insanın içinde kişinin kendisine zarar verebilecek insanlar olacaktır. Bu nedenle insan kendisine iyi gelecek, fayda sağlayacak insanlara yönelmek veya zararı olabilecek insanların da zararlarını asgariye indirmek veya bu insanlardan uzak durmak isteyecektir. Bu nedenle bireyler her bir insanla ayrı ayrı uzun zamanlar harcamadan bilgi sahibi olmak için insanları *kategorilere ayırır*. Böylelikle birey belirlediği kategorilerin birkaç özelliğine sahip bir insanın o kategoriye ait olduğunu düşünür ve bu insanı kategorinin bütün özelliklerine sahipmiş gibi tanımlar. Böylelikle o kişi hakkında bilgi sahibi olur.

Kişilerin nasıl kategorize edileceğini ve bu kategoridekilerin sahip olması gereken özellikleri toplum belirler (Goffman, 2014: 28). Bu kategoriler sonucu “kimlik”ler inşa edilir. Bireyin karakterine ait özellikler, sahip olduğu toplumsal statüsünün özellikleri ve bedensel özellikleri; o bireyin kimliği ile ilgili bilgi verir. Bireylere atfedilen kimlikler, aynı zamanda “damgalama”ya giden yolda atılan ilk adımdır.

Toplumun damgalı bireye atfettiği kimlikten ötürü sakat bireyin sahip olmasını beklediği birtakım özellikler vardır. Sakat bireyin sahip olmasının beklediği pasif, muhtaç, bağımlı olmak gibi *negatif* olarak görülen birtakım özelliklere, bazen sakat birey de sahip çıkar (Davis, 2013: 154). Bu, sahip olunan damgayla baş etmenin yollarından biridir.

1970’li yıllara kadar batı toplumlarında “sakatlık” kişisel bir trajedi olarak düşünülüyor ve sakatlık ile ilgili bütün sorumluluk sakat birey ve ailesine yükleniyordu. Bu tarihlerde yine Batı toplumlarında “sakatlık” toplum ekonomisi için pahalı bir yük olarak kabul ediliyordu (Shah, 2019). Toplumun “sakatlık” ile ilgili sorumluluk kabul etmeyen bu anlayışı ve politikalar nedeniyle 1970’li yıllarda Büyük Britanya’da ve Kuzey Amerika’da başlayan sakatların da yaşadıkları toplumda vatandaş olarak görülmelerini ve bütün vatandaşlarla eşit haklara sahip olduklarını savunan “sakat hareketi (disability act)” ile “sakat kimliği” tanımlanmaya ve tanınmaya başlamıştır (Bezmez, Yıldırım & Şentürk, 2011).

Bireye, sahip olduğu özelliklerden yola çıkarak toplumun atfettiği kimlik olduğu gibi bireyin sahip olduğu özelliklerden ötürü doğrudan sahip olduğu bireysel bir kimliği

olacaktır. Bireye toplumun atfettiği ve bireyin özelliklerinden dolayı doğrudan sahip olduğu kimlikler örtüştüğü gibi bazı bireylerde de bu kimlikler birbirinden farklı olabilir. Bununla birlikte bireyin kendisinin sahip olduğu özelliklerle ilgili algısı da bu kimlik özellikleriyle örtüşebildiği gibi, tamamen farklı da olabilir.

1.2.1 Toplumsal Kimlik ve Bireysel Kimlik

“Toplumsal kimlik”, kişinin dahil olduğu toplumsal kategorinin nitelikleri olan dürüst, çalışkan gibi kişisel niteliklerle iş-meslek gibi yapısal nitelikleri içerir (Goffman, 2014: 28). Toplumsal kategorilere ait olan niteliklere toplum karar verir ve bu nitelikler toplum tarafından belirlendiği için normatiftir (Davis, 2006: 131). Örneğin bir öğretmenin sahip olması beklenen nitelikler arasında kitap okuması, ciddi olması, giyim kuşamına dikkat etmesi vb. beklenebilir ve bu beklentiler normatiftir. Ancak her öğretmen bu niteliklere sahip olmayabilir.

Bir kişiye yakıştırılan veya sahip olması beklenen nitelikler ve kategori “varsayılan toplumsal kimlik”, bu kişinin gerçekten dâhil olduğu kategori ve sahip olduğu niteliklere ise “fiili toplumsal kimlik” denir (Goffman, 2014: 29). Bir bireyin varsayılan toplumsal kimliği ile fiili toplumsal kimliği arasında uyumsuzluk olması bu bireyin itibarsızlaşmasına neden olur (Goffman, 2014: 77). Bu uyumsuzluk bireyin toplumsal kimliğini örseler. Bu nedenle birey hem kendinden hem de toplumdan kopabilir. İtibarsızlaştırılmış bir kişi olarak kabul görmediği bir dünyaya göğüs germek durumunda kalabilir. (Goffman, 2014: 49).

Bireyin kimliği ile ilgili bilgi taşıyan göstergeler ve bu göstergeler aracılığıyla hakkında bilgi verdiği bireyle ilgili oluşturduğu özgün yaşam öyküsüne “bireysel kimlik” denir (Goffman, 2014: 93-94). Bireysel kimliği kişiye itibar kazandırıyorsa bu itibar kazandırıcı durum toplumsal kimliğinin önüne geçecektir. Örneğin, halk tarafından sevilen ilkokul mezunu meşhur bir şarkıcıyı ele alırsak; toplumsal kimlik özelliklerinden biri olan ilkokul mezunu olması bu kişiye itibar kazandırmayacaktır; ancak toplumsal kimliği ne olursa olsun sokağa çıktığında bireysel kimliği olan ünlü bir şarkıcı olmasından dolayı kendisini tanıyan ve seven insanlar, bu şarkıcıya saygı ve sevgi gösterecektir. Beğeni dolu bakışlar ve davranışlar insanın varoluşunu onayladığı için insanı çok mutlu eder. Bu nedenle birçok insan sokağa çıkınca diğer

insanların beğeni dolu bakışlarını ve davranışlarını görmek için şöhret peşinde koşabilir (Goffman, 2014: 107-108).

1.2.2 Ego (Hissedilen) Kimlik

Bir bireyin toplumsal ve bireysel kimliği, diğerlerinin birey ile ilgili sahip olduğu kaygıları ve yaptığı tanımları taşır (Goffman, 2014: 151). Kişi bu kimlikler ile ilgili hiçbir duyguya sahip değildir. Oysa birey çeşitli toplumsal deneyimler sonucunda kendi durumuna, sürekliliğine ve karakterine ilişkin edindiği kendine ait öznel algısı vardır. Bu algıya “ego kimlik” veya “hissedilen kimlik” denir (Goffman, 2014: 151). Ego kimliğinde birey kimliğe ait refleksif ve öznel bir gerçeklik hissederek (Goffman, 2014: 152). Birey ego kimliğini oluştururken toplumsal ve bireysel kimliğindeki malzemeleri kullanabileceği gibi bunlardan bağımsız bir ego kimliği de inşa edebilir (Goffman, 2014: 152). Toplumsal kimlik kavramı damgalamayı değerlendirmeyi, bireysel kimlik kavramı ise damganın idaresindeki bilgi denetimi rolünü incelemeyi, ego kimliği kavramı ise bireyin damgası ve bu damgayı idare ederken hissettiklerini ve bu noktada kişiye verilebilecek tavsiyeleri ele almayı sağlar (Goffman, 2014: 152).

Toplumsal ve bireysel kimlik, diğerlerinin kimlik sahibi ile ilgili kaygı ve tanımlamalarından oluştuğu için etkileşime girdiği diğer bireylerin kendisiyle ve etkileşimle ilgili yaptıkları geri bildirimler; bireyin kendisiyle ilgili bir takım duygu ve düşünce geliştirmesine neden olacaktır. Damgalı birey, ait olduğu kimliklerin kriterlerine göre benliğine ilişkin çelişkili duygulara sahip olabilir (Goffman, 2014: 153). Bununla birlikte birey, diğer insanlarla etkileşimleri sonucunda sağlıklı geri bildirimler alamazsa kendini izole edebilir. Birey bu izolasyon nedeniyle kızgın, öfkeli ve düşmanca davranışlar sergileyebilir (Davis, 2006: 136).

Damgalı birey, diğer damgalı bireylerin damgasının görünürlük ve rahatsızlık vericilik derecesine göre bireyleri sıralayabilir ve kendisinden daha görünür veya rahatsızlık verici bir damgayı sahip olan bireye, “normal”lerin kendisine gösterdiği tavrın aynısını gösterebilir. Örneğin işitme engeli olan biri, kendisini işitme engeli yokmuş veya kör olan biri ise kendisini kör değilmiş gibi görebilir (Goffman, 2014: 153). Genellikle “normal” kişiler ile temas eden damgalı birey, kendini damgalayıcı olmayan sıfatlarla tanımlayacaktır (Goffman, 2014: 154).

Damgalı birey kendisi gibi damgalanmış kişilerle temas ettiğinde, damgalarından dolayı atfedilen *abartılı* veya *zavallı* nitelikleri bu kişiler sergilerlerse; bu kişilerden *tiksinebilir* ve *kimlik karmaşası yaşayabilir*. Çünkü damgalı birey de geleneksel toplumun normlarını içinde taşımaktadır. Diğer taraftan toplumsal ve psikolojik olarak bu kusurlu kişilerle özdeşleştiriliyor olması, bireyi tiksindiği şeye bağlı hâle getirebilir. Daha sonra bu tikslenme utanca, bu utanma hissi de bu hisse sahip olmanın verdiği utanca dönüşür. Damgalı birey ne kendi grubundan kopabilir ne de tamamıyla o gruba dahil olur (Goffman, 2014: 154).

1.3 Toplumsal Bilgi

Bireyin karakteristik özelliklerini yansıttığı bedensel hareketler ve ifadeler vardır. Bu bedensel ifadeler ve hareketlerin ilettiği bilgiye “toplumsal bilgi” denir. Bu bilgilerin iletilmesini sağlayan bedensel hareket ve ifadelere “göstergeler” dersek, bu göstergelere rutin olarak ulaşılabiliriyorsa “sembol” denir (Goffman, 2014: 79).

Bir “sembol”ün ilettiği, bir kişiye ait toplumsal bilgi aracılığıyla o kişinin karakteristik özelliği, toplumsal sınıfı vb. hakkında bir fikir sahibi olunur. Bu sınıfa ait olan veya bu karakteristik özelliklere sahip kişilerin genel olarak sahip olduğu özelliklerle ilgili insanların zihninde genel olarak bir resim vardır. Toplumsal bilgi edinilen kişinin bütün özellikleri bilinmese de bu resme ait olacağı düşünülen diğer özelliklere de o kişinin sahip olduğu kabul edilir. Örneğin bir cemiyete ait yaka rozeti takan bir kişinin, o cemiyette olan kişilerin sahip olacağı düşünülen tüm özelliklere sahip olduğunu gözlemlemesek bile o özelliklere sahip olduğunu kabul edebiliriz. Kişinin itibar görmesini sağlayan toplumsal bilgi ileten sembollere “statü (itibar) sembolü” denir. İtibar düşürücü bilgi taşıyan sembollere, “damga sembolü” denir (Goffman, 2014: 79-80).

Kişinin ait olduğu tahmin edilen bir toplumsal tabakadan daha üst bir tabakaya ait bir sembol taşıyorsa bu sembole “kimlik karıştırıcı” denir (Goffman, 2014:80). Kitap okuyan ilkökul mezunu birini gördüğümüzde bu kişinin ilkökul mezunu olduğunu bilmiyorsak kitap okuduğu için bu kişiyi üniversite mezunu sanabiliriz. Çünkü kitap okumak üniversite mezunu kişilerin yapması beklenen bir etkinliktir.

Bu sembollerin taşıdığı bilgiler, sembolü taşıyan kişinin itibarını artırıyor ya da “artı puan”, itibarını düşürüyorsa “gaf” olarak adlandırılabilir (Goffman, 2014: 81). “Bana arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.” atasözünde olduğu gibi birlikte görüldüğümüz, vakit geçirdiğimiz arkadaşlarımızın toplumsal kimliği; bizim toplumsal kimliğimiz ile ilgili bilgi verdiği düşünülür (Goffman, 2014: 81). Kör arkadaşıyla sokakta yürüyen gören kişiye: “sizi gideceğiniz yere kadar götüreyim.” diye yardım teklif edilmesi örnek olarak söylenebilir. Yanında kör biri olan bir gören kişi de körmüş gibi algılanabilir. Belki de bilinç dışında kör birinin, sadece körlerle arkadaşlık edebileceği fikri olabilir.

1.4 Damgalı Bireyin Topluma Uyum Sağlama Süreci

Damgalı bireyler benzer öğrenme deneyimlerinden geçer ve benlik imgelemlerinde benzer değişimler yaşarlar. Topluma uyum sağlamak için kendileriyle ilgili yaptıkları düzenlemeler sonucunda benzer “ahlaki kariyer” deneyimleri yaşarlar (Goffman, 2014: 64). Damgalı bireyin sosyalleşme süreci iki safhadan oluşur. Damgalı birey ilk olarak “normal” bireylerin kendisiyle ilgili bakış açısını öğrenip, içselleştirir. Bu safhada damgalı birey toplumun kendisi ile ilgili oluşturduğu benlik imgelerini ve sahip olduğu damga ile yaşamının nasıl bir şey olduğunu öğrenir. İkinci safhada birey sahip olduğu damganın getirdiği sonuçları çok net kavramıştır (Goffman, 2014: 64).

Bireyin ahlaki kariyerini belirleyen dört temel örüntü vardır. Birinci temel örüntüde doğuştan bir damgaya sahip olan kişi, damgasının yarattığı dezavantajlarla sosyalleşirken; hiçbir zaman yerine getiremeyeceği toplumsal normları da öğrenir ve içselleştirir. İkinci temel örüntüde doğuştan bir damgaya sahip olan kişinin çocukluğunda aile veya akraba, komşu gibi yakın ilişkiler içinde olduğu insanlar, damgalı kişiyi korumak için dış toplumdan damgası ile ilgili gelen negatif mesajları çocuğa iletmeyebilirler. Bu nedenle kişi kendini “normal” bir kimliğe sahipmiş gibi görebilir. Damgalı çocuk büyüdükçe ait olduğu toplumsal sınıf, ikamet ettiği yer ve damga tipine göre değişen zamanlamayla dış dünyanın kendisine yönelttiği bakışla yüzleşmek zorunda kalacaktır. Bu yüzleşme büyük olasılıkla damgalı birey okula başladığında gerçekleşecektir. Damgalı birey okul hayatını damgasıyla ilgili yanılsama ile tamamlasa bile damgası ile ilgili negatif toplumsal kabullerle romantik

ilişkilerinde veya iş başvurularında yüzleşmek zorunda kalacaktır. Doğuştan değil de sonradan damgalanan bir kişi ahlaki kariyerin üçüncü örüntüsünü teşkil eder. Bu kişi damgalanmadan önceki geçmişine bakıp, yeniden kendini konumlandırmak durumunda kalacaktır. Doğuştan damgalı birey “normal” olmanın nasıl bir şey olduğunu daha önce deneyimlememiştir, ancak sonradan damgalı olan birey “normal” bir birey olmayı deneyimlediği için geçmişini sorgulayacak ve yeni durumuna kolay kolay alışamayacaktır. Bu alışma sürecinde damgalı birey kendini reddedebilir. Sonradan damgalı olan bir birey, damgasından dolayı artık yeni bir ortamda sosyalleşmek zorunda kalıyorsa, bu dördüncü örüntü modelini oluşturur. Örneğin sonradan kör olan biri, körlük durumuna uyum sağlamak için bir körler derneğine üye olmak durumunda kalabilir. Bu dernek ortamında genellikle körlerle iletişim içinde olacağından körlerle iletişim kurmayı öğrenmek zorunda kalacaktır (Goffman, 2014: 63-68).

Bütün bu süreçlerden geçerken damgalı birey, sosyal izolasyona ve dışlanmaya maruz kalmaktadır. Bu dışlama ve sosyal izolasyon süreçlerinde “normal” insanlar, damgalı bireye görünmez, yokmuş gibi davranabilir. Yani damgalı birey sanki ölü gibidir. Bu nedenle “damgalama” bir tür “sosyal ölüme” neden olmaktadır (Davis, 2013: 156).

1.5 Damgalı Birey, “Normal” Bireylerle Nasıl İlişki Kurar?

Damgalı bireyin, damgası dışında sahip olduğu diğer özellikleri toplum tarafından takdir ediliyor olsa bile sahip olduğu bir damga yüzünden diğer bireyler nazarında itibarsızlaşabilir (Goffman, 2014: 31). Yani, damgaya neden olan özelliği, bireyin bütün özelliklerinin önüne geçer. Damgalı bireyin akıllı, çekici, üst sınıf vb. biri olacağı düşünülmez (Davis, 2013: 152).

Belli bir izleyici kitlesi önünde, belli bir süre boyunca gerçekleştirilen ve izleyiciler üzerinde etkisi olan faaliyetlere “performans” denir (Goffman, 2018: 33). Bir performans sırasında performe edilen gerçeklik kırılğan ise gerçekliğin bu kırılğan tarafı saklanmaya çalışılır, çünkü seyirci bu kırılğanlığa dair bilgiye sahip olursa performansın gerçekliğinden şüphe duyacaktır. Bu nedenle performansın kırılğanlığı ile ilgili bilgiye “yıkıcı bilgi” denir (Goffman, 2018: 137). Seyirciye hangi bilginin aktarılacağı veya hangi bilginin seyirciden saklanması gerektiği kararına “bilgi

denetimi” denir (Goffman, 2018: 137). Sakatlık, itibar düşüren bir durum olduğundan sakat olan kişi için yıkıcı bilgidir. Eğer kişi belli durum ve koşullarda saklayabileceği bir sakatlığa, yani sağır veya süregen bir hastalığa vb. sahipse sakatlığını yani yıkıcı bilgiyi saklayacaktır. Ancak birçok ortopedik sakatlık gizlenmek istense de görünür olduğu için gizlenemeyeceğinden sakat kişi performansını bu yıkıcı bilgi ile sergilemek zorunda kalacaktır. Bu durum seyircinin sakat bireyi küçümsemesine neden olabilir.

Damgalı bireyle diğer bireylerin ilk teması sırasında her iki taraf da normatif beklentiler içinde oldukları için gerilimler olabilir, ama her iki taraf da damga durumuyla yüzleşmek zorunda kalacaktır (Davis, 2006: 136). Diğer bireylerin damgalı bireyi nasıl tanımlayacağı ve damgalı bireyi kabul edip etmeyecekleri hususunda damgalı bireyin kafasında soru işaretleri olabilir. Bununla birlikte kişiler birbirine yaklaştıkça her iki taraf için de kategorik beklentiler azalacak ve kişiler birbirini daha empati, anlayış içinde daha objektif kişisel özelliklerine göre değerlendirecektir (Goffman: 2014: 88-89).

Dışarıdan görünen bir sakatlığı olan (genellikle ortopedik sakat veya kör) bir kişinin sakatlığı çevresindeki tanıdık insanları rahatsız etmezken, sokak gibi kamusal mekanlarda temas ettiği yabancı insanları rahatsız edebilir (Goffman: 2014: 89). Bunun nedeni sakatlığı olan kişinin görüntüsünün, her gün sokakta gördüğümüz insanların görüntüsünden farklı olmasıdır. Bu görüntü sıradan olmayan bir durum olduğundan ve “normal” bir kişi bu görüntüyü tanımlayamadığı için kafası karışmaktadır. Sakat olmayan bakan kişi bu kafa karışıklığının verdiği rahatsızlıkla ve belki de bu belirsiz durumu tanımlamaya çalışmak için sakat bireye dik dik bakacaktır (Thompson, 1982: 189).

Sakat bireyin diğer bireylerle teması sırasındaki gerilim nedeniyle sakat birey bazen korkudan sinebileceği gibi, bazen de kendini savunma amacıyla karşıdakilere düşmanca davranışlar sergileyebilir (Davis, 2006: 138). Bu düşmanca davranışların nedeni temas ettiği “normal” bireylerin kendisiyle alay etme, küçük görme gibi kötü davranması korkusudur. Bazen de sakat bireyin, sinmek veya saldırıya geçmek konusunda kafası karışabilir. Sakat bireyin, diğer bireylerle teması sırasında bu belirsiz ve kararsız tutumu temaslarını olumsuz etkileyecektir.

Sakatlığı olan bir kişi, yeni tanıştığı bir insan üzerinde sakatlığının yarattığı rahatsızlık durumu varsa bu rahatsızlığı azaltmak için çaba gösterecektir. Fred Davis, bu çabayı “gedik açmak” olarak tanımlar (Goffman, 2014:89-90). Bu ilk tanışmadaki rahatsızlık durumu atlatıldıktan sonra iki tarafta birbiriyle zaman geçirip, daha çok yakınlaştıkça sakat olan kişinin sakatlığından dolayı duyduğu rahatsızlığı iyice azalacak ve hatta sakat kişi bir süre sonra “normal” olarak kabul edilecektir, ama yine de sakat olan birini sürekli görüp de yine sakatlığından rahatsız olan insanlar olacaktır. Örneğin sakat bir genç okula giderken her gün aynı insanlarla temas etmesine rağmen kendisiyle sakatlığından dolayı dalga geçilebilir.

Toplum, ister yabancılarla olsun isterse yakınlarımızla olsun bütün ilişkilerimize müdahale eder (Goffman, 2014: 91). Bu nedenle toplum her bireyin olduğu gibi damgalı bireyin de davranışlarını belirli kalıplara göre düzenlemesini bekler. Damgalı bireyin hassas durumlarla nasıl başa çıkacağını, yakınlarına nasıl destek vereceğini, normal insanlarla kurabileceği arkadaşlık türlerini, kendisi gibi damgalı kişilere yönelik önyargılar arasında hangisini göz ardı edeceğini toplum belirler. Aynı zamanda toplum damgalı bireyin ne tam olarak normal ne de tam olarak damgalı gibi davranmasını ister. Yine damgalı bireyin damgasını tamamıyla kabul etmesi istenmez. Diğer taraftan başkalarının ona olumsuz tutumlarını tümüyle ciddiye almaması beklenir. Nitekim Goffman’ın Damga kitabında da bacağı sakat olan biri; diğer insanların, sakatların sakat ve aciz biri gibi yani bir topalın topal gibi davranmasını beklediklerini söylemektedir (Goffman, 2014: 155-156).

Kişinin toplumsal statüsü ile ilgili bilgi veren uyarıcılara “görünüş”; kişinin bulunduğu yerde, o anda oynayacağı rol ile ilgili bilgi veren uyarıcılara ise “tutum” denir. Kişi küstah, saldırgan bir tutuma sahip olabileceği gibi yumuşak başlı bir tutum da sergileyebilir. Kişinin görünüşü ve tutumu arasında bir tutarlılık olması beklenir (Goffman, 2004: 35). Sakat birey, sahip olduğu sakatlıktan dolayı bazı işleri yapmakta yardıma ihtiyaç duyabilir. Bu nedenle sakat bireyin yumuşak başlı, karşısındakinin otoritesine boyun eğen, aciz bir tutuma sahip olması beklenir. Bunun yerine dik başlı, sözünü esirgemeyen, karşısındakinin otoritesini dikkate almayan sakat bir bireyin görünüşünün ve tutumunun tutarlılık göstermediği düşünülecek ve sakat bireyin dik başlı tutumundan dolayı rahatsızlık duyulabilecektir.

Damgalı bireyin, normal bireylerle ilişkisindeki uyumun nasıl olması gerektiğini geleneksel toplumun bakış açısı belirler (Goffman, 2014: 169). Bu ilişkileri belirleyen kodlar damgalı bireyin bakış açısından sunuluyormuş gibi gösterilse de aslında bu kodlar bireyin ait olduğu grubu yansıtır. Bireyin ne olduğu ve ne olabileceğini kendi gibilerin toplumsal yapıda işgal ettikleri konumlar belirler (Goffman, 2014:159). Örneğin Türkiye’de sakatlık; kişisel trajedi, utanç kaynağı vb. gibi negatif anlamlar taşıyan bir damga olarak algılanır (Yardımcı, 2015: 9). Türkiye’de sakatlık böyle algılandığı için Türkiye’de yaşayan sakat bir bireyin hayatının trajik olması beklenir.

Damgalı bireye sunulan davranış kodları, ötekine nasıl davranması gerektiği ve kendi benliğine uygun tutumun ne olması gerektiği ile ilgili bilgi sunar. Örneğin damgalı bireyin benzer damgaya sahip olan ve damgasını gizlemeye çalışanlardan tiksinişi istenir (Goffman, 2014: 157). Bu sunulan kodlara uymayan kendini kandırmış, yolunu şaşırmış; uyan ise kabiliyetini ve kıymetini göstermiş sayılır. (Goffman, 2014: 157).

Toplum, sakat bireyin sakatlığını kusur olarak görür. Sakat birey, toplumun bu bakış açısına karşı kendini savunmak için tepki gösterecektir. Toplum, bu tepkisel davranışları tepki olarak görmez. Bu davranışların sakatlığın kendisinden kaynaklandığını düşünür. Bu nedenle toplum, sakatlığı ve bu sakatlığa tepki olarak gösterilen kusurlu görülen davranışları, sakat kişinin ailesinin yaptığı hatalara karşı bir ceza olarak görebilir. Bu nedenle sakat kişiye yöneltilen kötü davranışlar meşrulaştırılır (Davis, 2006: 133).

Damgalı kişi davranış kodlarına uymayabilir. Damgalı kişinin bu davranış kodlarına uymamasının nedeni, bu kodlara uyma kaygısının kişiyi insan ilişkilerinde gözlemci olmaya itmesidir. Böylece damgalı bireyin insan ilişkilerindeki normal bireyler için üzerinde durulmaması gereken, sıradan ilişkilenebilirlik ile ilgili farkındalığı artacaktır. Bunun nedeni de damgalı bireyin damgasını kabul ve açığa vurma hususunda toplumun bireye yaşattığı çelişkili durumdur. Normal bireyler bu çelişkileri yaşamazlar ve bu nedenle insan ilişkilerindeki farkındalıkları düşüktür (Goffman, 2014: 158).

Toplumun damgalı bireye verdiği tavsiyeler, çoğu zaman bireyin yaşamının en utanç duyduğu ve en mahrem kısımlarıyla ilgilidir. Bu nedenle damgalı birey sürekli gözetim

altındadır. Bunun sonucu olarak bir aileye ve işe sahip olmuşsa, toplum tarafından “bir baltaya sap olduğu” kabul edilirken, damgalı biriyle evlenen “normal” biri için de hayatını heba ettiği düşünülebilir (Goffman, 2014: 158).

Bireylere atfedilen damgalar, aynı zamanda toplumsal kontrol aracı da olabilirler. Damgalı birey, damgasından dolayı herhangi bir konudaki rekabete dahil olmak istemeyebilir. Sakatların da diğer damgalılar gibi değersizleştirilmesi, bazı tercihlerden gönüllü olarak vazgeçmelerine neden olabilir (Goffman, 2014: 191). Türkiye genelinde istihdam oranı %43⁸ iken sakatların çalışma hayatına katılımı %14,3⁹’tür. Sakatların çalışma hayatına katılım oranının daha düşük olmasında fiziksel çevrenin (çalışma ortamı, yaşadığı yerin sokakları, ulaşım araçları vb.) sakat bireye uygun olmaması, yani çevrenin ulaşılabilir ve erişilebilir olmamasının etkisi çok büyük olmasıyla birlikte toplumdaki “sakat birey zaten çalışamaz” algısı sakat bireyin iş başvurusu yapmak ve hatta evden dışarı çıkmak istemesine engel olabilir.

1.6 Goffman’da Bakış

Goffman, damgalamanın genellikle bakış aracılığı ile olduğunu belirtir (Shah, 2019). İnsanlar kendilerini tehlikelerden korumak için düşmanlarını bakış ile belirlemektedir. Damgalamanın temelinde de tehlikeli kişiyi belirlemek vardır.

Damgalı birey ve damgalı birey ile temas eden kişiler, herkes gibi ilişkide bulunduğu diğer kişiler tarafından saygı görmek ve dikkate alınmak ister. Diğerleri bu saygıyı ve dikkati göstermedikleri zaman damgalı birey kendi nazarında damgalı niteliklerinin buna yol açtığını düşünür (Goffman, 2014: 36). Aslında damgalı bireyin böyle düşünmesinin nedeni, içinde yaşadığı toplumun sahip olduğu “sağlamlılık” anlayışıdır (Yardımcı, 2015: 8). Toplumun “sağlamlılık bakış açısı” nedeniyle sakat bireyler ayrımcılığa uğramaktadır. Bu nedenle fiziki engeli olan biri estetik ameliyat olmak veya kör olan biri görmek için ameliyat olabilir. Bu ameliyatlar sonucunda sakatlıkları

⁸ TÜİK araştırmalarına göre 2010 yılında Türkiye genelinde istihdam oranı % 43 olarak tahmin edilmiştir. (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8536>)

⁹ 2010 yılında yapılan TÜİK, Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırmasına göre kayıtlı olan engelli bireylerin %14,3’ü çalışmaktadır.

giderilse bile “normal” bir birey gibi olamayacaktır. Sadece “defolu bir durumdan, defosu düzeltilmiş bir duruma” geçecektir (Goffman, 2014: 36).

Çocuklar sakat bireye gözlerini diktiklerinde, sakat birey özel hayatının ihlal edildiğini düşünür (Goffman, 2014: 45). Sakat bireyin kendisine yöneltilen dik bakışlarla karşılaşması olağandır. Goffman, fiziksel engeli olan bir bireyin sürekli kendisine bakıldığını düşünmesinin anonim bir durum olduğunu söyler (Goffman, 2014:111).

Damgalı bireylerin kendilerini yanında rahat hissettiği, kendilerine damgalı oldukları için farklı hissettirmeyen, sıradan biriymiş gibi hissettiren kişi, damgalı bireyler tarafından kabul görmüştür. Kabul görmüş bu kişi de “marjinal” olarak kabul edilir (Goffman, 2014: 59).

Fiziki bir sakatlığı olan birey, sakatlığının dik bakışlara maruz kalmasını azaltmak için tavırlarını yeniden şekillendirmesi gerekir. Tavırlarını doğru şekillendirmek için diğer insanlarla etkileşim yapısı hakkında bilgi sahibi olmak zorundadır. Örneğin işitme engeli olan bir bireyin konuşması işiten insanlara garip gelebilir. Bu nedenle işitme engeli olan birey iletişime geçtiği insanlar yadırgamadığı sürece konuşabilecektir (Goffman, 2014: 147).

Damgalı birey, sosyal ortama girdiğinde ilişki kurmak için diğerlerine yardımcı olmalıdır. Normallerin kötü niyetli olmadığını kabul etmelidir. Damgalı kişiye karşı kötü niyetli olduklarında bunun nedeni eksik ve yanlış bilgilendirme olarak görülür; bu nedenle damgalı birey onlara karşı anlayışlı olmalı ve nazikçe yardım etmelidir. Sakat birey, sakatlığına yönelen bakış ve konuşmaları, diğerlerine yönelttiği soğuk bakışlarla engelleyebilir (Goffman, 2014: 189). Ama sakat kişiden beklenen imalı bakışlara, kötü sözlere ve kaba davranışlara benzer şekilde karşılık vermemesidir (Goffman, 2014: 163). Sakat birey, insanlarla ilişki kurarken; kişinin sakatlığından dolayı ilişki kurduğu insanların kafası karışabilir. Bu kafa karışıklığını giderip, dengeli ilişkiler kurma görevi sakat bireye aittir.

Bir bireyin damgası, bizim bakış açımıza göre görünür olur. Aslında damga, damgaya sahip bireyden kaynaklanmaktan çok; bizim ona bir eksikliği varmış gibi bakmamızdan kaynaklanır. Bir bireyin sahip olduğu damga, karşıdakinin bakış açısından kaynaklandığı için “damganın görünürlük”ünü üç şekilde ele almak gerekir.

İlk olarak damganın “görünürlük”ü, “bilinirlik” ile karıştırılabilir. Yani bir kişinin sahip olduğu damga, ne kadar çok görünürse; o damganın diğer kişiler tarafından bilinirliği o kadar çoktur. Bununla birlikte bir kişinin damgası çok fazla görünür olmasa bile bu damgayı gören biri etrafta çok dedikodusunu yaparsa bu damga pek çok kişi tarafından öğrenilir. Bu da damganın bilinir hale gelmesine neden olur. İkinci olarak damganın “görünürlük”ü, “rahatsız ediciliği” ile karıştırılabilir. Bir toplantıda konuşma engeli olan biri, toplantıda konuşmadığı sürece bu kişinin engeli dikkat çekmez, yani görülmez. Konuşma engeli olan kişi konuşmaya başladığında, engeli görülmeye başlar; hatta toplantıdaki diğer kişileri rahatsız edebilir. Üçüncü olarak damganın “görünürlük”ü ve hatta “rahatsız ediciliği” ile damganın “algılandığı odak” karıştırılabilir. Örneğin çirkin olarak atfedilen bir kişi ile sosyal ortamlarda bulunmak istemeyebiliriz, çünkü bu kişi ile birlikte diğer insanların olduğu bir ortamda olmak bizde negatif duygular uyandırabilir. Bununla birlikte bu kişinin tek başına iyi yaptığı, yetkin olduğu bir işten dolayı bu kişiye saygı duyabilir ve hatta bu iyi yaptığı işten faydalanmak isteyebiliriz. Çirkinlik için “sosyal ortamlarda odaklanılan bir damga” (Goffman, 2014: 87) olduğunu söyleyebiliriz. Oysa şeker hastalığı, dışarıdan doğrudan görülmediği için “sosyal ortamlarda odaklanılan bir damga” değildir. Bir damganın “görünürlük”ü toplumun değer yargılarına ve bakışına göre değişir (Goffman, 2014: 85-87). Bu nedenle sakat bireylerin topluma dahil olamamalarının nedeni sahip oldukları sakatlıktan daha çok sakatların sosyal hayata dahil olmasını engelleyen ve günlük hayatta karşılaştıkları engellerdir (Ünal, 2018: 7).

Bu bölümde sakatlığın “damga” olmasına ve “damga” olarak görünürlüğünün artmasına toplumun bakış açısı ve bakışının neden olmakta olduğu görülmektedir. Sakat bireyin, sakatlığının “damga” olması nedeniyle kendisine yöneltilen rahatsız edici davranış ve bakışlarla kendi başına baş etmesi beklendiği, bununla birlikte “damga”nın getirdiği güçlükleri aşarak insanlarla iletişim kurma sorumluluğu sadece sakat bireye yüklendiği anlaşılmaktadır.

Bir ilişkide kişinin üstlendiği rolü aracılığıyla talep ettiği olumlu toplumsal değerlere “yüz” denir (Goffman, 2019: 15). Birey “yüz kaybı korkusu” ile başka bireylerle iletişime girmeyebilir veya ilişki kurmaktan geri durabilir. Bu durum bireyi yalnızlaştırabilir. Toplumun iletişim kurma sorumluluğunu sakat bireye yüklemesi ile

birlikte “yüz kaybı korkusu” ile sakat birey diğer insanlarla ilişki kurmaya çekinebilir ve bunun sonucunda yalnız kalabilir (Goffman, 2019: 49-50).

Birinci bölümde “damga”yı ve sakatlığın nasıl “damga” olarak atfedildiği tanımlanmaktadır. Toplumda “damga”ya neden olan kategorize etme ihtiyacı sonucunda ortaya çıkan kimlik kavramı ve kimlik türleri açıklanmaktadır. Bununla birlikte sakatlığın “damga” olarak kabul edilmesinden dolayı toplumun sakatlara yaklaşımı ve sakatların bu “damga” ile nasıl hayatlarını sürdürdükleri, bu “damga”dan nasıl etkilendikleri Goffman’ın bakış açısıyla ele alınmaktadır. Son olarak sakat birey “damga”lı olduğu için sakat bireye yöneltilen bakışlar, Goffman’ın paradigması çerçevesinde incelenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

“DİK BAKIŞ” KAVRAMINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

Sakat bireyin hayatını etkileyen “dik bakış”ı anlamak için Lacan’ın Ayna Evresi Teorisinde anlattığı “dik bakış”ı incelemek gerekir. İnsan yavrusu yansımaları aynada gördüğü ilk bakıştan itibaren “ego” ortaya çıkar ve bu gördüğü ilk yansımadan itibaren ego, sanki insanın beyninde hep bir ayna varmış gibi bu ayna üzerindeki yansımasına göre kendisini konumlandırır. Kısacası, insanın varoluşu “bakış”a bağlıdır. Lacan’ın Ayna Evresi Teorisini anlamak için psikanalize değinmek ve Lacan üzerinden psikanalizdeki temel kavramları incelemek gerekmektedir. Psikanaliz fenomenolojik varlık bilimi üzerine kurulmuştur (İzmir, 2013: 21). Bu nedenle psikanalizin felsefi bir zemini vardır. Lacan ise teorisini kurarken bu felsefi zemini daha da sağlamlaştırmıştır. Freud’dan devir aldığı psikanalitik kuramı Hegel ve Sartre’in felsefi temellerine oturarak yeniden yorumlamıştır. Bütün bunlardan ötürü Lacan’ın “dik bakış” kavramına yaklaşımını anlamak için Hegelci varlık bilimi ve Sartre’in sunduğu varlık bilimi yaklaşımları ele alınmaktadır.

2.1 Hegel’in Tanınma Diyalektiği

Hegel’in tanınma diyalektiğine göre özne, kendi ve öteki arasında bir “dolayım (mediation)” ilişkisi kurar (Şerbetçi, 2010: 23). “Dolayım (mediation)”, aracı kullanarak algılamaktır (İzmir, 2013: 38). Hegel ilk aşamada bilincin, nesneyi dolayım (mediation) yapmadan doğrudan algıladığını söyler. Hegel, “dolaysızlık (immediacy)” hâlinde öznenin “kendinde var olması” ile “öteki için var olması”nın aynı olduğunu söyler (Şerbetçi, 2010: 23). Bu aşamadaki bilincin dolaysız nesnesi, “salt varlık”tır. “Salt varlık”, kendisini diğer şeylerden farklı kılacak herhangi bir özellik taşımaz. “Salt varlık” kendisiyle o kadar doludur ki, kendisi ile ilgili düşünce üretebilmek için kendisine bakabileceği bir boşluk barındırmaz (İzmir, 2013: 38).

Hegel öznenin sabit olmadığını, öznenin devrim içinde hareketli bir yapısı olduğunu söyler (İzmir, 2013: 41). Öznenin var olabilmesi için bir başka varlık yani “öteki” tarafından görülmesi gerekmektedir. “Öteki” tarafından görülen “özne” nesneleşecektir. Nesne, “eksiklik” içerdiği için özne nesneleştiğinde kendinde bir

“eksik” olduğunu görecektir. Nesneleşmiş özne bu eksiklikten rahatsız olup, bütünlüğünü koruyabilmek için “öteki” tarafından görülüp nesneleşmeden önceki kendisine geri gelip tekrar “özne” olacaktır; ancak kendisinden çıkıp nesneleşen “özne” artık değiştiği için geri gelip yeniden oluşturduğu “özne” eski özne değildir. Değişmiştir; yeni bir “özne” olmuştur. Bu nedenle bu yeni “özne” var olabilmek için “öteki” tarafından görülmek, tanınmak ister ve bu nedenle tekrar kendi dışına çıkar. “Öteki” tarafından görülen “özne” tekrar nesneleşecek ve nesneleştiği için tekrar kendisinde bir “eksik” olduğunu görecektir. Nesneleşen “özne” tekrar bütünlüğünü sağlamak için geri gelecek ve yeni bir “özne” oluşturacaktır. “Özne”nin var olmak için kendinden çıkıp, tekrar kendine geri dönme yolculuğu bir devinim olarak sürekli devam edecektir.

Özne, kendinden çıkıp “öteki” tarafından nesneleştirildiğinde bir “ben” oluşur. Özne her kendinden çıktığında, yeni bir “ben” yaratır. Özne, ne zaman bir “ben”e sapsın kalır ve geri dönemezse bu özne için hastalıklı bir durum olur. Öznenin sürekli bir devinim içinde olması ve yeni bir “ben” yaratması “özne”nin zamanla birlikte akmasını ve zamanla değişen gerçekliği yakalamasını sağlar. Hegel, bu devinime “dolaysız varlık” der (İzmir, 2013: 42). “Dolaysız varlık” sağlıklıdır. “Dolaysız varlık”ın akan zamanla öznenin nesneye, nesneden özneye olan deviniminin olması için her zaman başka birinin “bakışı”na ihtiyaç vardır.

Nesneyi tanımak için zihinde bir temsilci atanmasına “dolayım” denir. Örneğin anne memesi ile ilk defa karşılaşan bebeğin zihninde meme ile ilgili bir temsilci yoktur; ancak bebek anne memesini emip, karnı doyduktan ve meme çekildikten sonra meme ile ilgili bir “dolayım” yapabilecektir. İnsan temas ettiği bütün nesneler için zihninde bir temsilci oluşturacaktır. Yani insan tanıştığı bütün nesneleri dolayımlayacaktır. Fenomen olarak nesne, nesnenin zihinsel temsilcisidir (İzmir, 2013: 44-45).

Hegel, bir yerde seyreden ve seyredilen varsa; seyredilen, seyreden özne karşısında nesneye dönüşeceğini söyler (Kojeve, 1996). Nesne “eksiklik” içerdiği için nesneye dönüşen seyredilen de bir “eksiklik” içerecektir. Seyrediş, özneyi değil; nesneyi açığa vuracaktır (Kojeve, 1996). Bu nedenle dik bakılanın eksikliği ortaya çıkacaktır (Kojeve, 1996).

“Özne”nin insan olabilmesi için bir “ben”e sahip olması gerekir. Bu “ben” diğer insanlar tarafından tam olarak yani “tümel varlık” olarak tanınmak ister. “Tümel varlık”, “eksik” içermez. İnsanın “tümel varlık” olabilmesi için diğer insanların bilinçleri tarafından tanınması gerekmektedir. İnsanın isteği “tümel varlık” olmaya ulaşmaktır, ancak insan hep bir “eksik” sahibi “tikel varlık”tır. Bu nedenle başkasının sahip olup, kendisinin sahip olmadığı şeylerin eksikliğini hisseder ve bu nedenle acı çeker. Bu “tekel-tümel diyalektiği”, “özne”yi oluşturan “öznenin diyalektiği”dir (İzmir, 2013: 79). İnsan hep herkes tarafından bilinip, tanınmak ister. Böylece insan “tikel”likten kurtulup, “tümel”liğe ulaşır. Hegel insanın bilinip, tanınmayı aramasına “anerkennung” der (Kojeve, 1996).

İnsan yavrusu uzun süre bakıma muhtaçtır. Bu nedenle insan bağımlılıktan kurtulmuş kendi ayakları üzerinde durabilen bir birey olmayı arzular. İnsan, diğer insanlar tarafından bilinip tanınınca; kendi ayakları üzerinde durabilme arzusuna ulaşacağını düşünür. İnsan bu arzusuna ulaşmak için harekete geçip, eylemlerde bulunduğu ve bu eylemlerde başarılı olduğunda, bireyin içinde yaşadığı toplum bu başarısını onaylayacak ve saygı duyacak tümel bir toplum olmalıdır. Aksi takdirde birey kendi bireysel tikelliği içinde başarılı olduğu eylemlerde başka insanlar tarafından takdir görüp, onaylanmazsa yeni bir eyleme geçemez ve birey kısır döngüye girer. Bu durum öznenin diyalektik yapısını bozar. Tümelliğini sağlayamamış toplumlarda birey tikelliği içinde sıkışıp kalır ve birey fiziksel görünümü, markalı giysileri ve eşyaları, cinselliği ile kendini kabul ettirme çıkmazına düşer (İzmir, 2013: 145-150). Çünkü insansal varlığın, insan olabilmesi için bir şekilde başka bir insansal varlık tarafından tanınip bilinmesi gerekmektedir (İzmir, 2013: 91-93).

Varlığın diyalektiğine göre “kendinde varlık”; gerçek, doğaya ait olan varlıktır ve diyalektiğin tezidir. “Kendi için varlık”, “ben”i kurmuş; “eksik”ini gidermek için eylemde bulunan insandır ve diyalektiğin antitezidir. “Kendinde ve kendi için varlık” diyalektik sürecin sentezidir ve bu safhada insan bütünselliğe ulaşmıştır (İzmir, 2013:86).

Hegel “olumsuzlama”yı, “ne ise o olmamak ne değilse o olmak” olarak tanımlar. “Olumsuzlama” ile özne kendisinin dışına çıkarak, kendisine nesnel olarak dışarıdan bakar. Böylece özne hem özne hem de nesne olmuş olur (İzmir, 2013:117). Hegel’e

göre “varoluş” bireye bağlı değildir. Bireyin “varoluş”u toplum tarafından olur. Bireyin “varoluş”u simgesel gerçekliği oluşturan toplumun kullandığı dil aracılığıyla gerçekleşir. (İzmir, 2013:122).

2.2 Sartre’da Varlık

Sartre için varlık önce “kendinde varlık” olarak vardır. “Kendinde varlık” olumludur ve hiçbir olumsuzlama içermez (Sartre, 2009: 54). “Olumsuzlama”, varoluşun reddedilmesidir. Bir varlık olumsuzlanarak önce ortaya konur, sonra da hiçleştirilir (Sartre, 2009: 59). Varlık, kendini olumsuzlayarak ne olmadığını söyler. Hangi “büyüleyici nesne” olmadığını söyleyerek; kendi varlığını tanımlar (Sartre, 2009: 255). “Kendinde varlık” kendi varlığını olumlamak, temellendirmek yani kendi varoluşunu kuvvetlendirmek için “kendi için varlığa” dönüşür. “Kendinde varlık”, “kendi için varlık”a dönüşmesi için kendini hiçleştirip, yok olması gerekir. Bu dönüşüm “kendinde varlık”ı yozlaştırır (İzmir, 2013: 60).

İnsanın gerçekliği “eksik” olduğu için arzu ortaya çıkar. İnsan varlığında “eksik” olunana arzu duyulur (Sartre, 2009: 149-150). İnsan gerçekliği bu “eksik” olana duyduğu arzu ile yani kendisinde “eksik” olan şeye ulaşmak için kendisinin ötesine geçer (Sartre, 2009: 152). Bu nedenle başkasının bakışı altında “kendi için varlık” bir “eksik” taşıdığını fark eder ve “eksik”in giderilmesini ister ve “kendinde varlık”a dönüşür. “Kendinde varlık” yeniden bir şeye istek duyarak dağılır ve bir “eksik” barındıran “kendi için varlık”a dönüşür (İzmir, 2013: 140). Başkasının bakışı ile kişinin “kendi için varlık” hâli tekrar “kendinde varlık” haline dönüşür. Diğer taraftan “kendinde varlık” kendinde takılıp kalma eğilimindedir; “kendinde varlık”ın bu eğilimi varlığın ölümüne neden olabilir (Sartre, 2009: 220). Sağlıklı bir özne “kendinde varlık” hâli ile “kendi için varlık” hali arasında sürekli bir devinim içindedir.

Hegel (Sartre, 2009: 326), “kendinde varlık”ın, “kendi için varlık”a dönüşmesi için başkası tarafından tanınması gerektiğini söyler. Bu nedenle “kendi için varlık” olabilmem için öncelikle “başkası için varlık” olmam gerekir. Diğer bir deyişle, insanın varlık hâli olan “kendi için varlık”, tamamlayıcısı olan diğer varlık hâli olan

“başkası için varlık”ı da içerir. “Kendi için varlık”, “başkası için varlık” ile sürekli yer değiştirir (Sartre, 2009: 113).

Bedenin temel özelliği başkası tarafından bilinmesidir. Ben, başkalarının bedenini bilirim ve benim bedenimle ilgili bildiklerim, başkalarının benim bedenimi “görüş biçimleri”nden kaynaklanır (Sartre, 2009: 304). Bu nedenle bedenimi tanımlayabilmek için başkasının varoluşuna ihtiyacım var. Başkasının varoluşuna ihtiyacım olunca “başkası-için-varlık”a dönüşürüm (Sartre, 2009: 304). “Başkası-için-varlık” halim bedenimdir (Sartre, 2009: 405). “Başkası için beden”i dil aracılığıyla oluştururuz. Yani bedenimizi dil aracılığıyla tanımlamaya başlayınca “kendi-için-beden”, “başkası için beden”e dönüşür. (Sartre, 2009: 460). Dil aracılığıyla bedenimi başkasının kavramlarıyla tanırım. Bu nedenle bedenimi sadece başkasının bakış açısıyla görürüm (Sartre, 2009: 462).

Ben “özne” olduğumda, başkaları “nesne” olur. Başkaları için ise ben “nesne”yimdir. Benim “varlığımın tanınması” (Sartre, 2009: 325), yani var olabilmem için başkası tarafından tanınmam gerekir. Başkası tarafından tanınmak beni başkasının “nesne”si yapar. Başkalarının duyguları, fikirleri, istemleri, karakterleri vb. deneyimlerini bilmek ise beni “bilgi öznesi” yapar. Böylece beni “nesne” olarak gören başkalarını “nesne” hâline getirmeye çalışırım (Sartre, 2009: 315-316).

Var olabilmem için başkasının bana bakması gerekir. Aslında bu varoluş kendim için değil; “başkası” içindir. “Başkası”nın bakışı ile “kendi için varlık” halinin olumsuzlanması yani hiçleştirilmesi imkânsız hâle gelir. Bu durumda “kendi için varlık”, “kendinde varlık”a dönüşür (Sartre, 2009: 355). Başkasının bakışı ile var olmayı Sartre, “...ne isem o olmayan ve ne değilsem o olan ben, birdenbire bir kişi olurum...” şeklinde anlatır (Sartre, 2009: 356).

“Başkası için varlık” olma çabası “dil”in ortaya çıkmasına neden olur. Çünkü birden fazla özne varsa, özneler arası iletişimin sağlanması için “dil”e ihtiyaç duyulur. Yani “dil”in ortaya çıkması için başka bir öznenin varlığına ihtiyaç vardır. Bu nedenle dil başkasının bakışı ile ortaya çıkar (Sartre, 2009: 480-481).

Bulduğum mekânda benden başka bir insanın var olduğunu algılamam için bana bakması ihtimalinin olması gerekir. “Başka”sı demek; “bana bakan kişi” demektir

(Sartre, 2009: 349). Bu “başkası”, dikkatimi yöneltmediğim, bana bakan; ama benim bakmadığım kişidir. Bu nedenle “başkası”, “nesne” olamaz (Sartre, 2009: 362-363). Sartre, bir kişinin diğer kişilerin ona bakışı nedeniyle nesneleştiğini söyler. Kişi, cansız bir nesne ile aynı ortamdayken ortamın hâkimi kendisidir ve bütünlüğünü bozacak bir şey yoktur; ama kişi, başka bir insan ile aynı ortamdaysa, bu kişi onun için “başkası” olacaktır. “Başkası”yla o ortamı paylaşmak; ortamı kuşkulu hale getirecektir. Diğer kişinin özgürlüğü, kişinin özgürlüğünü bozar ve kişinin bütünlüğünün parçalanmasına neden olur. Her özne, kendi etrafındaki diğer özneleri bakışı aracılığıyla nesneleştirir. Bu nedenle her özne, diğer öznelerin nesnesidir (Şerbetçi, 2010: 39).

“Başkası”nın bakışını içselleştiren ve bu bakışta kaybolan özne, bu bakış nedeniyle nesneleşir. Kişinin, bir başka kişinin bakışı ile nesneleşmesini Sartre (Şerbetçi, 2010: 39); anahtar deliğinden bakan birinin, kapının diğer tarafındaki bir kişinin göz bebeğiyle karşılaşmasına benzetir. Kişi, diğerinin göz bebeği ile karşılaşınca tedirgin olur ve utanç hisseder. Bu örnekte olduğu gibi bir ortamda yalnız olan kişi kendini rahat hissedecektir ve rahat davranacaktır; ama kişi yalnız olmadığını, ortamda kendisinden başka birinin olduğunu fark ederse suçüstü yakalanmış gibi utanır. Çünkü bakan kişinin bakışı, bakılan kişide utanç veya övünç duyguları yaratır. Bunun nedeni bakan kişinin bakışının her zaman *yargılayıcı* olmasıdır (Sartre, 2009: 353). Bakılan, bakanın gözünden duyduğu utancı gözlerini kaçırmak, kafasını öne eğmek gibi hareketlerle gösterir (Taburoğlu, 2017: 83). Sartre, bunu şu şekilde ifade eder:

“...Başkası olgusu yadsınamazdır ve beni yüreğimden vurur. Onu tedirginlikle düşünürüm; onun aracılığıyla, bu dünya olan ve yine de ancak sezinleyebildiğim bir dünyada sürekli olarak tehlikede’yim;...” (Sartre, 2009: 370).

Aslında duygu olarak “övünç”, “utanç”tan farklı bir duygu değildir (Sartre, 2009: 388-89). Köken olarak aynıdır; çünkü “utanç” başkasının varlığıyla ortaya çıkar. Yani başka bir “özne”nin oluşu beni “nesne” yapar. Duyduğum “utanç”, nesne olmanın utancıdır. “Övünç” duyabilmek için de “nesne” olmam gerekir. Bu durumda başkasının “özne” oluşunu kabul ederim.

Kişi, kendisine gerçekten bakan başka biri olmasa bile, kendisine bakıldığını hissettiren bir ses, çıtırtı, gölge, hareket, ufak bir esinti vs. gibi bir işaretin ortaya

çıkmasıyla birlikte sanki kendisine bakılıyormuş gibi utanç hissedecektir (Şerbetçi, 2010: 39-40). Sartre “Varlık ve Hiçlik” kitabında bunu şöyle ifade eder:

“...Şüphe yok ki çoğu kez bir bakışı ortaya koyan şey, iki göz yuvarlağının bana doğru odaklanmasıdır. Ama bakış, dallardaki bir hışırta, sessizliğin izlediği ayak sesleri, bir pencere kanadının aralanması, bir perdenin hafifçe hareket etmesiyle de kendini pekâlâ ele verecektir...” (Sartre, 2009: 349).

Beden, yaşam ve eylemin sentetik bütünüdür. Kırık bir kol bulunduğu bedene ait değilmiş gibi görünebilir. Bu nedenle kırık kola bakan kişi dehşete düşebilir (Sartre, 2009:451). Bir insanın bedenine diğer insanlar nasıl bakıyorsa; o insan bedeninin diğer insanların baktığı gibi olduğunu düşünür. Diğer insanlar, kişinin bedenine beğenerek bakıyorsa; o kişi bedeninin beğenilecek bir beden olduğunu veya kişinin bedenine diğer insanlar tuhaf, garip bakıyorsa; o kişi bedeninin tuhaf, garip olduğunu düşünecektir.

Bir kişinin bedeninin bir parçasına veya uzvuna dik dik bakıldığında; dikkat bakılan beden parçası veya uzvu yönelecektir. Bu durumda kişinin bedeninin geri kalan kısmı bakılan kısma “fon” haline gelecektir (Sartre, 2009: 450). “Fon” olan geri kalan beden gözden kaybolurken; dik dik bakılan uzuv veya beden parçası kişinin bedeniymiş gibi algılanacaktır.

Bir kişinin bedeninin bir parçasına dik dik bakılıyorsa; dik bakış altında kalan beden parçası, sanki çıplak kalmış gibi bakılan kişinin utanç duymasına ve hatta çoğu zaman suçluluk duymasına neden olacaktır (Taburoğlu, 2017: 87). Bakan kişi, bakılan kişiyi dik bakışıyla sorguya çeker. Böylece bakan kişi, bakılan kişinin özgürlüğünü yok eder (Taburoğlu, 2017: 87). Başkasının dik bakışından utanmak, bakan kişinin sorgulayan varlığını kabullenmek demektir (Taburoğlu, 2017: 90).

2.3 Lacan’ın Ayna Evresi Teorisi

“İnsanın her talebi sevgiyedir.” (J. Lacan)

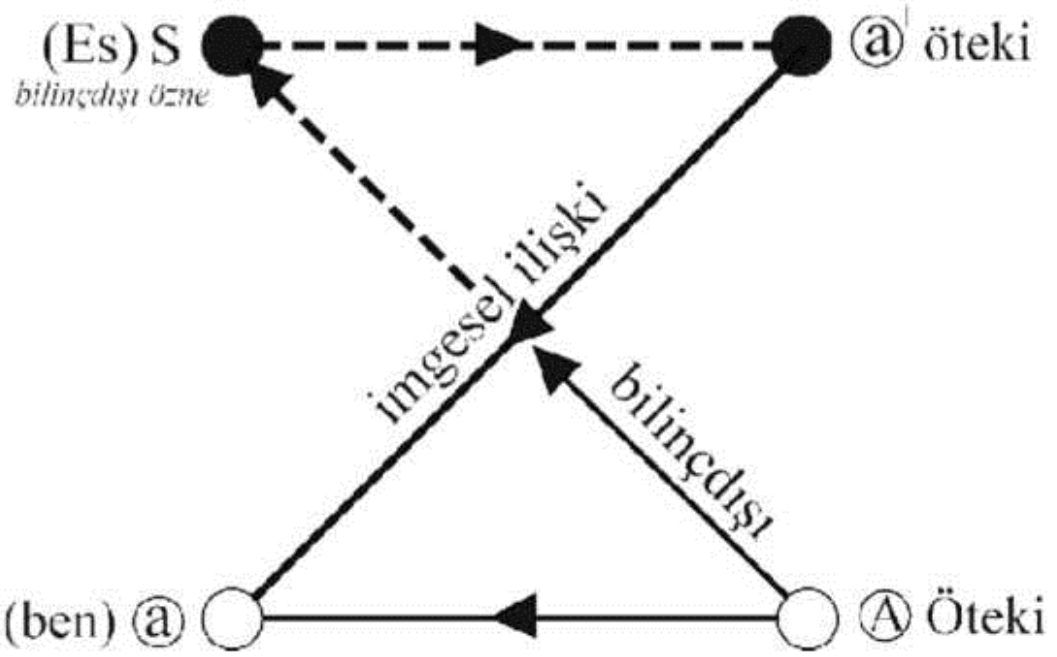
Çocuk, anneden ayrı bir varlık olduğunu anlamaya başladığında eksiklik deneyimini de yaşamaya başlar ve insan hayatı boyunca bu eksikliği doldurmak için uğraşacaktır.

Öznenin “Büyük Öteki”¹⁰ tarafından yaratılan ve “küçük öteki”nde¹¹ olan ve kendisinde olmayan yani “eksik” olan şey; annesinden ayrı olduğunu anlamaya başladığında yaşadığı eksiklik deneyiminden kaynaklanır. Kendindeki “eksik”i doldurup; bütünlüğe ulaşmak, insanın ihtiyacıdır. Bu ihtiyacı giderme isteği “arzu”yu doğurur. İnsanın annesi ile bir bütün olduğu algısı bir yanılmaya olduğu için insanın annesiyle bir olma ihtiyacı yerine “gerçek” olmayan ihtiyaçlar geçecektir. İnsanın hayatı boyunca kendisinde bulunduğu, “Büyük Öteki”nden kaynaklanan “eksik”ler gerçek “eksik” olmadığı için ihtiyaçlar da “gerçek” ihtiyaçlar değildir; bu nedenle bu “eksik”leri gidermek için duyulan “arzu” da “gerçek arzu” değildir. Bu nedenle bu “eksik”i gidermek için ulaştığımız “arzu nesnesi” tam bir tatmin sağlamayacaktır. Bundan dolayı özne ihtiyacını gidermek için yeni “arzu nesnesi” arayışına girer veya yeni, başka bir “eksik”lik hissederek; bu “eksik”in giderilmesi ihtiyacı yeni bir “arzu” doğurur.

Psikanaliz, bireyi sadece içsel dünyası ve biyolojik dürtüleriyle açıklamaya çalışırken; Lacan, bireyi içinde yaşadığı toplumun gerçekliği ile ele alır (İzmir, 2013: 14).

¹⁰ Bu çalışmada yer yer “Büyük Öteki”, “Öteki” şeklinde gösterilecektir.

¹¹ Bu çalışmada yer yer, “küçük öteki” de “öteki” şeklinde gösterilecektir.

Şekil I: L Şeması (Tuzgöl, 2018).

Lacan'ın Ayna Evresi Kuramını gösterdiği Şekil I'deki topolojik şekli incelediğimizde (Şahin, 2015):

(Es)S, simgesel döneme henüz girmemiş öznedir. Bebek, henüz kendisini annesinin bir parçası sanmaktadır.

a' öteki; küçük öteki, bebeğin aynadaki yansımasıdır.

A Öteki, "Büyük Öteki"dir. Bir eksiği olmadığı için yerinde olmak isteriz. "Büyük Öteki"ni eksiksiz kabul ettiğimiz için ondan gelen mesajları önemseriz ve "Büyük Öteki"nin arzusunu arzularız. Bununla birlikte "Büyük Öteki" konuşmanın inşa edildiği yerdir.

S'den "a"ya giden kesikli ok, bebeğin aynadaki yansımasını gösterir. Bebek, aynadaki yansımasını gördükten sonra kendini aynadaki yansıma ile özdeşleştirir. Böylece bebek annesinin bir parçası olmadığını anlamaya başlayacaktır. Bundan sonra bebek kendisini aynadaki yansımasını hayal ederek konumlandıracağı için imgesel döneme girer. Böylece bebek için "ego" ortaya çıkar; yani L şemasındaki "imgesel ilişki oku" ile a', egonun (ben-a) üzerine düşer.

“a” ile ego arasındaki imgesel ilişki oku, A (Büyük Öteki)’dan özneye giden mesajların kesintiye uğramasına neden olur. “Büyük Öteki”nden özneye dil aracılığıyla mesajlar iletilir. “Büyük Öteki”nden gelen mesaj imgesel düzlemde geçerek kesilen, değişen bir söylem olarak “özne”ye gelir.

“Büyük Öteki”nden özneye gelen söylem imgesel düzlemde kesilerek geldiği için özne; “Büyük Öteki”ndeki eksikliği göremez. Yani özne, imgesel ilişki kurduğu “Büyük Öteki”nin mesajını “eksik” yokmuş gibi yorumlar. Özne, “Büyük Öteki”nde bulunan “eksik”i yaşayarak görse bile “Büyük Öteki” öznenin kurucu ögesi olduğu için bu “eksik”i görmezden gelir.

Lacan’ın Ayna Evresi Teorisini oluşturan nesne, özne, küçük öteki, Büyük Öteki, ben(ego), jouissance kavramlarıyla birlikte gerçek, imgesel ve simgesel evreler detaylı olarak ele alınarak Ayna Evresi Teorisi de daha iyi incelenecektir. Böylece Ayna Evresi Teorisini inceledikten sonra “dik bakış” Lacan’ın bakış açısına göre ele alınacaktır.

2.3.1 Gerçek

Lacan, insan hayatını *gerçek*, *imgesel* ve *simgesel* olmak üzere üç döneme ayırır. İnsan yavrusu, imgesel döneme kadar gerçek dönemi yaşar. Gerçek dönemde çocuk bedenini bir bütün olarak göremediği için bedenini kol, bacak gibi parça parça görür ve algılar. Bu dönemde kendisine bakım veren anne gibi öteki kişilerin bedenlerini de meme, kol, el gibi parça parça görür ve algılar. Çocuk bu dönemde kendi beden parçaları ile ötekinin beden parçalarını ayıramaz; bu nedenle bu dönemde çocuk için “ben” ve “öteki” ayrımı yoktur. Bu durumda “öteki”nin söylemi, çocuk için kendi söylemi olur. Çocuk, “öteki”nin söylemini kendi söylemi olarak sahiplenerek toplumsal hayata giriş yapar. Çocuğun “ben” ile “öteki”ni ayırt edemediği bu hâli Hegel’in tanımladığı “kendinde-varlık” halidir. Çocuk, kendi bedenini aynada görmesi ile “imgesel” yani “ayna evresi” başlar. Çocuk aynada kendi bedenini gördüğünde kendisi ile öteki varlıkları ayırt etmeye başlayacaktır. Çocuk, “ben” ve “öteki” ayrımını yapmaya başladığında kendisine ait olduğu “öteki”ni kaybetmenin öfkesini yaşar. Çocuk, arzu ve yasanın neden olduğu “simgesel dönem”e girebilmesi için “öteki”lere duyduğu

öfkeyi sevgiye dönüştürmesi gerekir. Hegel, bu dönüşümün “öteki”nin arzusunu arzularak olacağını söyler. (İzmir, 2013: 181,187)

“Gerçek” (İzmir, 2013: 10,13), kendi kuralları dışında bir kurala izin vermeyen imgesel ve simgesel bilişsel kayıttır. “Gerçek”, imgesel ve simgesel düzenin dışında görünmez, duyulmaz ve dile getirilemez bir yapıdır. “Gerçek”, imgesel ve simgesel düzende temsil edilmediği için Lacan, “gerçek”i anlamının asla mümkün olmadığını söyler (İzmir, 2013: 14). “Gerçeklik” ise imgesel ve simgesel düzende temsil edilir. İnsanın doğduğu ortam, kültür, yaşadığı kişisel deneyimleri, yani bir toplumda anlam kazanan şeyler “gerçeklik”ini oluşturur (İzmir, 2013: 14).

Özne, kendi yapısının temelini oluşturan “gerçek”i, anlamak için simgeselleştirmesi gerekmektedir; ancak “gerçek” simgeselleştirilemediği için simgeleştirilmiş olan “gerçek”ten başka bir şey olur. Bu nedenle Hegel için olduğu gibi Lacan için de “gerçek” ile “simgeleştirilmeye çalışan gerçek”, yani zihinde tanımlanan “gerçek” birbirinden çok farklıdır (İzmir, 2013:17). “Gerçek” bilinemez ve ulaşılamaz olduğu için kişi hayatı boyunca nedenini bilmeden birtakım hedeflerin peşinde koşar (İzmir, 2013: 17). “Kendilik, kişilik, toplum yaşamı, toplumsal kurumlar gibi insanla ilgili birçok önemli yapı, “gerçek”e karşı oluşturulan savunmalar nedeniyle ortaya çıkmıştır.

Lacan’ın “gerçek” tanımı şu şekildedir:

“Gerçek, simgesel düzenin egemenliği altına girmeden önceki, tuvalet eğitimine maruz kalmadan önceki, dünyanın kurallarına boyun eğmeden önceki çocuk vücududur.” (İzmir, 2013:13).

Lacan, bireyi içinde bulunduğu toplumsal gerçekliğin şekillendirdiğini söyler.

2.3.2 İmgesel Evre – Ayna Evresi

İmgesel evre (Zizek, 2015: 247-248), 6 ile 18 ay arasında, henüz dile sahip olmayan çocuğun ayna veya ayna işlevi gören bir yüzeyde bedensel bütünlüğünün imgesini görmesiyle başlar. Çocuk olan özne, “gerçek”i imgelere hapsederek başa çıkmaya çalışır; ama daha “gerçek”i anlamlandırıp, aralarında anlamsal ilişkiler kuramaz. İmgesel düzende özne için dünyanın bütünselliği henüz bozulmamıştır; yani henüz dünyayı kategorilere, ikili karşıtlıklar “ya o/ya bu” şeklinde ayırmaz. Özne, dilin yani

gösterenler düzeninin egemenliği altına girdiğinde; imgeler adlarla veya dilsel ilişkilerle ifade edilmeye başlar.

Bebek, imgesel evrede aynada kendisini görünce bir aydınlanma yaşar. Kendi görüntüsünü görünce sevinir ve görüntüsünü sever. Aynadaki görüntüsünün kendisi olduğunu anlar ve onunla özdeşleşir. Bebek, görüntüsüne dokunmak için aynaya uzanır. Lacan bu duruma “işte!- deneyimi (Aha-Erlebnis)” der. Diğer hayvanlar ise aynada gördükleri görüntüleriyle insan yavrusu gibi ilgilenmez ve etkilenmezler (Şerbetçi, 2010: 30). Lacan’a göre bebeğin kendisine bakıp, aynadaki yansımasını görüp, aydınlandığı bu ayna evresinde “bakış” ilk defa önem kazanır (Şerbetçi, 2010:31).

Bebek anne karnının korunaklı ortamında anne ile bir olduğunu sanmaktadır. Doğduktan sonra yavaş yavaş anneden ayrı olduğunu idrak etmeye başlar ve bir parçalanmışlık duygusu yaşar. Bebek, aynada gördüğü görüntüsüyle özdeşleşerek bir benlik yaratır. Bu benlik, içinde duyduğu parçalanmışlık duygusundan kaçıp, sığınacağı bir liman gibidir. Bebek, kurduğu bu benlik ile özneleşir; ancak bu *yanlış benliktir* ve özneleşme süreci bir “eksik” üzerine kurulur. Bu benlik eksiktir; ancak bunun dışında bir benlik de inşa etmek mümkün değildir. Ayna evresi insan hayatında geçici bir süreç değil; insanın ömür boyu benlik oluşumunda yani özne olabilmesi için mücadele verdiği bir alandır (Şerbetçi, 2010: 31-33).

“Ego”, ayna evresinin ileriki döneminde, dil oluşmadan yani imgesel dönemde oluşur. Bebek bedenine baktığında kolunu, bacağı ve diğer bedeninin parçalarını parça parça görür. Oysa bebek, kendini ilk defa aynada bir bütün olarak görür. Bebek bu bütünlüğü mükemmel bulur ve aynadaki bu görüntüsüne hayran kalır. Bebek, geri kalan bütün hayatı boyunca aynada gördüğü bu imge görüntüsünün bütünlüğünü yakalayabilmek için uğraşacaktır. Bu uğraş “ego”yu yaratır. Ego, “...herşeye gücü yeten bir varlık olma arzusu” nedeninden kaynaklanır (İzmir, 2013: 100-101).

Lacan, sağlıklı bir insan için “ego”nun toplumsal gerçeklik ve dilin simgeselliği içinde “özne”ye dönüşmesi gerektiğini söyler. Böylelikle “ego” aşılır; ancak “ego” ile ilgili anılar zihinde kalır. Sağlıklı bir insan için bu anılar bilinç dışında değil; bilinçte kalmalıdır. Bilinç dışında kalan “ego” anıları diyalektik yapıyı zayıflatırken; bilinçte

kalan anılar “ego”nun diyalektik yapısını güçlendirir (İzmir, 2013:102). Lacan’a göre imgesel dönemde Hegel’in “kendi için varlık”ı, mükemmele ulaşmaya çalışırken; eksiklik ve başarısızlık hisleri içinde yaşar (İzmir, 2013: 213).

2.3.3 Simgesel Evre

Simgesel (Zizek, 2015: 250-251), imgesel evrede oluşmaya başlayan “ben”in özneleştiği dilsel, gramatik ve kültürel yapıdır. Simgesel düzen tek başına anlam ifade etmeyen dilsel/kültürel gösterenlerin, birbirleriyle ilişkileri sonucunda anlam kazanmalarıyla ortaya çıkar. “Ben”in imgesel özdeşleşmelerini, kapalı kategoriler, zıtlıklar, ikili karşıtlıklar sistemi içine hapsedmeye çalışarak özneyi parçalar. Konuşmaya başlayan özne, simgesel düzene tabi olur. “Ben”in imgelerinin dilsel karşılığı olmadığı için parçalanır, ikiye bölünür. Özneyi oluşturan da parçalayan da simgesel düzendir.

Bebek, yaşamını sürdürmek için kendi ihtiyaçlarını karşılayamaz. Çaresiz annesine, anne aracılığı ile dünyaya muhtaçtır. Bebek ihtiyacının giderilmesi için annesine talepte bulunmak zorundadır. Bu talebi içinde bulunduğu dünyanın anlam sistemine göre yapmalıdır. Bu nedenle bebek bu sisteme dahil olmak zorundadır (Şerbetçi, 2010: 36).

Bebeğin içinde yaşadığı toplumun kuralları, bebeğin birtakım şeyleri yapmaması için yasaklar koyar. Bebek özne olabilmek için bu yasaklara uymak zorundadır. Bebeğin dili öğrenmesiyle birlikte yasakların kurucusu ve arzuyu kısıtlayan öteki olarak baba ortaya çıkar (Şerbetçi, 2010: 36). Yasaklara uyan bebek, simgesel düzene geçiş yapar (İzmir, 2013: 228).

Bebek, her zaman annenin yanında olmasını arzular. Simgesel evrede anneye duyulan arzu gibi gerçek arzular dil ile ifade edilemediği için bastırılacaktır. Böylece gerçek arzular yerlerini sahte arzulara bırakacaktır. Gerçek arzular dil ile kurulan sembolik düzende hiçbir zaman yer almayacaktır. Sahte arzular, hiçbir zaman gerçek arzuların yerini dolduramayacağı için arzu nesnesi hiçbir zaman arzuyu doyuran nesne değildir. Bu nedenle hiçbir arzu doyurulamaz. Arzular, sahte arzular yani fantezidir. Bu nedenle arzu nesneleri, fantezi nesneleridir (Şerbetçi, 2010: 37).

Babanın ortaya çıkmasıyla “babanın adı”, özneyi yasaklanmış bir özne yapar; çünkü baba yasakların kurucusudur. Yasaklanan özne, kendi arzularını olduğu gibi ortaya koyamaz. Arzular, sadece “Büyük Öteki”nin sınırları içinde dil ile ifade edilir. İfade bulan bu arzular sahte arzulardır. Gerçek arzular, bastırılarak bilinç dışına itilir. Dilin ve ötekinin alanına giren özne parçalanmış ve bölünmüştür (Şerbetçi, 2010: 37).

Anne ile yaşadığı bütünlük hissi babanın adıyla birlikte dağılmış, arzuları bastırılmış ve yer değiştirmiştir. Özne kendini paramparça hisseder. Parçalanmış özneyi, Lacan “\$” şeklinde gösterir. Onun kendini bütünlük içinde görmesini ve özne hissetmesini sağlayan en önemli öge, aynada gördüğü bütünlük içindeki yansıması “ideal-egosu”dur. Özne artık bu “ideal-ego”nun aynadan yaydığı bütünlük hissini peşindedir. (Şerbetçi, 2010:37).

İhtiyaç, “gerçek” dönemde ortaya çıkar. İnsan ihtiyacını gidermek için talepte bulunur. Talep ise “imgesel” dönemde ortaya çıkar. İnsanın ihtiyacını gidereceğini düşündüğü “nesne”ye duyduğu arzu ise “simgesel” döneme aittir. (İzmir, 2013: 104).

2.3.4 Özne

Lacan’a göre (Zizek, 2015: 250) “özne”, bölünmüştür. “Ben” kavramı, imgesel düzende ortaya çıktığı için tamlık yanılması içindedir. Konuşan özne ise simgesel düzen içinde var olur. Simgesel düzen “ben” imgelerini simgesele dönüştürürken içerir veya yok sayar ve böylece “ben”in parçalanmasına neden olur. Özne, imgesel ve simgesel arasında bölünmüşlüğü ile vardır.

Özne, imgesel ve simgesel düzenin dışında olan “gerçek”te doğar ve sonra bir imgeye veya dil ile ifade edilen bir simgeye dönüşür. Bu nedenle birey, içinde yaşadığı toplumun simgesel düzenine göre bir kişilik kazanır ve bu simgesel düzene göre “öteki”lerle ilişki kurar (İzmir, 2013: 13).

Lacan ve Hegel için öznenin birinci ortak özelliği; benlik kurabilmek için bir “öteki”ye ihtiyaç duymasıdır. Özne, “ben” ve “öteki” arasında bölünmüştür (İzmir, 2013: 32). İkinci ortak özellik ise travmatik kesmeler, bastırmalar ve iktidar savaşlarından oluşan süreci nedeniyle öznenin eksik olmasıdır. Lacan’a göre eksik olan özne “Büyük Öteki”ye ve onun arzusuna ihtiyaç duyar (Şerbetçi, 2010: 22-25).

Lacan “özne”yi tanımlamak için Hegel’in “tanınma diyalektiği” ile Freud’un “benlik kuramını” birleştirmişti (Şerbetçi, 2010:27). Lacan da Hegel gibi başlangıçtan itibaren bir “öz”e sahip olmadığımızı; “öz”ün eylemlerimiz sonucunda oluştuğunu söyler (İzmir, 2013:14). Hegel’in özne tanımına Lacan, “arzu”yu ekler. Lacan’a göre öznenin kurulabilmesi için tanınma arzusuna ihtiyaç vardır (Şerbetçi, 2010: 25). Öznenin tanınma arzusu olduğu için “öteki”lere göre seçim yapacağından özgür olamayacaktır. Bu konuda Lacan, öznenin ötekinin arzusunu arzuladığı için özgür seçim yapamayacağını söyler. Bununla birlikte Sartre da aynı düşünceyi savunur ve öznenin varlığı diğer öznelere bağlı olduğu için özgür seçim yapamayacağını söyler (İzmir, 2013: 21).

Lacan’a göre bir insanın “özne” olabilmesi için toplumsallaşması gerekmektedir (İzmir, 2013: 82). Toplum, bireyden önce var olduğu için bireyin özü toplum içindeki oluş sürecine bağlıdır (İzmir, 2013: 129). İnsan, içinde yaşadığı toplumun gerçekliği içinde kendine yer bulmuş birini rol-model alır. Bu nedenle insan içinde bulunduğu toplumun kültürü izin verdiği eylem olasılıkları içinde kendini var edebilir. İnsanın bir kişilik özü yoktur diyebiliriz; bu öz yerine insanın içinde bulunduğu toplum ve o toplumun gerçekliğiyle kurduğu bağlarla oluşan özne vardır (İzmir, 2013: 167-168).

2.3.5 Ben (Ego)

“Ben bir ötekidir (Lacan)”¹²

“Ben”, içinde bulunduğu toplumda kurduğu ilişkiler ve bu ilişkilerde bulunduğu yere göre “özne”ye dönüşür. “Ben” içinde bulunduğu toplumun arzusunu arzular; bu nedenle “ben” aynı zamanda kendi kendisinin arzu nesnesidir. “Ben”in toplumun arzusuna duyduğu arzu, “özne”nin sabit olmasına engel olur ve “özne”yi sürekli bir devinim içine sokar (İzmir, 2013: 127).

Lacan’a göre “ego”, bireyin kendisi sandığı “Öteki”ndeki yansımasıdır (İzmir, 2013: 102). “Ego”, özne değildir. “Ego” öznenin olumsuzlanmasıdır. “Ego” imgesel, “özne” simgeseldir (İzmir, 2013: 219). Bir bilincin “ben” olabilmesi için başka bir bilinç

¹² Mutluhan İzmir, “Öznenin Diyalektiği Hegel, Sartre ve Lacan”, 141

tarafından tanınması gerekir. Bilinç kendi kendisine düşünerek bir “ben” oluşturamaz (İzmir, 2013: 141).

Ego insanın içinde bulunduğu “gerçek”i işine geldiği gibi algılar; yani içinde bulunduğu “gerçek”i hoşuna gideceği imgeler hâline dönüştürür. Bu nedenle ego kendine ait bir “gerçeklik” oluşturur ve egonun birinci görevi bu kendine has “gerçeklik”i ayakta tutabilmektir (İzmir, 2013: 201).

2.3.6 Nesne

Lacan’a göre nesne “arzu”nun nedenidir. Özne, “Öteki”nde arzunun nedenini simgesel olarak ararken arta kalandır. Dürtünün oluşmasına neden olan nesnenin bir önemi yoktur aslında. Bir nesne, başka bir nesneyle yer değiştirerek o dürtüyü yaratabilir. Bunun nedeni dürtünün gerçek nesnesinin kaybolup; geride bir boşluk bırakmasıdır. Bu boşluğun yerini somut nesneler işgal eder. Dil bizi nesnenin etrafında “dolandırır” ve nesne “ıskalanır” (Castanet, 2017:57).

Lacan’ın nesnesi arzu nesnesidir ve Lacan arzu nesnesini “küçük öteki - object petit” olarak adlandırır ve Şekil I’deki şemada “a” ile gösterir. Arzu nesnesi, arzu ortaya çıktığında var olur ve arzu nesnesine ulaşılmca tam olarak doyum sağlanamadığı için yok olur. Tam olarak doyum sağlanamaz; çünkü arzu, gerçek bir arzu değildir. Arzu nesnesi kaybolduğu için özne hep bir eksiklik hisseder. Bu nedenle özne sürekli yeni arzu nesneleri arar (Şerbetçi, 2010: 37).

Lacan, sembolik evrede ortaya çıkan dilin duygularımızı ifade etmek için yetersiz kaldığını belirtir. İfade edemediğimiz duygularımızı bilinçdışına atarız. Bilinçdışındaki bu duygular ifade bulmadığı sürece, bize musallat olur ve bir gün daha şiddetli olarak gün yüzüne çıkmak üzere bizi rahatsız eder. Bu duygular, sürekli yeni bir arzu nesnesi aramaya bizi zorlar (Şerbetçi, 2010: 53).

İnsan kendindeki “eksik”i gidererek bütün olmak ister. İnsanın bu “eksik”ini giderme ihtiyacından dolayı “eksik”i gidereceğini düşündüğü “nesne”ye arzu duyar. İnsan kendindeki “eksik”i giderip bütünlüğe ulaşmak istediği için insanın kendisi de bir “arzu nesnesi”dir (İzmir, 2013: 79).

2.3.7 Öteki

Lacan'ın ortaya koyduğu “öteki, Öteki” kavramları, Sartre'ın başkası olarak ifade ettiği kavramlara karşılık düşer. Lacan'a göre (Zizek, 2015: 249-250), “özne”nin oluşabilmesi için daima bir “öteki”ye ihtiyaç vardır. Ayna Evresinde bebek, kendisini aynada görür ve tanır. Bebek kendisine hayran kalır ve bir aydınlanma yaşar. Bebek, aynadaki yansımasına göre bir “ben”, “ego” oluşturur. Şekil-I'de gösterilen Lacan'ın kurduğu topolojik şemada; “ego”, “a” ile gösterilir. Bebeğin aynada gördüğü yansımadaki bedensel bütünlük, tamlık yanılsamasıdır. Bebeğin, bu aynadaki yansıması ilk arzu nesnesidir ve bebeğin egosunu oluşturmasını sağlayan “küçük öteki”dir. Lacan, Şekil-I'de “küçük öteki”yi, “other - autre (a'”)” olarak ifade etmiştir. Bebek olan özne, imgesel düzende “küçük öteki” ile karşılaştığında, bir ben inşa eder. Çocuk zamanla başka “küçük öteki”ler olduğunu görür ve bedensel tamlık yanılsaması bozulur. Bu nedenle kurduğu ego parçalanır ve “eksik” olduğunu görür. Bu “eksik”e saldırganlık tepkisi gösterir.

“Küçük öteki”ler imgesel düzeyde var olurlar. Şekil I'deki şemada “A” ile gösterilen “Büyük Öteki (Other - Autre)” simgesel düzeyi ve dili oluşturur. Dil düzeyinde özne olabilmesi için simgesel düzeyde “Büyük Öteki” ile karşılaşması gerekir. “Büyük Öteki”, “eksik”ini gizli tutar; bu nedenle “eksik”i yokmuş varsayılarak arzusun mekânı olarak kurulur. “Bu mekânı Babanın Adı, devlet, tanrı, yasa, kısacası özne için simgesel düzenin bütünlüğünü temsil eden herhangi bir şey doldurabilir.” (Zizek, 2015: 250). İnsan yavrusu büyüdükçe Öteki yerine toplumsal yapıyı koyar ve içinde yaşadığı toplum tarafından kabul edilmeyi arzular (İzmir, 2013: 200). Bu nedenle insan kendisinin, karşısındakinin gördüğü kişi olduğunu sanır (İzmir, 2013: 165).

2.3.8 Arzu

“İnsanın arzusu Ötekinin arzusudur (Lacan)”¹³

Lacan'a göre (Zizek, 2015: 245), “arzu” ihtiyaç ile talep arasında bir konuma sahiptir. Talep, tikel ve adlandırılabilir. Tatmini mümkündür. Talep, ihtiyacın dile getirilmiş halidir. Dil, taleplerden oluşur. Bu nedenle talep simgeseldir. İhtiyaç ise simgelerle

¹³ Jacques Lacan, Psikanalizin Dört Temel Kavramı, 123

ifade edilemez. İhtiyaç ile talep arasında doldurulması imkânsız bir boşluk vardır. Arzu, tam bu boşluğa yerleşir. “Arzu”nun hem ihtiyaç hem de talep özelliği vardır. Bu nedenle “arzu”ya neden olacak nesne ile tatmin edecek nesne daima farklıdır. Arzunun nesnenin belirsizliği yüzünden kesintisiz ve asla tatmin edilemezdir.

Lacan’a göre insan kendinde gördüğü bir “eksik”i gidermek için o “eksik”i gidereceğini düşündüğü “nesne”ye sahip olma “arzu”su duyar. Lacan da Sartre gibi “arzu”nun bir “eksik”ten doğduğunu söyler. Lacan, insanın en temel arzusunun başka bilinçlerde eksik olmayan, bütün bir insan olarak tanınmak olduğunu söyler (İzmir, 2013: 71). İnsan, başka bir bilincin arzusunun nesnesi olmak ister. Özne, böylece “ben” olacaktır. Bu nedenle insanın her “arzu”su, “Öteki”nin “arzu”sudur. Özne, “Öteki”nin “arzu”suna sahip olarak “eksik”ini giderip bütünlüğe ulaşacağını düşünür (İzmir, 2013: 79). “Arzulamak” bizi özne, “arzulanmak” ise bizi nesne yapar. İnsan olabilmek için hem özne hem de nesne olmamız gerekir (Somay, 2015: 48).

Lacan, bebeğin ihtiyacının karşılanması için bulunduğu talep sonucu; ihtiyacı karşılanmayınca “arzu”nun ortaya çıktığını söyler. Bebek ihtiyaçlarını anne üzerinden gidermeye çalışır; ama anne hiçbir zaman bebeğin ihtiyaçlarının ne olduğunu tam olarak bilemez. Bebek, ihtiyaçlarını bedensel olarak (ağlamak gibi...) ifade eder; ama anne bu bedensel ifadeleri sezgisel olarak anlamlandırır. Bu nedenle bebek, hayatını devam ettirebilmek için annenin nedenlerini bilip; kendi nedenleri yapması gerekir. Anne, “imgesel öteki” olur ve bebeğin “arzusunu tanıyan”dır. Böylece “tanınma ihtiyacı” “arzunun tanınması”na dönüşür (Şerbetçi, 2010: 28-29).

Simgesel dönemde “arzunun tanınması”, “tanınma arzusu”na evrilmesiyle birlikte özne, “Öteki”nin arzusunu arzulamaya başlar. Bundan böyle her arzumuz ötekinin arzusu olur (Keskin, 2008). Eksiksiz olan “Öteki”ne duyulan arzu, öznenin “Öteki”nin arzusunu arzulamasına neden olur. Özne “Öteki”ne yönelttiği arzusu ile “Öteki” tarafından görülmek ister (Lacan, 2017: 123).

2.3.9 Jouissance

İnsan yavrusu anne karnındayken “Gerçek” dönemin içindedir. Bu dönemde insan bütünlük yani “tümellik” deneyimini yaşar. Bu bütünlük deneyiminin yarattığı doyuma Lacan “jouissance” der (İzmir, 2013:80-81). İnsan bundan sonraki hayatı

boyunca yaşadığı hiçbir keyifte “jouissance”a ulaşamaz; çünkü hiçbir keyif insana “eksiklik”ini unutturup; bütün olduğu hissini yaşatmaz. Bu nedenle insanın yaşadığı bütün keyiflerde hep bir “eksik” vardır. Bütün bunlardan ötürü insan bütün olmaya ulaşmak için çalışır, üretir, âşık olur, sahip olmak vs. için uğraşır.

İstek, temel olarak istenen şeyden farklı olduğu için isteğin ortaya çıkmasına neden olan ihtiyacın giderilmesi için ulaşılmaya çalışılan arzu nesnesi de ihtiyacı tatmin edecek arzu nesnesi olmayacaktır. Bu nedenle arzu hiçbir zaman doyuma ulaşamayacak ve böylece insan hiçbir zaman “jouissance”a ulaşamayacaktır (İzmir, 2013:104). “Jouissance”, “gerçek”in bütünlüğüne ulaştığımızda ulaştığımız bir hazdır (İzmir, 2013:104).

2.3.10 Nazar (Dik Bakış)

Freud; meme, dışkı, fallus ve sesi dürtüsel nesne olarak belirlemiştir. Lacan, bu dürtüsel nesnelere “bakış”ı da ekler (Şerbetçi, 2010: 2). Lacan’a göre özne, “Öteki”nin alanından kendine bakıldığını düşünür ve hep bu bakışın hoşuna gidecek şekilde davranır. “Öteki”nin yerini kimi zaman Tanrı, kimi zaman yasa, bazen kader, bazen toplum veya öğretmen, yönetici, baba vs. gibi çok güvendiğimiz, saygı duyduğumuz bir başkası doldurur (Şahin, 2015). Özne diğerinin bakışına göre kurulur ve hep bir eksiği bulunur (Şerbetçi, 2010). İnsanın hayatında bakışın ilk önem kazandığı an, bebeğin aynaya bakıp kendisini görmesidir.

Lacan tarih boyunca “bakış”ın hep lanetli olarak ifade edildiğini aktarır. “Bakış” yıkıcı, yok edici bir güce sahiptir. Bakılan hayvan, insan “bakış”ın bu kötü gücü nedeniyle hasta olur, ölür. Bu nedenle “haset” anlamına gelen Latince “Invidia” kelimesi, anlamı “görmek” olan Latince “videre” kelimesinden gelir (Lacan, 2017:123).

Hegel’in “dolaysızlık (immediacy)” ilkesi bakışın doğasında vardır. İnsanın varoluşu ötekinin bakışı ile mümkün olur, yani varoluştan önce bakış vardır (Lacan, 2017: 80). “Herhangi bir engel ya da aracı olmadan, özne karşısındaki dolaysız nesne ile bakış sayesinde özdeşleşir...” (Şerbetçi, 2010: 33). Ayna evresinde insan ihtiyaçlarını tam olarak doğrudan talep edemediği için ihtiyaç ve talep arasında arzu ortaya çıkar. Özne bakış sayesinde karşısındaki nesne ile özdeşleşmeye de ayna evresinde kendini aynada

gördüğü ilk andan itibaren başlar. Tam bu evrede öznenin özdeşleştiği nesne, arzu nesnesi olmaya başlar. Öznenin asla ulaşamayacağı arzu nesnesi ile karşılaşması dolaysızdır (Şerbetçi, 2010).

Sartre’a göre kişinin hissettiği dik bakış için ortamda bakan birinin olmasına gerek yoktur. Yaprakların hışırtısı, ayak sesleri, perdenin hafifçe havalanması gibi bir işaret bile birinin kişiye dik dik baktığını hissettirebilir. Lacan’a göre ise kişinin kendisine bakılıyormuş gibi hissetmesi için bu işaretlere bile gerek yoktur. Lacan, “dik bakışın” “Öteki”nin alanı olduğunu söyler; bu nedenle “dik bakış”, kişinin içindedir. Sartre’da “bakan” ve “bakılan” ayrı iken; Lacan’da “bakan” ve “bakılan” aynı kişidir (Şerbetçi, 2010: 40-41).

Foucault da bakışın varlığını üzerimizde hissetmek için ortamda bakan birinin olmasına gerek olmadığını söyler. Foucault’ya göre bakan, bakılan kişi üzerinde iktidar kurmaktadır. Bakılan kişi denetim altındadır. Toplumda bireyler dik bakışları ile birbirleri üzerinde tahakküm kurmaya çalışırlar. Bu bakışlara her yerde maruz kalınabilir ve aynı zamanda dik bakışlara maruz kalan kişi, yeri geldiğinde diğerlerine dik dik bakacaktır. Birey hayatı boyunca diğerlerinin dik bakışlarına o kadar çok maruz kalır ki bir süre sonra bu bakışları içselleştirir. Bu nedenle birey, kimsenin olmadığı bir yerde sanki biri varmış da ona bakıyormuş gibi kendini ve hareketlerini kontrol eder. Bireylerin sürekli birbirlerine bakmaları; bireylerin yalnız olduklarında da sürekli diğerleri ona bakıyormuş gibi kendilerini kontrol etmeleri, toplum içinde bir denetim mekanizması yaratmaktadır. Foucault, günümüzde toplumsal denetimin okul, fabrika, ordu gibi kurumlarla sağlanmaktan daha çok; bu şekilde bireylerin birbirini denetim altında tutmasıyla sağlanmakta olduğunu söyleyerek, bu toplumlara “disiplin toplum”u adını verir. Böylece birey, kurumların dışındayken yani kamusal alanda da denetlenmeye devam eder (Öztürk, 2015: 10-11).

Foucault, modern toplumlar kurduğu hastaneler, psikiyatri klinikleri, okullar gibi kurumlarla kapitalizmin ihtiyaç duyduğu insanın bedensel ve zihinsel gücünü en iyi hâle getirmeye çalıştığını söyler. Modern toplumlarda insanın beden ve zihinsel olarak güçlü olması istenir. Bu nedenle bedensel ve zihinsel olarak zayıf, eksik ve yetersiz olan bireyler norm dışında kalacağı için normal olarak görülmecektir (Öztürk, 2015: 12).

Lacan’a göre “dik bakış”, özneye değil; “Öteki”ne aittir. Özne bu “dik bakış” altında kendini nesneleştirir. Öznenin dışında bir “dik bakış” olmasına gerek yoktur. Özne, dışarda “dik bakış” varmış gibi içinde hisseder (Lacan, 2017: 92). Bu bakış, hep akar gider ve öznenin “şey”lerle ilişkisini belirler. Hep aktığı için de öznenin gözünden her zaman kaçır (Şerbetçi, 2010: 41).

Bakış, “Öteki”ne ait olduğu için özneye eksikliğini hatırlatır. Bu eksik “Öteki”nde olan, ama öznenin kendisinde olmayandır. Bu nedenle “bakış”, eksikliği simgeler (Lacan, 2017: 81).

Öznenin, nesneleri görebildiği görüş alanı, aynı zamanda “Öteki”nin de görüş alanıdır. Bu görüş alanında özne, “Öteki”nin değer yargılarına göre nesnelerin değerini, konumunu ve hatta sınıfını belirler. Yine bu alanda özne, diğer nesnelerin “Öteki”nin aynı değer yargılarıyla kendisini yargılayacağını düşünerek; kendisine çeki düzen verir (Şerbetçi, 2010: 44).

Lacan’ın “yansılama” olarak ifade ettiği bir canlının hayatta kalabilmek için türünün öteki üyelerinin davranışlarını, öğrenme söz konusu olmaksızın yapma eğilimi vardır. İnsan da varolabilmek için zemine uyum sağlar, yani diğerlerinin dik bakışının yargılayıcı, yıkıcı etkisinden kurtulmak için ortamı, ortamda bulunan diğerlerini taklit eder (Lacan, 2017: 108).

“Öteki”nin dik bakışı her zaman her yerde olduğu için özne her zaman her yerde “Öteki”nin dik bakışı altındadır. Bu nedenle Lacan, “Öteki”nin bu dik bakışına “pre-existence of a gaze” der. “Öteki”nin bu dik bakışı altında öznenin mevcudiyeti her taraftan her hâliyle görülür. Diğer taraftan öznenin bakış açısı, “Öteki”nin bakış açısına göre kısıtlıdır. Özne, “Öteki”nin dik bakışı altında bir “foto-graf”a dönüşür; böylece özne “Öteki”nin dik bakışı altında nesneleşir (Şerbetçi, 2010: 46).

Özneye baktığımızda o özneyi olduğu gibi göremeyiz. Gördüğümüz özne, bizim beklentilerimiz, hareketlerimiz, ön yargılarımızdan, duygularımızdan vs. etkilenir. Bu nedenle baktığımız özneyi bugün böyle, yarın farklı bir özne olarak algılayabiliriz (Şerbetçi, 2010: 47).

Arzu, bakış ile oluşur. İmgesel düzeydeki arzu, simgesel düzeyde “Öteki”nin arzusuna dönüşür. Arzu özneye ait, öznenin gerçek ihtiyacından doğan bir arzu değil;

“Öteki”nin arzusudur. Bu nedenle arzuda hep bir eksik vardır ve hiçbir zaman tam olarak tatmin edilemez (Şerbetçi, 2010: 47).

İnsan yavrusu, kendisine bakan kişinin bakışına göre zihninde kendi imgesini oluşturur. Kendisine bakan kişinin bakışı olumlu ise kendisi ile ilgili oluşturduğu imge olumlu, bakış olumsuzsa kendisi ile ilgili oluşturduğu imge olumsuz olur. Çocuk karşısındaki insanın bakışı veya yüz ifadesine göre var olduğunu hisseder (İzmir, 2013: 233). İnsan yavrusu hayatı boyunca diğerlerinin bakışının olumlu veya olumsuz olmasına göre kendisinin ne olduğu ile ilgili fikir sahibi olacaktır. Karşıdaki insanın o bireye bakışı değiştikçe; bireyin kendisi ile ilgili fikirleri değişecektir. Bir kişiye yöneltilen bakışlar olumsuz olursa; kişi kendinin diğer insanlardaki yansımasının hep olumsuz olduğunu düşünerek zihninde kendisi ile ilgili hep olumsuz bir imge oluşturacaktır. Bu nedenle insan bir süre sonra kendisini dış dünyaya yani dış dünyanın gerçekliğine kapatacaktır. (İzmir, 2013:175-176).

Bir olaya, kişiye veya şeye ilk bakış anımız; baktığımız olay, kişi veya şey ile ilgili “gerçek” algımızı yansıtır ve ilk bakış anımızdan çok kısa bir süre sonra baktığımız şey ile ilgili algımızı simgeleştireceğimiz için baktığımız kişi, olay veya şeye bakışımızı değiştirebilir veya baktığımız her neyse ona bakmaktan vazgeçebiliriz (İzmir, 2013:190).

Lacan, Freud’un ortaya koyduğu dürtüsel nesnelere “bakış”ı da ekleyerek; öznenin “bakış”a göre kurulduğunu söyler. Çünkü insan yavrusu kendini ilk aynada gördüğünde aynadaki görüntüsü ile özdeşleşerek “nesne” olmayı öğrenir. Böylece insan kendisine doğrudan bakan birini görmese de kafasında sürekli kendisine bakılıyormuş gibi düşünür ve hareketlerini bu bakışlara göre düzünler. Öznenin kafasında var olduğunu düşündüğü dik bakış, aslında “Öteki”ne aittir. Bu nedenle insan, karşılaştığı insanların “bakış”larına göre kendisi ile ilgili yargılar oluşturacaktır. Bir insanın karşılaştığı diğer insanlar kendisine iyi bakıyorsa, o insan kendisinin iyi biri olduğunu; kötü bakıyorsa kendisinin kötü biri olduğunu düşünecektir veya insanın karşılaştığı diğer insanların kendisine yönelttiği dik bakışlar önce kötü ise kendini kötü biri olarak düşünürken, daha sonra karşılaştığı insanların ona yönelttiği bakışlar iyi ise kendisinin iyi biri olduğu yargısına varacaktır. Kısacası, karşılaşılan insanların

yönelttiği “bakış”ların anlamı değiştikçe insanın kendisi ile ilgili düşünceleri de değişecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI: KATILIMCILARIN SAKATLIK VE SAKATLIKLARINA YÖNELEN DİK BAKIŞ DENEYİMİ

Sakatlara yöneltilen dik bakışların nedenleri ve bu dik bakışların sakat bireylerin hayatlarını nasıl etkilediğinin araştırıldığı bu çalışma ile sakat bireylerin sakatlıklarından ötürü önlerine çıkan toplumsal engellerin kalkmasına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Bu araştırmanın elde edilen bulgularına ulaşmak için kar topu örnekleme yöntemi ile 15 sakat bireyle derinlemesine mülakat yapılmıştır. Yapılan bu çalışmada fenomenolojik desen kullanılmıştır. Katılımcılara yarı yapılandırılmış mülakat soruları sorulmuştur.

Sakatlık toplumda itibar düşüren bir damga olduğu için sakat birey eğitim, iş ve sosyal ilişkileri başta olmak üzere hayatın ve toplumun birçok alanında sakatlığından dolayı çeşitli toplumsal engellerle karşılaşmaktadır (Goffman, 2014: 21,31, 63-68). Mülakat sırasında görüşülen katılımcı sorulan sorulara cevap verirken karşılaştığı bu toplumsal engelleri hatırlayıp, tekrar yüzleşmek durumunda kaldığı için katılımcıların bir kısmı sorulan sorulara örtük cevaplar verip; gerçek düşüncelerini görüşmenin ilerleyen safhalarında söylemişlerdir. Sorulan sorulara katılımcıların gerçek görüşlerini yansıtan cevapları bulup yorumlamak araştırmanın zorlayan taraflarındandır. Bu zorluğu aşmak için katılımcıların sorulara verdikleri doğru cevapları bulup, doğru yorumları yapabilmek için görüşme sırasında katılımcılar dikkatlice dinlenmiş, görüşme sırasında ses kaydı alınmasına rağmen ses kayıtları deşifre edilirken konuşmada dikkat edilmesi gereken yerler not alınmış, ses kaydı deşifreleri tekrar tekrar okunarak doğru cevaplara ulaşıp doğru yorumlar yapılmaya çalışılmıştır.

Katılımcılarla yapılan mülakatların ses kayıtlarının yapılan deşifreleri okunarak katılımcıların benzer ve farklı cevapları belirlenmiş ve not edilmiştir. Katılımcıların birbirine benzer ve farklı olan cevaplarından yola çıkarak 8 ana tema belirlenmiştir. Bu ana temalar: dik bakışın algılanması, dik bakışın algılanma biçimi, sakatlığın türüne göre dik bakışın algılanma biçimi, dik bakışın gündelik hayata etkisi, dik bakışın arkadaşlar ve sosyal çevre üzerine etkisi, dik bakışların iş/okul hayatı üzerine

çözemediğimden dolayı çok da rahatsızlık duymuyorum bundan. Açıkçası beni rahatsız etmiyor...

... Genelde imrenerek baktıklarını düşünüyorum. Çünkü bir insanın dört dörtlük bir bedene sahip olup, yaşama sevincinin benim kadar olmayacağı; bu onları imrendiriyor. ...

...Yaşadığım olaydan dolayı ben 2 sene gecikmeli okula başladım. Tabii ki hem yaşıtlarımdan daha büyük olarak hem de engelimden dolayı. Okula başladım, ilk başta girdiğim sınıfta hepsinden olmasa da birkaç arkadaşın korkuyla baktığını gördüm. Tabii ki korkabilirler, sonuçta onlarda bir bütün olan, sende eksik. Korktuklarını fark ettim. Öğretmenlerim şöyle bir şaşkınlıkla baktılar: “Yani tamam biz okula alacağız ama şimdi okuldaki çocukların psikolojisi ne olacak” demeleri. Yani sadece şunu düşündüm: biz engelli insanların yaşama hakkını ellerinden almasınlar, toplumlardan uzaklaştırmasınlar...

...Tek istediğim şey ki bu çok da toplumda yok aslında, genelde Türkiye’de gördüğüm bir şey: artık engelli insanlar eleştirilmesin. Çünkü engel sadece uzuv kaybı değil. O bakışlar tabii ki eleştirel olabiliyor. Farklı farklı duygular hissettirebiliyor...

... Engelli insanlara biraz daha haklar verilsin ki engelli insanlar biraz daha kabul görsünler, dışlanmasınlar. Tek istediğim şey bu çünkü çok yetenekli engelli insanlar var. İki eli olmayıp, ayaklarıyla bütün işlerini gören insanlar var. Bunlar çok eleştirilmesin ve bunlara çok yabancı cisimmiş gibi bakılmasın...

...Onların kusurlarına, gözlerinin içine bakarak acıyarak bakmayın. O zaman insanın motivasyonu düşüyor...” [K10, OS, Kadın, 34, Çalışan]

Birey, karşılaştığı negatif durumları değiştiremediğinde aşırı kaygı duyacaktır. Bu aşırı kaygı karşısında birey, bütünlüğünü koruyabilmek için birtakım davranışlarda bulunacaktır. Bu davranışlara “savunma mekanizması” denir (Bakanlığı, 2014). Bu savunma mekanizmalarından olan “Polyannacılık (Tatlı Limon)” da birey yaşadığı olumsuzlukları, negatif durumları olumlu nedenlere bağlamaya çalışır (Bakanlığı, 2014). Araştırmada görüşülen K14 Katılımcısı kendisine yöneltilen dik bakışlardan rahatsız olmakta, ancak bu *negatif durumla* baş edebilmek için “Polyannacılık (Tatlı Limon)” savunma mekanizmasını kullanarak dik bakışların *olumlu* olduğuna dair görüş bildirmektedir.

Mülakat yapılan kişilerin büyük bir çoğunluğu, dik bakışları doğrudan görmese de kendisine yönelen dik bakışlar olduğunu hissettiklerini belirtmektedirler. Bu kişilerin arasında körler olduğu gibi diğer sakatlık grubundan sakatlıkları olan bireyler de bulunmaktadır:

“Gerçekten bu konuda ciddi paranoyaya bağladığımı düşünüyorum. Sürekli gözetlendiğimi hissediyorum. Nasıl yürüdüğümü, nasıl yemek yediğimi, nasıl kapıyı açtığımı her detayı incelediklerini hissediyorum.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

“...Hem senin deneyimlerin dediğim gibi insanların sana baktığını fark ediyorsun, insanlar konuşuyor falan, aynı zamanda çevren sana bakıldığı fikrini veriyor. İkisi birleşip sana kendi algını oluşturuyor. Sana içinde bakan bir insanoğlu oluşturuyor.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

“Bunu başta da konuştuk. Ben insanların baktığını bilmesem bile baktıklarını hissediyorum. Çünkü bana böyle bir algı veriliyor toplum tarafından, çevrem tarafından bir; iki benim önceki deneyimlerim bakıldığını söylüyor. Hem önceki deneyimlerim hem de insanların bana anlattıkları, verdiği bir “discourse” benim “subjectively” olarak insanların bana baktığını hissettiriyor.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

“A: O anda baktıklarını direkt hissediyorsun yani.

K5: Evet ya da arkadaşla soruyorum bakıp bakmadıklarını, bakışları bana tarif etsene diye. Adam diyor mesela bize bakan 5 kişi var diyor.” [K5, K, Erkek, 30, Çalışan]

“Yani şöyle: o herhalde bir alışkanlık oluşuyor belli bir süre sonra, çünkü her girdiğin yerde sana bakılıyorsa bir sonraki girdiğinde de bana bakıyorlardır diye bir önyargı oluşuyor. Zaten onu hissetmesen bile biliyorsun ki oraya girdiğin zaman sana bakacaklar. Hani o yüzden hissetmesen bile biliyorsun yani. Oraya gireceksin ve o insanlar sana bakacak. O öyle bir şey oluşuyor bende en azından yani.” [K11, OS, 37, Erkek, Çalışan]

Özne “Öteki”ni eksiksiz, kusursuz görmektedir. “Dik bakış”, “Öteki”ne ait olduğu için “Öteki”nin özneye yönelttiği bu bakış altında özne kendini eksik hissetmektedir. Birey “özne” olduğunda, “Öteki” yerine içinde yaşadığı toplumu koymaktadır. Goffman’a göre sakat birey, “damgalı”dır ve toplum damgalı bu bireyi eksik görmektedir. Bu eksiklik bilgisi sakat bireye yöneltilen dik bakışlarla taşınmaktadır. Bazen bu dik bakışları görmese de ya da kör bir birey olsa da ona “eksik” olduğunu hissettiren bir “dik bakış” onu takip etmektedir. Bu durumu kör bir erkek katılımcı şöyle ifade etmektedir:

“...Bir de önemli olan bir nokta hissetmek bunun farkında olmaktan daha önemli. Gerçekten insanlar bakmıyor ve takmıyor olabilir. Özellikle de üniversitede çünkü alışmışlar artık. Ama bunu hissetmen yeterli oluyor; senin davranışlarını, duygularını, düşüncelerini etkilemekte. Böyle bir yönü de var...” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

Mülakat yaptığımız öğrencilerin bir kısmı Erasmus Programı ile eğitimlerinin bir bölümünü Almanya’da yapmışlardır. Bu kişiler, Türkiye’ye göre Almanya’da daha az dik bakışa maruz kaldıklarını ifade etmektedirler:

“Almanya’da mesela gördüğüm kadarıyla bu, otobüs falan kullanırken bu bakış daha az. Yine bakıyorlar orada, dediğim gibi yine azınlıksın ama buradaki gibi değiller. Buradaki gibi yiyecek gibi bakmıyorlar karşındaki insana böyle küçümseyici ya da tehdit edici bakışlar atmıyorlar. Daha gerçekten karşındaki insanın iyi niyetli olduğunu anlayabiliyorsunuz ve Türkiye’de onu biraz yapmak için çok çok uzun vade gerekiyor gibi geliyor bana.” [K9, OS, Erkek, 22, Öğrenci]

Bununla birlikte katılımcılardan biri [K12, Sİ, Kadın, 26, Öğrenci], Avusturalya’da ve çeşitli Avrupa Ülkelerinde bulunmuştur. Bu katılımcı bulunduğu ülkelerde sakatların kanuni olarak birçok hakkının olduğunu ve devletin sakatları maddi olarak çok desteklediğini; bunula birlikte bulunduğu bu ülkelerde halkın sakatlık ile ilgili daha duyarlı olduğunu, ancak yine de sakatlıkla ilgili önyargıların olduğunu ve insanların sakat bireylerle yeterince empati kuramadıklarını aktarmaktadır:

“İsviçre’de bir kahveciye girdim. Kahve yapan kadın "Süt ister misiniz, krema ister misiniz, şeker ister misiniz?" gibi basit sorular soruyor. Bu arada kahve makineleri çalışıyor ve çok gürültü var. Ben duymakta güçlük çektim ve kadına koklear implant kullanıyorum." dedim. Başka bir şey demedim ve kadın koklear implantın ne olduğunu ve nasıl davranması gerektiğini biliyordu sanırım. Kahve makinelerinin sesini kısıtı ve güler yüzle tane tane konuşmaya başladı. Zaten güler yüzlüydü. Bu şekilde iletişim sorunu ortadan kalktı. İsviçre’de böyle güzel şeylerle karşılaştım. Tren istasyonunda bilet satan görevliyle konuşmam gerekiyordu ve cam var. Ben de görevliye işitme problemim olduğunu söyledim. Yavaş konuşursanız sevinirim dedim. Otomatik robot gibi: "Tamam" dedi. Sonra sorularımı sordum. Sabırlı ve kibar bir biçimde cevapları söyledi. Çok karışık bir konuydu; ama çok temiz bir şekilde halletti. Avrupa’da daha duyarlı yaklaştıkları doğru...

...Erkek arkadaşım İsviçre’de yaşıyor. İşitme engeli var. Her iki kulağında koklear implant var. 3 dil konuşuyor. İşaret dili de biliyor. Orada sistem çok iyi. Sigortaları var. Kullandığı cihazların sigortası var. Bozulursa devlet yaptırıyor. Burada bu cihazlarla ilgili devlet hiçbir şey yapmıyor. Her şey iyi ama erkek arkadaşımın teyzesi hemşire eşi de doktor ve bunlar işitme engelliler çocuk yapmamalı, işitme engellilerin soyu bitmeli diyorlar. Bu bizim için ağır bir şey, soyunuz tükenmeli diyorlar. Erkek arkadaşım da bozulmuş. Bir de bu insanlar doktor, hemşire. Erkek arkadaşım da “Ben okudum, çalışıyorum, paramı da kazanıyorum, spor yapıyorum, dünyayı geziyorum. Benim ne sorunum var, benim çocuğum yapamaz mı bunları?” demiş. Hemşire olan teyzesi geçmişte işitme problemi olan bireylerle iletişim problemi yaşadıklarını, yeterli sağlık hizmeti alamadıklarını söylemiş...

...Avrupalılar teknik düşünüyorlar. Empati kuramıyorlar. Bu Avrupa’da tartışılan bir konu...

...Yani Avrupa’da engellileri devlet destekliyor. Çok rahat yaşıyorlar, ama "kabul etme" sorunu orada da var. Engelliler için her türlü düzenleme var, ama insanların bakış açısı değişmiyor.” [K12, Sİ, Kadın, 26, Öğrenci]

3.1.1 Sakatın Sakata Dik Bakışı

Araştırmamızda sakat bireylere yönelen dik bakışların varlığı araştırılırken yapılan mülakatlarda bakanın sadece “normal” bireyler olmadığı, sakat bireylerin de diğer sakatlara dik bakış yönelttiği öğrenilmiştir. Sakat bireyin diğer sakat bireylere yönelttiği dik bakışların nedenleri yapılan görüşmelerden yola çıkarak bu bölümde ele alınmıştır.

Diğer sakatlara bakan katılımcılardan ortopedik sakatlığı olanlar, diğer sakatlara yönelik dik bakışlarının nedeninin sakatlık durumlarını *karşılaştırmak* ve bu sakat bireylerin *neleri yapıp, neleri yapamadıklarını gözlemlemek* olduğunu anlatmaktadır:

“Ben daha dikkatli bakıyorum dirseği var mı, varsa ne kadar kullanıyordur, nasıl yapıyordur? Kimisi elbisesini katlıyor oraya kadar, kimisi katlamıyor; böyle değişik değişik durumlar. Ben daha dikkatli bakıyorum yani. Kendimi durduruyorum. Tabi rahatsız ediyordum onu bakmayayım diye ama bakmadan da edemiyorum.” [K8, OS, Kadın, 20, Öğrenci]

“Ben engelli olduğum halde farklı bir engeli olan insanı gördüğüm zaman ben de bakıyorum. Bazen odaklı kalabiliyorum ama bu onu üzme adına değil. Ben bir şeyleri yapabiliyorum, acaba o ne kadar bir şeyleri yapabiliyor? Hayatla ne kadar mücadele edebiliyor düşüncesi uyanıyor bende. Tamamen bu yönde bakıyorum onlara. Empati kurmaya çalışıyorum.” [K10, OS, Kadın, 34, Çalışan]

Diğer sakatlara bakan katılımcılardan sağır olan bir katılımcı ise “şaşırdığı” için baktığını ifade etmektedir:

“Sonra kadın böyle tekerlekli sandalyeyle geldi. Ben şöyle oldum biraz. Tabi şey bekliyorum: yürüyen biri felan bekliyorum. Kadın geldi filan. Ama çok hızlı bir şekilde toparlayabildim. Ama kadın anlamıştır kesin. Göz hareketlerimden kesin anlamıştır.” [K12, Sİ, Kadın, 26, Öğrenci]

Genel olarak sakat bireyin iyi bir işi, iyi bir statüsü, zengin olabileceği vs. düşünülmemektedir (Davis, 2013: 152). Katılımcılardan biri [K12, Sİ, Kadın, 26, Öğrenci] de kendisiyle iş görüşmesi yapacak kişinin sakat olmasını beklemediği için şaşkınlık yaşamaktadır.

Araştırmamızda sakat bireyin diğer sakatlara yönelttiği dik bakışlar ile “normal” bireyin sakatlara yönelttiği dik bakışların nedenleri arasında bir fark olmadığı görülmektedir. Toplum tarafından belirlenen beden ile ilgili normlar, bu normlara uymasa bile toplumda bulunan bütün bireylerin algısını etkilemektedir. Bu nedenle “normal” bir birey için normun dışında olan sakat beden, sakat bir birey için de norm dışı olmaktadır.

3.1.2 Sakat Bireylere Yöneltilen Dik Bakışlar ve Sakat Bireylerin

Anneleri

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde katılımcılara yöneltilen dik bakış olup olmadığı öğrenilmek için sorulan sorulara katılımcıların verdiği cevaplar neticesinde dik bakışlardan kendileri kadar annelerinin de *etkilendiği* görülmektedir. Hatta kör

katılımcılardan bazıları annelerinin kendilerine yönelen dik bakışlar olduğunu ve bu bakışlardan *rahatsız olduklarını* söyledikleri için kendilerine yönelen dik bakışlar olduğunu anladıklarını söylemektedirler.

Kendilerine yöneltilen dik bakış olup olmadığı öğrenmek için sorulan sorulara katılımcıların annelerinin de dik bakışları fark ettiğini ve bu bakışlardan olumsuz olarak etkilendiğini ifade etmelerinin nedeni sakat bireylerin her zaman veya hayatlarının belirli bir dönemine kadar en fazla anneleriyle paylaşımda bulunmaları ve karşılırlarına çıkan toplumsal engelleri aşmak için en fazla annelerinin destek vermesi olarak görülebilir.

Mülakat yapılan kişilerin bir kısmı annelerinin; sakatlıklarından dolayı kendilerine yönelen dik bakışlardan *rahatsız, şikayetçi olduklarından* ve “üzüldüklerinden” bahsetmektedir:

“A: Peki annen sana baktıklarını söylüyor, bu konuda konuşuyorsunuz. Ne hissediyor bu bakışlardan dolayı?”

K4: Üzülüyor. Bir şey olduğu zaman, baktıkları zaman neden bakıyorlar diye düşünüp üzülüyor.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

Bu kişilerden kör olanlar kendilerine yönelen dik bakışların olduğunu, annelerinin etraftaki insanların dik bakışlarından duydukları *rahatsızlıkla* ilgili konuşmalarından öğrendiklerini söylemektedirler:

“Şöyle: Annem çocukluğumdan beri sürekli yanımda, “İnsanlar bakıyor, insanlar bakıyor.” diye atarlandığı için artık psikolojik olarak sürekli insanların bana baktığını hissediyorum.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

3.1.3 Körlerin Dik Bakışı Algılaması

Mülakat yapılan kişilerden kör olanlar, dik bakışları görmeseler de arkadaşlarının onlara yönelik *dik bakışlar* olduğunu söylemeleriyle durumdan haberdar olmaktadır.

“Mesela arkadaşlarımla konuşurken “Bakıyorlar insanlar” diyebiliyorlar. Bu konuda seni eğitiyorlar.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

“Bazen arkadaşlarımla metroya binince arkadaşım bir gariplik hissediyor musun diye soruyor. Evet sanki birilerinin gözleri benim üstümdenmiş gibi hissediyorum diyor. Arkadaşım da bunu onaylıyor ve birilerinin bana meraklı meraklı baktığını söylüyor. Bu konuda hiç şaşırtmıyorlar beni.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

Mülakat yapılan kişilerden kör olanlar bazen de kendilerine yönelik dik bakışlar olduğunu etraftaki insanların konuşmalarından anlamaktadırlar:

“Mesela yoldan geçiyorsun. Birisi yanından geçerken şey diyor: “Allah yardımcısı olsun.” O zaman diyorsun ki bu bana bakıyor. Benim hakkımda konuşuyor. Bunu fark ediyorsun. “Sizin yardımcınız olsun” diyesin geliyor. Bazen diyorsun bazen de demiyorsun. O yüzden bunun farkında hem toplumsal olarak sana öğretiyorlar, insanların sana baktığını söylüyorlar.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

Bu katılımcılardan biri [K1, AG, Kadın, 30, Öğrenci] etrafındaki insanların konuşmalarından kendisine yönelik dik bakış olduğunu anladığını şöyle ifade etmektedir:

“Bilmediğim ve görmediğim için o konuda da bir şey demek istemiyorum, ama mesela insanların konuşmasından falan anlıyorum.” [K1, AG, Kadın, 30, Öğrenci]

Kör katılımcılar, birden sessizlik olursa etrafta kendilerine yönelen dik bakışlar olduğunu anlamaktadırlar:

“...Bir sessizlik oluşur mesela. Bir sessizlik oluşuyorsa dik bakış var diyebilirsin.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

Bakış, sadece bakmak eyleminden ibaret değildir. Sartre’a göre bir dik bakışı üzerinde hissetmek için bazen bulunduğu ortamda bir çift bakan göz olmasına bile gerek yoktur. Bakış; bazen bir ses, dokunuş ve hatta kör bir insan için bir anda ortaya çıkan “sessizlik” olarak ifade bulur (Taburoğlu, 2017: 75). Esen bir rüzgâr, bir kıpırtı, bir hışırtı vb. bir iz dik dik bakan bir gözün habercisi gibidir. Bununla birlikte bazen kalabalık, gürültülü bir ortamda gürültünün bir anda kesilmesi veya bir anda oluşan sessizlik üzerine dikilen bakışlarla ilgili bilgi vermektedir.

Kör bireyler bazen kendilerine yönelen dik bakış olduğunu kendilerine yardım etmek için takip eden biri olduğunda anlamaktadırlar. Çünkü takip etmek; seyretmeyi gerektirir ve seyredilen kişi, nesne vesaireye yönelik bir dik bakış mevcut olmaktadır. Bu nedenle dik bakışa maruz kalan bu katılımcılar rahatsız olduklarını, bu rahatsızlığın nedeninin “bireysel alanlarının ihlal edilmesi” olduğunu söylemektedirler. Takip edilen bu katılımcılar bazen de takip edildikleri için “korktuklarını” belirtmektedirler:

“Şöyle bir örnek verebilirim: Yaklaşık iki yıl önceydi, kampüste yemek aldığımız bir kafe var, yemeğimi yedim, orada oturuyorum. Baston kaydı, yere düştü. Ben de “Amaan sonra kalkarken alırım.” dedim. Yemeğimi bitirdim, üzerimi

giyindim, hazırlandım tam yere eğilicem almak için çocuğun biri atladı. Gören birinin bu hareketi fark etmesi için daha öncesinden izlemeye başlaması gerekir diye düşünüyorum. Eğilme ihtimalimi hemen o anda nasıl görüyor bunu anlayamıyorum. Bir anda atladı, bastonu verdi, ben de “Baya takip ediyorsun, izliyorsun belli ki” dedim. “Aa yok aslında ben takip etmiyordum, yardım etmek istedim.” dedi. “Bana bu tavrı takip ediliyormuşum hissi veriyor.” Dedim. “Bugüne kadar bastonum binlerce kez düştü ve aldım. Tek başıma yapıyorum bunu çünkü nerede olduğunu biliyorum” dedim. “Yok ya ben öyle izlemedim” dedi. Kim der ki zaten açık açık “İzledim” diye. Bizzat böyle insanların hareketlerinden reflekslerinden çok net anlıyorum bunu ve bu beni geriyor.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

“Yani fark edersem rahatsız olabilirim tabi. Çünkü burada bireysel sınırlar da işin içine giriyor. Mesela adam iyi niyetli “Seni evine götürüyüm mi?” diyor. “Yok teşekkür ederim.” diyorsun çünkü adam senin evini neden öğrensin sonuçta sana ait bir alan. Ama mesela “Teşekkür ederim” dedikten sonra hala takip ettiğini anlarsam yolumu değiştirir bir yerde gitmesini beklerim.” [K5, K, Erkek, 30, Çalışan]

3.1.4 Çocukların Yönelttiği Dik Bakışı

Katılımcıların bir kısmı görüşmeler sırasında çocukların kendilerine, özellikle de sakat olan uzuvlarına çok dik bakış yönettiklerini söylediler. Katılımcıların konuşmalarından çocukların yönelttiği bu dik bakışların sakat bireyleri “rahatsız ettiği” görülebilmektedir.

“...Öyle öyle alıştım. Okul da zor bir yer oldu benim için çünkü devlet okuluydu ve böyle mahalle okulu gibi bir şeydi. Ben 5., 6. sınıfım, küçük çocuklar var, onların dikkatini çekiyor, bakıyorlar değişik geliyorum onlara. Kimi korkuyor, kimi kaçıyor, kimi gülüyor... o yüzden ilk başlarda zorlandım...” [K8, OS, Kadın, 20, Öğrenci]

“14 yaşımdayken şöyle bir olayla karşılaştım: bir çocuğun yanından geçip “ya bu yarım bir insan aslında bu bütün değil. Yani o hayatta olmalı mıydı?” demesi beni şöyle bir düşündürdü. Evet ben gerçekten hayatta olmalı mıydım ve bunu bu şekilde yaşamalı mıydım? Ben bununla nasıl mücadele ederim? diye bir hafta odama kapandım. Buna bir çözüm yolu kendi kendime bulmaya çalıştım. Psikologdan destek almadım.” [K10, OS, Kadın, 34, Çalışan]

“En çok eleştiri çocuklardan alırsınız. Çocuklar masum oldukları kadar en acımasızlardır. “Aa koluna ne oldu? Kolun yok!” gibi cümleler oluyor...” [K10, OS, Kadın, 34, Çalışan]

Bu katılımcılardan biri [K11, OS, Erkek, 37, Çalışan], çocukların sakatlığına “merak” duygusu ile baktığını ifade ederken; diğer taraftan çocukların sakatlığını gördüklerinde “şok olduklarını” beyan etmektedir. Katılımcının “şok olduğuna” dair beyanı çocuklarının sakatlığına yönelik meraklı bakışlarının katılımcıyı *rahatsız ettiği* şeklinde yorumlanabilmektedir.

“Çocuklar mesela özellikle belli bir yaş 8, belki 10 yaşına kadar gördükleri anda şok oluyorlar. Annelerine işaret ediyorlar işte “Anne bak abi nasıl?” diye işte eğer konuşabiliyorsa. Konuşamıyorsa böyle bir çekinceyle bakar daha çok. Konuşma yaşına gelmeyen, hani iki veya üç yaşına kadar çocuklar hani böyle beni gördükleri zaman bir merak eder ve bastonlarıma sarılırlar, hani ne o falan diye bir merak duygusuyla bakarlar.” [K11, OS, Erkek, 37, Çalışan]

Bu bölümde bir sağır katılımcı dışında bütün katılımcılar sakatlıklarından dolayı kendilerine yönelik dik bakış olduğunu belirtmektedir. Sağır katılımcılar karşılarındaki kişilerle konuşarak ve dinleyerek iletişime geçene veya taşıdıkları implant cihazı görülene kadar kendilerine yönelik dik bakışlar olmadığını, peltek konuştukları ve konuşulanları tam olarak duymadıkları için konuşarak iletişime geçmeye başladıklarında kendilerine dik bakışlar yöneltildiğini söylemektedirler. Bu durumda bir katılımcı dışında bütün katılımcılara dik bakış yöneltildiği söylenebilir.

Yapılan mülakatlar sırasında dik bakışlara *maruz kalmalarına* rağmen bazı katılımcıların kendilerinin de sakatlara dik dik baktıkları açığa çıkmaktadır.

Katılımcıların bir kısmı Erasmus Programı ile Almanya’da öğrenci olarak bulunmuşlardır. Bu nedenle Almanya ve Türkiye’yi karşılaştırdıklarında Almanya’da daha az dik bakışa *maruz kaldıklarını* ifade ettiler. Bununla birlikte katılımcıların bir kısmı da çocukların rahatsız edici dik bakışlarına dikkat çekmektedirler.

Kör katılımcılar, kendilerine yönelen dik bakışlar olduğunu anneleri, arkadaşları ile yaptıkları konuşmalardan; çevrelerindeki insanların konuşmalarından öğrenmektedirler. Kör katılımcıların girdikleri veya bulundukları ortamda aniden oluşan sessizlik veya yardım etmek gibi çeşitli nedenlerden dolayı takip edilmeleri katılımcılara yönelik dik bakış(lar)ın olduğunun işareti olmaktadır.

Her sakatlık grubundan katılımcının çoğu, girdikleri veya bulundukları ortamda doğrudan görmeseler de kendilerine yönelen dik bakışlar olduğunu hissetmektedirler. Bunun nedeni olarak öğrendikleri kendilerine yönelik dik bakışların olacağına dair toplumsal algılar veya daha önce deneyimledikleri dik bakışlar görülmektedir. Bu nedenle dik bakışların var olup olmadığı somut olarak bilinmese bile sakat bireylere her yerde *musallat olduğu* söylenebilir.

3.2 Dik Bakışın Algılanma Biçimi

Araştırmamıza katılan bir katılımcı dışında bütün katılımcılar kendilerine yönelik dik bakışlar olduğunu açıklamışlardır. Bu dik bakışlar nedeniyle katılımcılarda oluşan duygu ve düşünceler anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların dik bakışlar neticesinde hissettiği bu duygular ve sahip oldukları düşünceler doğrultusunda sakatların dik bakışları nasıl algıladığı betimlenmiştir.

Yapılan görüşmelerde katılımcıların çoğunun dik bakışlardan rahatsız olduğu görülmektedir. Bir katılımcı bu rahatsız edici dik bakışlarla yok sayarak baş etmektedir. Başka bir katılımcı ise görüşmenin başında kendisine yönelen dik bakışların *olumlu* olduğunu söylerken, görüşmenin ilerleyen safhalarında bu dik bakışların *olumsuz* olduğunu ifade etmektedir.

Katılımcıların büyük bir kısmı dik bakışlardan “rahatsız olduklarını” belirtmektedirler:

“Ben gören insanların yanında pek rahat değilim. Sürekli bana bakılıyormuş gibi hissediyorum.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

“Demek istediğim: Herkese böyle bakılıyor. Tüm engelli insanlara bakılıyor. C vitamini eksik olup; saçları, kaşları olmayan insanlara da böyle bakılıyor. Bu doğru bir şey değil.” [K10, OS, Kadın, 34, Çalışan]

“Çok rahat hareket edemiyorum; yiyeceğim şeyi yiyemiyorum. Yadırgar mı, nasıl bakıyor gibi düşünüyorum. Mesela tavuk yerken elimle peçeteye sarıp yiyorum ama biri bakıyorsa rahatsız oluyorum. Karnım aç olsa da onu yemeden bırakıyorum. Bakışlarla ilgili rahatsızlığım bu oluyor.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

Rahatsızlıklarını dile getiren katılımcılar dik bakışların kendilerini “sinirlendirdiğini”, “üzdüğünü”, “stres yarattığını”, “heyecanlandırıldığını”, “tedirgin ettiğini” söylemektedirler:

“Şey demiştim: Geriliyorum, elim ayağıma dolaşüyor, tökezliyorum, sinirleniyorum, durup o kişinin önüne geçmesini bekliyorum, arkamdaysa benden uzaklaşmasını bekliyorum çok negatif bir şey hissettiysem...”

“...Geriliyorum, o bakışların sürekli üzerimde olduğunu hissettiğimde geriliyorum. Elim ayağıma dolaşıyor, en iyi bildiğim yerde tökezliyorum. Dikkatim dağılıyor, konsantrasyonum bozuluyor, gerçekten o enerjiyi hissediyorum çünkü. Negatif bir şey hissediyorum. Baya stres yapıyorum bu durum karşısında.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

“A: Gürültülü bir ortama giriyorsun ve sessizlik var orda bir dik bakış olduğunu hissediyorsun. Peki böyle bir durumda sen ne hissediyorsun ya da ne düşünüyorsun?”

K3: Bir “nervousness” oluyor, stres yaratıyor...” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

“A: Peki bu bakışların sende yarattığı duyguları ifade edebilir misin?

K4: Tedirginlik oluyor, panik oluyorum. Görmediğimden dolayı bana bakıyorlar diye bir üzüntü de oluyor. Gören bir insan olsam bu denli bana bakmazlar. Baktıkları zaman rahatsız oluyorum ama empati yapabiliyorum.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

“Yani şey, tedirgin oluyorlardır sürekli böyle düşünün sağlam bir insana birileri sürekli bakıyorsa onu kötü etkiler yani bir tedirgin olur.” [K11, OS, Erkek, 37, Çalışan]

Bu katılımcılar dik bakışı önemsedikleri için *rahatsız olmakta* ve dik bakışlardan “kurtulmak istediklerini” belirtmektedirler:

“Ben bu dik bakışların negatif etkisinden kendimi nasıl kurtarırım diye düşünüyorum öncelikle. Eğer kurtarırsam özgürleşeceğim.” [K7, OS, Kadın, 23, Öğrenci]

Katılımcıların bir kısmı dik bakışların *olumsuzluğundan* etkilense, “rahatsız olsa”, “morali bozulsa” da hayata devam edebilmek için bu dik bakışları “yok saydıklarını” ifade etmektedirler:

“K2: ...Birçoğumuz bunu umursamamayı öğrendik. Öğrettiler. Bunu umursamamayı öğrenmediğinde yaşayamıyorsun zaten.

A: Ama bir yandan da sürekli beni gözetliyorlar ve beni rahatsız ediyor diyorsun. Umursamazsan fark etmezsin.

K2: Umursamamaya çalışıyorum diyelim. Çünkü bakışı hissetmesem bile o çekiştirmeler, sorular, müdahaleler bana sürekli izlendiğimi hissettiriyor. Evet umursuyorum ama bunu bir şekilde atlatmaya çalışıyorum.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

Katılımcılardan birinin konuşma sırasında kendisine yönelen dik bakışlardan *olumsuz* etkilendiği belirtmektedir:

“Genelde bizim toplumumuzda engelli ve sakat olarak nitelendirilmiyor, yarım bir insan olarak nitelendiriliyor. Onlar için yarım bir insanın aslında çok büyük bir şeye sahip olmaması gerektiği düşüncesi var. Daha çok dışlanır, sevemez, giyinemez, evlenemez, yuva kuramaz, iş yapamaz... Hep aciz insanlar olarak düşünürler. Bazı insanlar bu bakış açısıyla bakıyor...

...O bakışlar tabi ki eleştirel olabiliyor...” [K10, OS, Kadın, 34, Çalışan]

Katılımcının bu düşüncesi ile Goffman’ın sakat bir bireyin toplum tarafından tam bir insan gibi kabul edilmediği fikri (Davis, 2006:133) desteklenmektedir. Bu katılımcıya dik bakışlardan nasıl etkilendiği doğrudan sorulduğunda *olumlu* olarak etkilendiği yönünde ifadeler de kullanmaktadır:

“Şunu söyleyeyim, ben kendi adıma baktığımda tabi ki dış görünüş etkiliyor. İşte güzeldir, çirkindir, iyi giyimlidir, kötü giyimli. Bu şekilde bir eleştiri aldıysam aldım. Ama durumumla alakalı asla bir eleştiri almadım. Bedenimdeki bu uzvun kaybıyla alakalı bir eleştiri almadım. Hep insanlar genelde belki beni motive etmek için böyle yaklaştılar bilemiyorum. Bir insanın uzvunun önemli olmadığı, insanın ruhunun ve kalbinin önemli olduğu; çok pozitifsin, çok fazla gülüyorsun, çok fazla takmıyorsun, önemsemiyorsun, hayatı olduğu gibi yaşıyorsun demeleri onlarda her zaman bir artım olarak gitti.” [K10, OS, Kadın, 34, Çalışan]

Bu katılımcı dik bakışların kendisini olumsuz etkileyen yönlerini yok saymaktadır. Katılımcı dik bakışların olumsuz etkilerinin yarattığı stresle baş edebilmek için insanların katılımcıyı *beğendiği*, “pozitif” bulduğu yönünde katılımcı dik bakışları olumlu bir nedene bağlamaktadır.

Bakış, sadece bakma eyleminden ibaret değildir. Bakılan kişiye birtakım *bilgiler* taşımaktadır. Bu nedenle sakat birine *dik bakan* kişinin bu bakışları, sakat kişinin sahip olduğu sakatlığın damgasıyla ilgili bilgi veren bir *simgedir*. Katılımcılardan biri damgalamanın sözle değil bakışla olduğunu şu şekilde aktarmaktadır:

“... Kimse bana çok garipsin demiyor ama bakarak söylüyorlar aslında...” [K7, OS, Kadın, 23, Öğrenci]

Dik bakışlar sakat bireyin sahip olduğu sakatlığından kaynaklanan damga hakkında bilgi verdiği için araştırmada da görüldüğü gibi katılımcıların yani sakat bireylerin büyük bir çoğunluğu dik bakışlardan *rahatsız* olmaktadır.

Mülakat yapılan bazı katılımcılar hayatlarında belirli bir döneme kadar sosyal çevrelerinde temas kurdukları insanların düşüncelerine çok önem verdikleri için dik bakışları önemsediklerini ve rahatsız olduklarını belirtmektedirler. Bu katılımcılar insanların düşüncelerine önem verdikleri hayatlarındaki bu dönemin insanların sakatlıklarıyla ilgili düşüncelerini önemsemeyi bırakmalarıyla bittiğini ve bundan sonra dik bakışlara da önem vermediklerini söylemektedirler:

“Benim mesela sevdiğim bir özelliğim var, tekerlekli sandalyedeki adam bana “Abi bakıyorlar.” dediğinde, “Boş ver, baksınlar.” diyebiliyorum. Ben bunun gündemimi işgal ettiği dönemden sonra bu durumu çok iyi aştım. Bakıp bakmamalarının benim için bir önemi yok.

P: Daha önce rahatsız oluyordun ama değil mi?

K5: Önceden şöyle: Rahatsız oluyordum.” [K5, K, Erkek, 30, Çalışan]

“Ha, eskiden şöyle baston taşımaya utanıyordum ki ben üniversitede elime baston almaya başladım. Daha önce evde kardeşlerimle işte, lisede arkadaşlarımla, gören arkadaşlarımla tamam da her gittiğim yerde de baya bir arkadaşım olduğu için, oluyordu. Bastonu alınca o zaman daha kendimi tam aşamamışım. Şurda

üniversiteye geldik, nasıl şimdi taşıyacağız bastonu. Neyse, okurken kitap mitap. Okurken, okurken, okurken. Sonra dedim ki ulan ben bunları düşününe düşününe, bi abuk subuk birileri bakıyor diye ben hayatımı mı zindan edeceğim.” [K6, K, Erkek, 45, Çalışan]

“Yani mesela, o zaman komplekslerim hani önceden komplekslerim vardı. O çok kötü bi şey biliyor musun? Yani kendi farkına tam varmadığın zaman, o kendinle olan barışıklığı sağlayamadığın zaman çok eziyet bir şeydir sakat olmak. Çünkü hem kendinle mücadele ediyorsun hem habire birilerinin seni olduğun gibi kabul etmesini bekliyorsun. Bu benim 15-16- 17- 18 yaşlarıma kadar sürdü. Belki de 20 yaşlarıma kadar da olabilir. Sonra üniversite ile birlikte ben bilinçlendikçe artık insanları takmamayı öğrendikçe takmamam gerektiğini öğrendikçe ben rahatladım. Çok rahatladım.” [K6, K, Erkek, 45, Çalışan]

Katılımcılardan biri sakat bir birey olduğu için kendini “normal” insanlardan farklı bulduğunu ve kendi sakatlığını görmekten kendisi de “rahatsız olduğunu” bu nedenle sakatlığına yönelen dik bakışların da “normal” olduğunu ifade etmektedir:

“Ben kısa kollu giydiğimde, herkesin iki eli görünüyor düzgün bir şekilde, benimki farklı. Dikkat çekmesi çok doğal.” [K8, OS, Kadın, 20, Öğrenci]

“...ama şimdi mesela gidip bir kafede oturuyoruz, hiçbir şey garip gelmiyor ama hala garip gelen şöyle bir şey var: mesela bir fotoğraf görünce garip geliyor. Yani o ben değilmişim gibi. Aslında öyle bir eksikliğim yokmuş gibi. Mesela atıyorum şöyle bir poz mu veriyorum, hani şu an bana batmıyor ama bakınca böyle mi görünüyorum diyorum. Bazen insanlar bakınca rahatsız olurum ya, o zaman anlıyorum cidden bakılabilir bir durum.” [K8, OS, Kadın, 20, Öğrenci]

Bu katılımcı diğer taraftan kendisinin sakat sayılamayacağını bu nedenle diğer sakatlardan “farklı”, hatta *üstün* olduğunu belirtmektedir:

“K8: Sen de katıl diyordu ama hiç katılasm gelmiyordu yani. Orada onun çok arkadaşı var, engelli arkadaşı. Benim hiç yok çünkü öyle yerlere katılmayı sevmiyorum.

A: Neden?

K8: Bilmiyorum çok saçma geliyor. Şey saçma geliyor: benimle kendilerini aynı gibi görmeleri tuhaf geliyor.

A: Kimin?

K8: Bütün engellilerin. Kendimi onlardan biri gibi hissetmiyorum.

A: Neden öyle hissetmiyorsun?

K8: Bilmiyorum. Yapıyorum her işimi çünkü.” [K8, OS, Kadın, 20, Öğrenci]

“Ama bu çok şey bi mevzu. Kabul edip etmeme mevzusu... tamam bir elimin olmadığı kabul ediyorum, bunu biliyorum ama bunun ne derece bir engel olduğunu düşünüyorum ve bence çok az gibi buluyorum. Bu yüzden kendimi çok da engelli statüsünde görmüyorum.” [K8, OS, Kadın, 20, Öğrenci]

Bireyin kendi karakterine ve durumuna ilişkin sahip olduğu öznel algıya “ego (hissedilen) kimlik” denmektedir (Goffman, 2014: 151). Bununla birlikte “toplumsal

kimlik” kişinin dahil olduğu kategorinin niteliklerini içerirken; bireyin kimliğine ait bilgilerin göstergeleri ve bu göstergeler sonucunda birey ile ilgili kafamızda oluşturduğumuz hayat hikayesi ise “bireysel kimlik”i oluşturmaktadır (Goffman, 2014:28, 93-94). Toplumsal kimlik ve bireysel kimlik diğerlerinin birey için yaptığı tanımları taşıırken, ego kimlik bireyin kendine ait hissettiğı öznel gerçekliği oluşturmaktadır (Goffman, 2014: 152). Birey ego kimliği oluştururken toplumsal kimliğine ve bireysel kimliğine ait malzemeleri kullanabileceğı gibi toplumsal ve bireysel kimliklerden tamamen bağımsız bir ego kimliği inşa edebilmektedir (Goffman, 2014: 152). Bir katılımcının [K8, OS, Kadın, 20, Öğrenci] toplumsal ve bireysel kimliği sakat tanımını içerirken, diğer taraftan ego kimliği ortaya koyarken kendini “normal” bir birey olarak tanımlamaktadır.

Bazı katılımcılar dik bakışların kendilerinde *olumsuz etkileri* olsa da dik bakışlar “normalmiş gibi” hayatlarına devam etmeye çalıştıklarını dile getirmektedirler:

“A: Sen daha normalize ediyorsun bunu anladığım kadarıyla.

K3: Evet benim için öyle, yapıyorlar, bazen stres yapıyorum. Bu normal, tamam geç yani.

A: Stres yapmam da normal gibi bakıyorsun anladığım kadarıyla. Bakıyorlar, geriliyorum bu da var.

K3: Bu beni etkilemiyor diye düşünüyorum, bu benim için sıkıntılı bir durum değil. Normalize ediyorum galiba, çünkü şeyi düşündüm şimdi: herkese, dik bakan insan bakıyorsa bu bir stres kaynağıdır herkes için.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

Mülakat yapılan katılımcılardan bazıları sakatların da kendi sakatlıklarına karşı “olumsuz önyargıları” olduğunu aktarmaktadırlar:

“Görmeyenlerin de topluma ilişkin ya da kendi engelliliklerine ilişkin bazı önyargıları var.” [K5, K, Erkek, 30, Çalışan]

“Engelli olmayan insanların sürekli bize bir önyargısının olduğunu düşünüyoruz ve bu bakış açısıyla başlıyoruz iletişimimize.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

Katılımcılardan biri mülakatın başında bu dik bakışların kendisi için anlam ifade etmediğini, mülakatın ortalarında ise kendisine yönelen bu bakışların olumlu olduğunu söylerken; mülakatın sonlarına doğru ise bu bakışları negatif bulduğu ve kendisini rahatsız ettiği açığa çıkmaktadır. Diğer taraftan kendisine yönelik dik bakış olduğunu söyleyen katılımcılardan bazıları sakatlıklarını kabul ettikten sonra dik bakışları önemsemediklerini ve bu yüzden dik bakışların kendilerini rahatsız etmediğini

belirtmektedirler. Bununla birlikte kendilerine yönelik dik bakış olduğunu söyleyen diğer katılımcılar, dik bakışlardan doğrudan rahatsız olduklarını ifade ederken; mülakatın başlarında dik bakışlardan rahatsız olmadığını söyleyen katılımcı, mülakatın sonlarına doğru rahatsızlığını dile getirirken; sakatlık durumlarını kabul ettikten sonra dik bakışlardan rahatsız olmadığını belirten katılımcıların da hayatlarının belirli bir döneminde dik bakışlardan rahatsız oldukları ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu durumda hayatlarında belirli bir süre de olsa dik bakışların, dik bakışlara *maruz kalan* bütün katılımcıları rahatsız ettiği söylenebilmektedir. Katılımcılar bu rahatsızlığı genel olarak sinirlenmek, üzülmek, stres, heyecan, tedirginlik olarak açıklamaktadırlar. Dik bakışlardan rahatsız olan katılımcılardan bazıları dik bakışları önemseyip onlardan kurtulmak isterken, bazıları yok sayarak, bazıları da normalize ederek hayatına devam etmektedir.

Bazı katılımcılar sakat bireylerin bir kısmının da kendi sakatlıklarına karşı olumsuz önyargıları olduğunu ifade etmektedir. Hatta bir katılımcı ise kendi sakatlığını kendisinin bile görmek istemediği için başkalarının bakmasını “normal” bulurken, diğer taraftan sakatlığının önemsiz olduğu için sakatlık bile sayılamayacağı yönündeki düşüncelerini paylaşmaktadır. Önümüzdeki bölümde katılımcıların sakatlık türlerine göre dik bakışları nasıl algıladığı ele alınmaktadır.

3.3 Sakatlığın Türüne Göre Dik Bakışın Algılanma Biçimi

Araştırmada ortopedik, işitme ve görme ile ilgili 3 tür sakatlık türüne sahip katılımcıyla görüşülmüştür. Bu bölümde katılımcıların sakatlıklarına göre dik bakışları algılama biçimi incelenmektedir.

Katılımcıların bir kısmı ortopedik sakatlığı olanların körlerden daha çok dik bakışlara *maruz kaldıklarını* söylerken, bir katılımcı [K5, K, Erkek, 30, Çalışan] da körlerin ortopedik sakatlığı olan katılımcılara nazaran daha çok dik bakışla karşılaştığını söylemektedir. Katılımcılardan bazıları körlere göre ortopedik sakatlığı olanlara daha fazla dik bakış olmasının nedeninin ortopedik sakatlığın daha *görünür* olması olarak ifade etmektedir.

Bir katılımcı [K10, OS, Kadın, 34, Çalışan] kör bir arkadaşı ile birlikte sokağa çıktığında insanların dik bakışlarıyla ilgili deneyimini şöyle anlatmaktadır:

“Aslında ondan daha çok ben dikkat çekiyorum. Benim engelim daha gözle görülür olduğu için. Onda çok fazla böyle bir deneyime sahip olmadım. Daha çok insanlar bana odaklı kalabiliyorlar.” [K10, OS, Kadın, 34, Çalışan]

Kör bir katılımcı [K6, K, Erkek, 45, Çalışan], ortopedik sakatlığı olan arkadaşları Ahmet ve Mehmet ile gezerken arkadaşlarına kendisinden daha fazla dik bakış olduğunu belirterek; bunun nedeni olarak da arkadaşlarının ortopedik sakatlığının görsel olarak daha *dikkat çekici* olması şeklinde açıklamaktadır.

“Biz tabi giderken çok körlerle de gezdik. Çok diğer o sakat arkadaşın hem Ahmet diye bir arkadaş hem Mehmet diye bir arkadaş yani ikisiyle de çok gezdik. Ama daha çok mesela benden çok o durumlarda onlara bakılıyormuş. Hani değneklerine, işte belki ayak yapılarına, işte onlar da çocuk felci geçirdikleri için bir tane ayak yapıları farklı oluyordu işte. Baya kısa, baya böyle havada falan.” [K6, K, Erkek, 45, Çalışan]

Körlere, ortopedik sakatlığı olanlara göre daha fazla dik bakış olduğunu düşünen kör katılımcı, bu durumun nedeni olarak gören kişilerin dik dik bakanlara kendileri de *terslemek* için dik bakış yönelterek, kendilerine yönelen dik bakışların önüne geçebileceklerini düşünmeleri olduğunu belirtmektedir:

“Biz diyorduk ki tekerlekli sandalyedeki birini gözleriyle hedef haline getiremezler, çünkü adam görüyor ve onlara öyle bir bakış atar ki bunları savuşturur. Halbuki bunun böyle olmadığını öğrendim. İnsanların buna aldırmadığını söyledi mesela arkadaş.” [K5, K, Erkek, 30, Çalışan]

Bununla birlikte ortopedik sakatlığı olan bir katılımcı ortopedik sakatlığın da körlüğün de dışarıdan görülen bir sakatlık olduğu için bu sakatlıklara sahip kişilere dik bakışların olacağını ifade etmektedir:

“Yani muhakkak bakıyorlar. Her girdiğimde ortamda bir dikkat çekiyorum. Sonuçta koltuk değneği kullanıyorum, yani dıştan görünen bir şey. Bizde diz altı amputasyonu diye bir şey vardır, diz altından kesik olan engelliler vardır. Bu kişilerin dışarıdan engelli olduğunu anlamak çok çok zordur. Doktorlar bile görerek anlayamıyorlar, ancak bacağını çıkartırsa anlarsın yani. Protez kullanıyorlar, dolayısıyla onlar mesela çevrede fark edilemez. Tekerlekli sandalye kullanan ile görme engelli bastonu kullanan, benim gibi koltuk değneği kullanan insanlar girdiği çevrede her zaman fark edilir, bir kafalar döner yani, bir bakarlar.” [K11, OS, Erkek, 37, Çalışan]

Bir katılımcı [K1, AG, Kadın, 30, Öğrenci]da sakatlığın türü ne olursa olsun, sakatlık dışarıdan görülüyorsa dik bakış olacağını söylemektedir:

“Başkasının kalp rahatsızlığı var, ama o da kalp engelliyim deyip gezmiyor. Ya da kimse ona “vah vah, tüh tüh” diye bakmıyor. Değişik gözle bakmıyorlar ona görünmediği için. Bizim durumumuz görünür olmak. Mesele bu. Görünme meselesi. O yüzden sıkıntı.” [K1, AG, Kadın, 30, Öğrenci]

Lacan’a göre diğerlerinin dik bakışının yargılayıcı ve yıkıcı etkisinden kurtulmak için insan içinde bulunduğu ortamı ve diğer insanları taklit etmektedir; ama sakat kişi, sakatlığından dolayı diğerlerinden farklılaşır ve bu farklılaşmadan kurtulmak için bu sakatlığını saklamak istese de görünür bir sakatlığı varsa sakatlığının türüne ve derecesine göre çoğu zaman saklayamamaktadır. Bu nedenle sakat birey istemese de sakatlığı nedeniyle diğerlerinin dik bakışlarını üzerine çekecektir.

Sağır bireyler tam olarak veya hiç işitemedikleri için ya hiç konuşmamakta, sadece işaret dili kullanmakta ya da konuşuyorlarsa konuşmalarında pelteklik, harfleri tam söyleyememe gibi farklılıklar olabilmektedir. Sağır bireylerin bir kısmı daha iyi işitebilmek için işitme cihazı veya koklear implant kullanmaktadır. İşitme cihazı veya koklear implant cihazı kullanan kişinin kulağının üstüne gelecek şekilde takılmaktadır. Bu cihazların takıldığı yer itibariyle uzun saçlı kişilerde görülmemektedir. Sağır birey cihaz kullanıyorsa cihazı görülene veya konuşmaya başlayana kadar sağırlığı dışarıdan anlaşılmamaktadır. Bu nedenle sağır katılımcılar, sağır bireyin cihazı görülene veya sağır birey konuşmaya ya da işaret diliyle konuşmaya başlayana kadar kendilerine dik bakış olmadığını söylemektedir:

“İşitme görünmeyen bir engel. Diğerleri görülebilenler. Zihinsel engelliler anlaşılabilir bir şekilde. Konuşmasından, bir şeyinden anlaşılıyor. Bazen görüntü olarak da anlaşılıyor. Bedensel engelli de anlaşılıyor. Hemen anlaşılıyor. Kör de anlaşılıyor, ama işitme engelli işaret dili yapmadığı sürece anlaşılmıyor.” [K12, Sİ, Kadın, 26, Öğrenci]

“Yoo, hiçbir sorun olmuyor ama şu an takılırken de öyle olmuyor. Belli olmadığı için yani. Öyle bir şey hissetmiyorum. Bakılmıyor.” [K13, AD, Erkek, 22, Öğrenci]

K14: Özellikle implantı görünenler garip bakışlarla karşılaşabiliyor. Hani kadınlarda biraz saçlar kapattığı için anlaşılmıyor. Hatta konuşma olunca anlaşılıyor. Bazılarımız peltek konuşuyor. Erkeklerde felan var baya. Kızlarda da var. Benim gibi sonradan değil de ileri seviye kaybetmiş, hani çocukken daha ileri seviyede kaybetmiş. Konuşmalarında da bozukluk oluyor. Konuşunca anlaşılıyor falan. Bi garip bakıyorlar. Öyle. Yani iletişime geçtiğinde fark ediliyor. İşitme engelinin engeli sadece iletişimde fark ediliyor, iletişim esnasında; o kafasındaki implant vesaire görülmediyse. O da en fazla şey, ne olduğu anlaşılamayan bi cihaz; hani kızlarda toka gibi anlaşılabilir.” [K14, Sİ, Kadın, 38, Çalışan]

“...ya da sağırın da işte işaret dili yapıyorsa adam o zaman ister istemez herkes bakıyor.” [K14, Sİ, Kadın, 38, Çalışan]

Sağır ve implant kullanan bir katılımcı insanların implantına “tuhaf” baktıklarını anlatmaktadır:

“Şimdi cihaz burada ya benim, önceden cihazım böyleydi. Bazı insanlar böyle tuhaf bakıyorlardı. Sanki orada bir şey varmış gibi.” [K15, Sİ, Erkek, 25, Çalışan]

Sağır bir katılımcı [K14, Sİ, Kadın, 38, Çalışan] işaret diliyle konuşurken sağırlara yönelen dik bakışlar olduğunu ve bu dik bakışların sağırı nasıl “rahatsız ettiğini” anlatmaktadır:

“K14: ...sunumda Ayşe’ye bi arkadaş şeyi sordu: “ben, mesela bi otobüste bi engelli, işaret dili kullanan insanları gördüğümde bakıyorum ben onlara, çok ilgimi çekiyor, çok hoşuma gidiyor böyle böyle. Hızlı hızlı hareket ediyorlar. Orda bi şeyler. Elleriyle bi şeyler anlatıyorlar falan. Acayip güzel bi şey ve ilgimi çekiyor. Hani, peki bundan rahatsız oluyorlar mıdır?” Falan gibi bi soru sordu da Ayşe de daha çok sağırlarla bi arada olduğu için “Evet, kesinlikle rahatsız oluyorlar.” dedi. Yani çünkü o da onların dünyası, onlar için doğal olan, normal olan bir iletişim şekli ve çok rahatsız oluyorlar. Hani, kötü hissediyorlar kendilerini. [K14, Sİ, Kadın, 38, Çalışan]

Kör bireyler insanlarla iletişim kurmaya çalışırken, kör bireylerin yanında tanıdığı biri varsa iletişim kurmaya çalıştığı insanlar kör bireyle değil de yanındaki kişiyle muhatap olmaktadır. Kör bireyler bu durumun kendilerini “rahatsız ettiğini” söylemekte:

“Bir de benimle ilgili bir şey soracakları zaman yanımdakine soruyorlar. Bunu sadece ben değil, birçok görmeyen arkadaş yaşıyor.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

Kör olan bir katılımcı [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci] iletişim kurmak istediği kişinin kendisi ile değil de yanındaki kişi ile konuşmasının nedeni, insanların kafalarında bazı kalıplar olduğu için körü bir *birey olarak görmemeleri* olarak ifade etmektedir:

“Biri yanıdayken her şeyi senin yanındaki kişiye soruyor, seni bir birey olarak görmüyor. Bastonla tek başıma bir yerlere gittiğimde ne yapacaklarını şaşıyorlar. En son Mersin’den otobüse binmek için firmaya gittim. Görevli bana sizi bindirecek kimse yok mu dedi. Benimle nasıl konuşacağını bilmiyor, yanındaki çalışana işaret ediyor “Götürsene şunu” diye.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

Kör katılımcılar insanların kendilerine yardım etmek için izlediklerini ve hatta bu insanlardan bazılarının istemedikleri halde zorla kendilerine yardım ettiklerini anlatmaktadırlar. Yardım etmek isteyen insanların dik bakışlarını ve istemedikleri halde zorla kendilerine yardım edilmeye çalışılmasını istemediklerini ve rahatsız olduklarını belirtmektedirler:

“Şöyle bir örnek verebilirim: yaklaşık iki yıl önceydi, kampüste yemek aldığımız bir kafe var, yemeğimi yedim, orada oturuyorum, baston kaydı, yere düştü, ben de “Amaan sonra kalkarken alırım” dedim. Yemeğimi bitirdim, üzerimi giyindim, hazırlandım tam yere eğilicem almak için, çocuğun biri atladı. Gören birinin bu hareketi fark etmesi için daha öncesinden izlemeye başlaması gerekir diye düşünüyorum. Eğilme ihtimalimi hemen o anda nasıl görüyor bunu anlayamıyorum. Bir anda atladı, bastonu verdi. Ben de “Baya takip ediyorsun, izliyorsun belli ki” dedim. “Aa yok aslında ben takip etmiyordum, yardım etmek

istedim.” Dedi. Bana bu tavır takip ediliyormuşum hissi veriyor.” Dedim. “Bugüne kadar bastonum binlerce kez düştü ve aldım, tek başıma yapıyorum bunu çünkü nerede olduğunu biliyorum.” Dedim. “Yok ya ben öyle izlemedim.” Dedi. Kim der ki zaten açık açık izledim diye. Bizzat böyle insanların hareketlerinden reflekslerinden çok net anlıyorum bunu ve bu beni geriyor.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

“K3: Etrafımda birilerinin olduğunu bildiğim zaman ve zorlandığım bir anda. Mesela engellerle dolu bir alanda sağa mı dönsem sola mı dönsem diye kafam karıştığı zamanda “insanlar şimdi bakıyor, yardım etmeye çalışacaklar, hemen toparlamam lazım.” gibi bir hisse kapıldığımı hatırlıyorum.

A: Bu seni neden telaşlandırıyor? Sen zaten buna alışkınsın. Yardım alıyorsun sokakta.

K3: Biliyorum yani orda geçebileceğim bir alan, hemen şimdi geçeyim gibi bir his oluşuyor. Bilemedim şu an. Yani yardımdan çekiniyor muyum? Yoo... insanlardan yardım alıyorum. Yardım alma ihtiyacı hissetmediğim bir yerde insanların yardım etmeye çalışmasını istemiyorum. Mesele bu.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

Bazı kör katılımcılar, körlerin diğer körlere ve körlüğe karşı “olumsuz önyargıları” olduğunu söylemektedir:

“Görmeyenlerin de topluma ilişkin ya da kendi engelliliklerine ilişkin bazı önyargıları var.” [K5, K, Erkek, 30, Çalışan]

“K3: Körlük arasında bence bu geçerli. Körlük içine girmemenin iki tarafı var. Bir, kendimizi uzak tutmaya çalışıyoruz o camiadan. Ben o körlük gibi değilim algısını yaratmaya çalışıyoruz. Bir de pozitif ayrımcılığı seven, bizim altımızda gibi hissediyoruz diğer görmeyenleri mesela. Dernekteki körlük sadece tavla oynayan insanlardır, bilgisayar dışına çıkmayandır gibi algılarımız da var. O yüzden kendimizi uzak tutmaya çalışıyoruz.

A: En sağlam kör benim gibi bir şey mi yaratılıyor?

K3: Bir o var. Bir de ben diğerleri gibi değilim diyorsun, ben daha hırslıyım. Ben daha farklı şeyler istiyorum hayattan diyorsun.

A: Sen de aslında aşağılıyorsun.

K3: Aynen öyle

A: Niye tavla oynayan kör daha aşağıda olsun ki? Belki onun hayatı daha güzeldir.

K: Bir o var. Bir de nerden biliyorsun: biraz da önyargı işte. Bağımsız hareketi olmayan filan biri olarak görüyorsun diğer körlük. Kendini bu gruptan uzak tutmaya çalışıyorsun.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

Diğer taraftan ortopedik sakatlığı olan bir katılımcının da diğer sakatlara ve kendi sakatlık durumuna karşı olumsuz önyargısı olduğu için kendisini sakat bir birey olarak görmediğini ifade etmektedir

“K8: ...birçok etkinlik var sen de katıl diyordu ama hiç katılasm gelmiyordu yani. Orada onun çok arkadaşı var, engelli arkadaşı. Benim hiç yok çünkü öyle yerlere katılmayı sevmiyorum.

A: Neden?

K8: Bilmiyorum çok saçma geliyor. Şey saçma geliyor: benimle kendilerini aynı gibi görmeleri tuhaf geliyor.

A: Kimin?

K8: Bütün engellilerin. Kendimi onlardan biri gibi hissetmiyorum.

A: Neden öyle hissetmiyorsun?

K8: Bilmiyorum. Yapıyorum her işimi çünkü.” [K8, OS, Kadın, 20, Öğrenci]

“Ama bu çok şey bi mevzu. Kabul edip etmeme mevzusu... tamam bir elimin olmadığını kabul ediyorum, bunu biliyorum ama bunun ne derece bir engel olduğunu düşünüyorum ve bence çok az gibi buluyorum. Bu yüzden kendimi çok da engelli statüsünde görmüyorum.” [K8, OS, Kadın, 20, Öğrenci]

Sakatlık, bir birey için “yıkıcı bilgi”dir. “Yıkıcı bilgi” performansın kırılğanlığı hakkında fikir verir (Goffman, 2018:137). Bu nedenle sakat birey, sakatlığını performansını izleyen seyirciden gizlemek isteyecektir (Goffman, 2018:137). Bu durumda sakatlık ne kadar az görünür ise saklaması o kadar mümkündür. Sakatlık ne kadar fazla gözle görülür ise sakat bireye yönelen dik bakışlar da o kadar artmaktadır. Ortopedik sakatlıkta bedensel deformasyon ve yeti yitimi olarak ortaya çıkması ve körlükte gözdeki deformasyon, kullanılan beyaz baston nedeniyle ortopedik sakatlık ve körlük sağırılığa göre daha görülür sakatlık türleridir. Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda diğer sakatlık türlerine göre daha görülür olan ortopedik sakatlığı olanlara dik bakış en fazla olurken, körlere de hayli fazla dik bakış yöneltildiği, bununla birlikte dik bakış olmayan veya az olan sakatlık türünün ise sağırılık olduğu görülmektedir.

Kör bireyler etraflarındaki insanlarla iletişime geçtiklerinde genellikle görülmemekte yani yok sayılmaktadırlar. Bu nedenle kör bireyler tanımadıkları kişilerle konuşmak istediklerinde bu yabancı kişiler, varsa yanlarındaki kişilerle konuşmayı tercih etmektedirler. Bununla birlikte genel olarak körler istemedikleri ve rahatsız oldukları halde insanların yardım etmek için dik bakışlarla kendilerini takip etmekte ve hatta körlere zorla, bazen de kör bireylerin rahatsız oldukları yardımlar yapmaktadır.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde bazı körlerin körlüğe ve diğer körlere karşı olumsuz önyargıları olduğu gibi, bazı ortopedik sakatlığı olanların da ortopedik sakatlığa ve diğer sakatlara karşı olumsuz önyargılara sahip olduğu öğrenilmektedir.

3.4 Dik Bakışın Gündelik Hayata Etkisi

Her sakatlık grubundan bütün katılımcılar *kimseden yardım almadan; tek başına, bağımsız hareket etmek istemekte* ve bunun için *çabalamaktadırlar*:

“Kişilik yapısıyla alakalı bu. Benim belki kendi yapımla alakalı. Ben her türlü her zaman insanlara faydalı bir şeyler yapmak, yeni bir şeyler üretmek, işte ne bileyim nasıl faydalı olabilirim diye düşünen bir insan oldum. Okul yıllarından başlayıp da bu yaşıma gelene kadar kendimi hep öyle gördüm. Çevremdeki insanlar da bunu her zaman söylediler. Yani hiçbir zaman böyle hazırda oturayım, bekliyeyim birisi bana ekmek versin, ben yiyeyim olmadı. Yani o ekmeği ben gideceğim, alacağım.” [K11, OS, Erkek, 37, Çalışan]

“Her zaman farklıydım aslında, ama kendimi farklı olarak görmek istemediğim için çok hırslı yaptım. Çok fazla ders çalıştım. Birinci olmaya çalıştım. Bu bende hırslı bir kişilik yarattı, ama ben bunun farkında değilim o zamanlar. Çok ders çalışıyorum. Sporlarda başarılı olmaya çalışıyorum. Herkesten iyi olacağım illa. Böylece insanlar benim işitme problemimi düşünmesinler.” [K12, Sİ, Kadın, 26, Öğrenci]

Katılımcıların bir kısmı insanların dik bakışlarından *rahatsız oldukları, çekindikleri* için yapabilecekleri, yapmaları gereken gündelik işleri yapamadıklarını ve bu nedenle *de bağımsız hareketlerinin kısıtlandığını* ifade etmektedir:

“K3: Hatta Hatice’nin bağımsız harekette en çok zorlandığı noktalardan birisi: çarpacağım bir yere, bir şeyler olacak ve herkes bana bakacak. Bu fikir Hatice’yi çok geri iten bir fikir.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

“Aslında bu herkesin günlük hayatını etkiler. Atıyorum bir tane adam vardır, ben normalim diyelim ki, bana bakıyor dik dik, bu arkadaşım için de geçerli. Gidiyoruz bir yere, ben oradaki garsonu hiç sevmedim, değişik bakıyor diyor, o kafeye değil de başka bir kafeye giriyoruz. Eğer çoksa, diyelim ki bu okuldaki çok fazla bakış beni rahatsız ediyor, o zaman ben mümkün olduğunca az insanın olduğu yerden giderim. Mümkün olduğunca çıkmam dışarı. Ama işte hiç çıkmayayım olmuyor. Mesela çok dikkatle bakan insanların çok olduğu bir yer, oraya girmekten ziyade başka bir yere girmeyi tercih ederim.” [K8, OS, Kadın, 20, Öğrenci]

Dik bakışlar sakat bireyin damgalanmasına neden olan önemli bir simge olduğu için dik bakışlar altındaki sakat birey, bakışlar yokken yaptığı; hatta çok iyi yaptığı şeyleri yapamaz hale gelebilmekte ya da yapmaktan vazgeçebilmektedir. Kendini *atıl* bir duruma çekme kararı alabilmektedir:

“... Benim en büyük problemim bakış. İnsanlar bakmadığı zaman ben fiziksel olarak zor olan her şeyi yaparım. Ama herkes bana bakar diye yapmadığım şeyler var. Fiziksel durum benim elimde. İnsanların bakışları benim dışımda ve özgürlüğümü kısıtlayan bir şey. Bana alan açmıyor...” [K7, OS, Kadın, 23, Öğrenci]

Bazı kör katılımcılar bağımsız hareket etmelerini sağlayan beyaz bastonu dik bakışlar nedeniyle hayatlarının belli bir döneminde kullanamadıklarını, bu nedenle bu dönemde bağımsız hareketlerinin kısıtlandığını anlatmaktadırlar:

“Ben 8 yaşındayken köyde yün çırpılan deynekleri baston niyetine kullanırdım. Annem insanların bakmasına takıldığı için kullanmaya başladığım şeyi bıraktım diyebilirim. Üniversitede hiç baston kullanamıyordum ve bu yüzden çok zorlandım psikolojik olarak. Üniversitede ilk bir yıl o bastonu elime almaya utandım. Sırf bakışlar yüzünden kullanmaktan çekiniyordum. Herkes bana acıyacakmış, kör olduğum daha çok belli olacaktı gibi hissediyordum. Bakış mevzusu benim bağımsız hareketimin 1-2 yıl gecikmesine neden oldu...” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

“Ha eskiden şöyle, baston taşımaya utanıyordum ki ben üniversitede elime baston almaya başladım. Daha önce evde kardeşlerimle işte, lisede arkadaşlarımla, gören arkadaşlarımla tamam da her gittiğim yerde de baya bir arkadaşım olduğu için oluyordu. Bastonu alınca o zaman daha kendimi tam aşamamışım “Şurda üniversiteye geldik. Nasıl şimdi taşıyacağız bastonu?”. Neyse, okurken kitap mitap. Okurken, okurken, okurken; sonra dedim ki: “Ben bunları düşünme düşünme, bi abuk subuk birileri bakıyor diye ben hayatımı mı zindan edeceğim.” [K6, K, Erkek, 45, Çalışan]

Katılımcıların bir kısmı dik bakışların günlük hayata katılmalarını etkilemediğini, günlük aktivitelerini yapmayı engellemediğini söylemektedirler:

“Yok, hiçbir zaman beni o bakışlar durdurmadı yani.” [K11, OS, Erkek, 37, Çalışan]

Bazı katılımcılar, toplumun sakatlar *bağımsız hareket edemediği* için bir evle ilgili günlük işleri yapamayacağını düşündüklerini söylemektedir. Toplumun “sakatların bir evi çekip çeviremeyeceğini”, “evlenemeyeceklerini” düşündüklerini de eklemektedirler:

“Ben evlendiğimde ve çalışmaya başladığımda bizim çevre tarafından çok şaşırmıştı. Görmeyen bir insan nasıl çalışır, nasıl evlenir, evliliği nasıl yapabilir? Evlilik çok sorumluluk gerektiren bir şey, normalde de zorlayan bir durum diye düşünüyorlar. Benim evliliğim başka sebeplerden bitti ama ben evliliğin gerektirdiği şeyleri yapabiliyordum. Etrafımdaki insanlar ya da eşimin çalışma arkadaşları falan “Senin kıyafetlerini eşin mi yıkıyor? Birisine mi ütöletiyorsun?” diye soruyorlardı. Ben kendim yapıyordum bunları. Hiçbir zaman çift çizgi ütü yapmadım mesela. Jilet gibi, tertemiz, pırıl pırıl bir şekilde gönderiyordum. Yemek yapabiliyordum, eve temizlikçi almıyordum, ben kendim yapıyordum. Görmeyen birinin sürekli bunları ispatlaması bekleniyor. Hayret ediyorlar nasıl yapabilir diye.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

“Genelde bizim toplumumuzda, engelli ve sakat olarak nitelendirilmiyor, yarım bir insan olarak nitelendiriliyor. Onlar için yarım bir insanın aslında çok büyük bir şeye sahip olmaması gerektiği düşüncesi var. Daha çok dışlanır, sevemez, giyinemez, evlenemez, yuva kuramaz, iş yapamaz... hep aciz insanlar olarak düşünürler. Bazı insanlar bu bakış açısıyla bakıyor.” [K10, OS, Kadın, 34, Çalışan]

Bazı katılımcılar toplumun sakatların *bağımsız olarak günlük hayata katılamayacağını* düşündüğü için sakatları sokakta yürürken, sosyal hayata katılırken gördüklerinde “şaşırdıklarını”, bu şaşkınlıktan ötürü sakatlara yönelik dik bakışlar olduğunu söylemektedirler:

“Aslında bu bakımdan engellilerin hayatta aktif olarak yer alıyor olmasını güzel buluyorum yani. Gözleri alışıyor. Başka bir yerde garipsenmiyor ama bizim ülkemizde bir engelli dışarı çıkınca garipseniyor. Engellilere yakıştırılmıyor böyle şeyler. Özel hayatta da yakıştırılmıyor. Hiçbir şekilde olumlu şeyler kondurulmuyor.” [K7, AG, Kadın, 30, Öğrenci]

“Şöyle bir algı olduğunu düşünüyorum: “Engelliler eve kapanmak zorunda. Kendine özel bir hayatı olamaz, çıkmaya eğlenmeye layık insanlar değiller.” gibi görülüyor. Kafeye gitme lüksü yok zaten, bir engelli illaki birilerine muhtaç vs. gibi.” [K7, AG, Kadın, 30, Öğrenci]

“Bizim toplumda nasıl bir şeyler yapabildiğimize bir şaşırma, inanmama hali var.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

“Genelde bir ortamda oturuyorsam, yemek yiyorsam veya bir aktivite yapıyorsam bu insanlarda böyle bir ilgi yaratıyor. Yapabiliyor, kimseye muhtaç duymuyor, kendi başının çaresine bakabiliyor demeleri benim hoşuma gidiyor.” [K10, OS, Kadın, 34, Çalışan]

Bazı kör katılımcılar dışarıda bastonla bağımsız hareket ederken çok fazla dik bakışın olduğunu aktarmaktadır:

“Ama ben bastonumla gezsem burda, tepsimi alsam hem bastonumla yürüsem hem tepsimi alsam bi bakarlar.” [K2, AG, Kadın, 30, Öğrenci]

“Ama bizi hiç tanımayan insanlar yadırgıyor mu? Evet yadırgıyor. Ben görüyorum, elimde baston da olduğu için akşam da olsa hızlı yürüyebiliyorum. Şöyle bir bakıyorlar, “Nasıl yani, görmüyor, hızlı yürüyor, bir yere çarpmıyor.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

Dik bakışlar sakat bireylerin bedenlerini, hareket ve davranışlarını *olumsuz olarak* etkilemektedir. Bu nedenle sakat bireylerin “eli ayağı birbirine dolaşabilmekte”, *sakarlık yapabilmekte* veya “düzgün konuşamayabilmekteler:

“Tedirgin oluyorum. Ya böyle bir şeyler yaptığımı ispatlarken elim ayağıma dolaşıyor, sakarlık yapabiliyorum. Bir ortama girdiğimde bana baktıklarını anladığım an elim ayağıma dolaşıyor, heyecanlanıyorum, konuşmam karışıyor.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

“Elim ayağıma dolaşıyor, en iyi bildiğim yerde tökezliyorum, dikkatim dağılıyor, konsantrasyonum bozuluyor, gerçekten o enerjiyi hissediyorum çünkü. Negatif bir şey hissediyorum. Baya stres yapıyorum bu durum karşısında.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

“Başka insanlar bana bakınca heyecanlanıyorum ve o heyecan bana, bende heyecan oldu mu genelde kasılıyorum.” [K9, OS, Erkek, 22, Öğrenci]

Bakan kişi, baktığı bedenın özgürlüğüne göz dikerek; onu tahakkümü altına almaya çalışır. Bu nedenle bakılan beden, uzuv, organ dik bakış altında özgürce hareket edemez (Taburoğlu, 2017: 96). Bakılan kişinin ayağı kayıp veya kişi sandalyeye otururken düşebilmekte ya da elinde tuttuğu bardağı yere düşürebilmektedir:

“...Biri bana aşırı derecede çok baktığı zaman dikkatim dağılıyor ve düşünüyorum. Düştü mü noldu? diye bakıyorlar ya. Evet istediği oluyor. Düşüyorum...” [K7, OS, Kadın, 23, Öğrenci]

Özgürlüğü kısıtlayan bu bakışlar altında sakat birey “kafası karışıp”, yapması gereken şeyi de yapamaz hale gelebilmektedir:

“...Etrafımda birilerinin olduğunu bildiğim zaman ve zorlandığım bir anda. Mesela engellerle dolu bir alanda, sağa mı dönsem sola mı dönsem diye kafam karıştığı zamanda insanlar şimdi bakıyor, yardım etmeye çalışacaklar hemen toparlamam lazım gibi bir hisse kapıldığımı hatırlıyorum...” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

Bazen de dışarıdan sakarlık gibi algılanan, sakat bireylerin sahip oldukları yeti yitimi, uzuv kaybı ve benzeri nedenlerden dolayı yapamadıkları; normlara göre eksik veya yanlış yaptıkları hareket ve davranışlardan ötürü de dik bakışlar olmaktadır:

“O bakışları tabi ki hissediyorum. Mesela annemle alışverişe çıkıyorum, bir şeye daha yakından bakıp dokunmam gerekiyor. Annem ya sözle söylüyor görmediğimi ya da parmaklarını gözüne götürerek görmediğimi anlatmaya çalışıyor, ama bunu yapmasına gerek yok aslında.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

“Evet, evet. Sakarız yani. Sonra “pardon, pardon” diyoruz. Eee, ne bilim, birisinin malına zarar veriysek; “pardon, pardon” diyoruz. Ama açıklayamıyoruz, işitme engelli olduğumuz için sakarız da diyemiyoruz. Anlaşılacak bir şey değil çünkü. Ama bizde var o denge problemi. Annem hala anlamıyor benim neden sakar olduğumu mesela. Ben de bilmiyorum neden sakar olduğumu. Sonra baktım işitme engelli arkadaşlarımda da varmış bu sakarlık. Eee onun için bakışlarla karşılaşılabilir. “Salak ya çarptı.” felan olabilir yani.” [K12, Sİ, Kadın, 26, Öğrenci]

Bir kısım katılımcı dik bakışların olduğu ortamlarda mümkün olduğunca bulunmamaya ve bu ortamları mümkünse terk etmeye çabalamaktadır:

“O ortamdan çıkıyorum. Çok rahatsız olursam oradan çıkıyorum, uzaklaşıyorum. Çok kendine zarar vermenin bir anlamı yok.” [K15, Sİ, Erkek, 25, Çalışan]

“Atıyorum bir tane adam vardır, ben normalim diyelim ki, bana bakıyor dik dik, bu arkadaşım için de geçerli. Gidiyoruz bir yere, “Ben oradaki garsonu hiç sevmedim, değişik bakıyor.” diyor, o kafeye değil de başka bir kafeye giriyoruz. Eğer çoksa, diyelim ki bu okuldaki çok fazla bakış beni rahatsız ediyor, o zaman ben mümkün olduğunca az insanın olduğu yerden giderim. Mümkün olduğunca çıkmam dışarı. Ama işte hiç çıkmayayım olmuyor. Mesela çok dikkatle bakan insanların çok olduğu bir yer, oraya girmekten ziyade başka bir yere girmeyi tercih ederim.” [K8, OS, Kadın, 20, Öğrenci]

“Rahatsız olduğumu hissediyorum. Gözler benim üstümde gibi değil ama benim üstümde gibi de falan. Böyle bir durum olunca çok rahat etmiyorum. Ne yapıyorum: oradaki işimi bitiriyorum, çıkıyorum.” [K8, OS, Kadın, 20, Öğrenci]

Katılımcıların bir kısmı insanların kendilerine yardım etmek için izlediklerini ve bu izleme sırasında insanların kendilerine dik bakış yönelttiğini söylemektedir. Bu katılımcılar, yardım etmek için izleyen insanların sık sık kendilerine zorla yardım ettiğini, talep etmedikleri halde yapılan bu yardımın kendilerini *zor durumda bıraktığını*, hareket ve davranışlarını “olumsuz” olarak etkilediğini aktarmaktadırlar:

“K9: Boş yer varsa tabii ki otururum, ama kimsenin bana yer vermesine çok çok kötü değilsem gerek yok diye düşünüyorum ve istemiyorum, teşekkür ediyorum. Bazı insanlar gelip böyle omzumdan tutarak: “Otur yer verdik.” ya da “Otur, sus.” deyip, daha böyle işte dediğim gibi daha kötü bir noktaya vardırabiliyorlar.

A: Zorla oturtmak gibi bir şey oluyor anladığım kadarıyla.

K9: Aynen, yardım etmeye çalışıyorlar ama bir süre sonra bende gerginliğe ve daha çok kasılmaya neden oluyor yani bu. Hastalığımın dolayısı ile olabilir ama geriliyorum ben bu durumda çünkü sonuçta teşekkür etmişim, okey hani çok sağ olun, zorlamamak lazım ama biz toplum olarak çok zorluyoruz. Yani bana en azından hep böyleleri denk geliyor.” [K9, OS, Erkek, 22, Öğrenci]

Görüşme yaptığımız bütün katılımcılar bağımsız hareketin önemli olduğunu düşünmekte ve bağımsız hareketlerini geliştirmek istemektedirler. Katılımcılar bağımsız hareket etmek istedikleri halde katılımcıların bir kısmı dik bakışlar nedeniyle gündelik işlerini yapamamakta ve gündelik hayata katılamamaktadır. Bu nedenle de bu katılımcıların bağımsız hareketleri kısıtlanmaktadır. Bununla birlikte toplumda sakatların bağımsız olarak gündelik hayata katılamayacağı, günlük işlerini yapamayacağı, evlenip kendi evlerini kuramayacağına dair düşünceler bulunmaktadır. Bu nedenle sokakta, evde, işte, günlük hayatta bağımsız hareket eden sakatlar görüldüğünde dik bakışlar yönelmektedir. Bu dik bakışlar sakat bireylerin hareket ve davranışlarını etkilemekte ve dik bakışlar yüzünden sakat bireyler sakarlıklar yapabilmekte, düzgün konuşamayabilmektedir. Bazen de yardım etmek için dik bakışlarla izleyen kişiler, özellikle de sakat birey istemediği halde zorla yardım etmeye çalıştıklarında, sakat bireylerin hareket ve davranışları olumsuz olarak

etkilenmektedir. Bunun yansira sakat bireylerin sakatlıklarından kaynaklanan beklenmeyen hareket ve davranışlara da dik bakışlar yönelmektedir. Bazı katılımcılar dik bakışların olduğu ortamlarda bulunmaktan çekinmektedirler.

3.5 Dik Bakışlar ve Sakat Bireyin Sosyal İlişkileri

Yapılan görüşmelerde dik bakışların sakat bireyin sosyal ilişkilerini etkilediği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sakat bireyin sosyal ilişkileri olan akraba, aile, arkadaş ve romantik ilişkilerinin sakatlara yönelen dik bakışlarla nasıl şekillendiği ele alınmaktadır.

3.5.1 Dik Bakışlar ve Sakat Bireyin Aile İlişkileri

Bazı katılımcılar kardeşlerinin kendileriyle dışarı çıkmak istemediklerini söylemekte ve buna dik bakışın neden olduğunu düşündüklerini de eklemektedirler:

“Kardeşimde de küçükken bunu düşünüyordum. Kardeşimin benimle dışarı çıkmamasının nedeninin bu olduğunu düşündüm.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

K2 Katılımcısı [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci] dik bakışlar yüzünden abisinin kendisiyle hiçbir yere gitmek istemediğini, bu nedenle kendisinin de abisiyle görüşmediğini anlatmaktadır:

“Abim de benimle bir yere gitmek istemezdi herkes bana bakıyor diye. O yüzden şu an kendisini insan yerine koymuyorum.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

Kör katılımcılardan bazıları ailelerinin körlüklerini kabul etmekte zorlandıklarını ve hatta hiç kabul edemediklerini aktarmaktadırlar:

“...birkaç yıl öncesinde bir konu açılmıştı. “Yeni yeni alıştım.” diye bir cümle kurdu annem.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

“Benim ailem benim görmediğimi çok da kabullenemedi bence o yüzden belki de hala birçok şeyi kendim yapabildiğim için. Bir dönem baya da iyi görüyordum, ailem bu yüzden hep iyileşeceğimi düşünüyordu. Bir engelli olarak göremediler, kabullenemediler. Annem “doktorunu bulamadın, bulsan açılacak.” der.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

Dik bakışlar nedeniyle sakat bireylerin kardeşleri, sakat bireylerle dışarı çıkmak, kamusal mekanlarda bulunmak istememektedir. Bu durum sakat bireyleri üzmemekte ve hatta kardeşleriyle ilişkilerini zedeleyebilmektedir. Bununla birlikte bazı körlerin aileleri körlük durumunu kabullenemeyebilmektedir.

3.5.2 Dik Bakışlar ve Sakat Bireyin Akraba İlişkileri

Bazı katılımcılar akrabaların yönelttiği dik bakışlardan “rahatsız olduklarını” söylemektedirler:

“En büyük abim sağır. O benden 13 yaş büyük. O da bebekken kaybetmiş işitmesini. Penisilin iğnesi falan olmuş küçük yaşta çok fazla. O işitme cihazı da kullanmamış. Sağır okulu falan gitmiş. İşaret dili kullanıyor. Hafif bir konuşması da var, peltek. Bi şekilde anlaşılıyor. Ondan sonra, ailede ona hep şey vardı: bi küçümseme, bi şey, alaycılık, bi bilmem ne. Babam mesela “sağır” derdi ona. Nasıl diyim, eee, bi tu kaka durumu vardı yani onun ve onun birazda şey bencil de bi adamdı bi yandan. Çok kendine özgüveni iyiydi falan. Hani ezik bi insan asla değildi. Ama şey, nasıl diyim, bi hor görölme, bi şey vardı yani. “Sağırılık kötüdür.” düşüncesi o zaman bende oluştu.” [K14, Sİ, Kadın, 38, Çalışan]

“Bu yüzden kendimi en rahatsız ve tedirgin hissettiğim yer akraba ortamıdır. Çünkü sanki herkes bana bakıyormuş gibi geliyor. Acaba yemeğini yiyebilecek mi, kör yemeğini nasıl yer, acaba hareket edebilecek mi gibi gibi... Sürekli gözleri üstümdeymiş gibi gelir.” [K4, AG, Kadın, 30, Öğrenci]

Dik bakışlar, sakat bireylerin akrabalarıyla olan ilişkilerini olumsuz olarak etkilemektedir. Sakat bireyler akrabalarının dik bakışlarından rahatsız olmakta ve bu nedenle akrabalarıyla görüşmek istememektedirler.

3.5.3 Dik Bakışlar ve Sakat Bireyin Arkadaş İlişkileri

Katılımcıların büyük bir kısmı sakat arkadaşlarıyla bulundukları ortamlarda çok fazla dik bakışa *maruz kaldıklarını* aktarmaktalar. Bunun nedeni olarak sokakta, kamusal mekanlarda birden fazla sakat insanı bir arada görmenin insanlara “garip gelmesi”, merak ve sakatlara acıma olarak belirtmektedirler:

“Düşünsenize birçok kör bir arada bir yere gidiyor falan, tabi ki dikkat çektiğini düşünüyorum ben açıkçası. Böyle en azından kafalarını çevirip, bakıyorlardır diye düşünüyorum. Çünkü bastonla yürüyen birine bile tuhaf tuhaf bakıyorlarsa, 4-5 görme engelli bir araya gelirse ya da mesela ne bileyim iki tane ortopedik engelli bayan, bir tanesinin bastonu var, bir tanesi işitme engelli, az duyuyor falan, garipsediklerini düşünüyorum.” [K4, AG, Kadın, 30, Öğrenci]

“Şöyle, ben tek başıma yürürken de sürekli bakıldığını hissediyorum. Onlarla yürürken hayli hayli baktıklarını düşünüyorum çünkü kör grubu olarak yürürken de sürekli çeşitlendiriliyoruz. Bunlar çok sıradanlaştı ne yazık ki, bakmazlarsa şaşırırm.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

“K3: Kesinlikle. Birkaç kişiyle yürüdüğünde daha çok dikkat çekiyormuşum gibi hissediyorum.

A: Daha çok bakıldığını mı düşünüyorsun?

K3: Evet.

A: Daha fazla dik bakış

K3: Çok çok daha fazla dik bakış olduğunu hissediyorum. O yüzden mesela daha yavaş olun, tamam, sakın falan oluyorum. Kendimi biraz daha gizlemeye çalışıyorum.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

“Hissettim ama neden böyle hissettiğimi hatırlamıyorum. Uzun zaman oldu, böyle farklı bir engel grubundan bir arkadaşımla görüşmedim. Bakması muhtemeldir. Tekerlekli sandalyeye mutlaka bakıyorlar yanında bir de kör olunca illa ki bakarlar, ama bakıp da ne yapıyorlar bilmiyorum.” [K5, K, Erkek, 30, Çalışan]

“İnsanların algılarından, aktarımlarından, gören veya görmeyen ortopedik engelli arkadaşlarımızın aktarımlarında ben bunu biliyorum. İki tane görmeyen olduğu zaman kesinlikle bakacaklarına dair bir inancım var benim.” [K5, K, Erkek, 30, Çalışan]

“Dediğim gibi bir bakış yani, özellikle hani üç dört kişilik engel grubundan engelli insan bir aradaysa oraya mutlaka ortamdaki tüm bakışlar çevriliyor. Yani illa bakacaklar ve illa kendi içlerinden bir yorumda bulunacaklar ve bunu biz de fark ediyoruz tabi ki anlayabiliyoruz.” [K9, OS, Erkek, 22, Öğrenci]

Görüşme yapılan katılımcılar değişik sakatlıklara sahip olmasına rağmen bazı katılımcılar sakat bireylerle arkadaşlık kurmak istememekte ve hatta bu kişiler sakatların arasında dahi bulunmak istememektedirler:

“A: Peki sen engelli arkadaşının olmamasını neye bağlıyorsun?

K8: Şundan dolayı olmuyor muhtemelen: benimle kıyaslanmaları hoşuma gitmiyor. Mesela Hatice şöyle bir şey yapıyordu: diyelim ki ben bir şey yapıyorum, “Aa yardıma ihtiyacın var mı?” diyordu. Benim öyle bir şeyim yok. Onların yardıma ihtiyacı olduğu birçok konuda benim ihtiyacım olmadığını hissediyorum. O yüzden bana sorması hoşuma gitmiyor. Hem bu yüzden hem de durumlarını düşünüyorum, empati yapıyorum falan. Atıyorum iki yemek söyledim, iki poşet mi taşınacak; Hatice “Geleyim mi?” diyor, yoo ben rahatlıkla hallederim yani. Hatice değil de bir başkası da sorsa rahatsız olurum yani. Ben hallediyorum zaten. Belki senin bu kadar basit bir şeyde yardıma ihtiyacın olabilir ama...

A: Neden rahatsız oluyorsun ben onu anlamış değilim. Soruyor, ihtiyacın yoksa “ihtiyacım yok.” dersin.

K8: Bilmiyorum batıyor yani. Kabul etmiyorum demek ki engelli arkadaş yani. Ben pek arkadaş olarak bakmıyorum onlara.” [K8, OS, Kadın, 20, Öğrenci]

“Şöyle de bir şey var, diyoruz ya 12 buçuk milyon engelli var, karşılaşıyoruzdur mutlaka, insanlar kaçıyor. Ben de kaçıyorum. Ben bir görme engelliyle oturup tamam belki yemek yerim sorun yok, zevk almam yani bunu yapmaktan. Belki de insanlar bu yüzden kaçıyor.” [K8, OS, Kadın, 20, Öğrenci]

K7 katılımcısı ise hayatında belirli bir döneme kadar sakatların arasında bulunmak, sakatlarla arkadaş olmak istemediğini; bunun nedeninin de kendini ‘normal’ biri olarak görmek istemesinden kaynaklandığını anlatmaktadır. Çünkü K7 Katılımcısına göre

‘normal’ insanlar, ‘normal’ insanlarla arkadaşlık eder. Daha sonra bu düşünceyi ‘aştığını’ ve şu anda sakatlarla bir araya geldiğini, sakat arkadaşları olduğunu eklemektedir:

“Engelli biriminin yemeklerine de bu yüzden katılmak istemiyordum. Bu kadar engelli insanın içinde olmak istemiyordum. Bunu da sizin sayenizde aştım.” [K7, OS, Kadın, 23, Öğrenci]

“Bu normalize etmekten kaynaklanıyor. Ben “normal” biriyim ve “normal” biriyle birlikte olurum ya da ben engelliyim diye engelli grubun içinde olmak zorunda değilim diye düşünülebilir.” [K7, OS, Kadın, 23, Öğrenci]

Diğer taraftan katılımcılardan bazıları kendilerini sakatların yanında özellikle de kendileriyle aynı tür sakatlığa sahip kişilerin yanında daha rahat hissettiklerini aktarmaktadırlar. Bunun nedeni olarak aynı tür sakatlığa sahip insanların kendileri ile empati yapacağı için “rahat hareket ettiklerini”, yanlarındaki insanlar özellikle de sakat değilse dik bakışlar yöneltecekleri için “rahat edemeyeceklerini” belirtmekte:

“Ben gören insanların yanında pek rahat değilim. Sürekli bana bakılıyormuş gibi hissediyorum...”

...Gören biri bir şey dökünce çok sorun olmuyor ama biz dökünce çok abartıyorlar. Ben kendim gibi olan insanlarla daha rahatım. Görenlerin yanında, ailem olsun, akrabalarım olsun, arkadaşlarım olsun tam olarak rahat edemiyorum.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

“Sakat ya da kör birinin yanında en azından doğal olabiliyorsun. İşte böyle daha rahat olabiliyorsun. Niçin rahat? Böyle özellikle bazılarımız önemsiyoruz, çünkü “Yav, üstüm nasıl? Şöyle midir? Böyle midir?” Veya şimdi sen görüyorsun...” [K6, K, Erkek, 45, Çalışan]

“Çok iyi bi his. Çok seviyorum bütün engelli arkadaşlarımı. Çünkü şey, engeli olan insanlarla bir arada olmak çok daha iyi hissettiriyor insanı. Çok daha hani, nasıl diyim, insanlar çok daha rahat birbirini anlıyor. Hani, acayip bi yardımlaşma, dayanışma var. Bi rahat, salıyorsun zaten kendini.” [K14, Sİ, Kadın, 38, Çalışan]

Bazı katılımcılar kör oldukları için insanların kendileriyle iletişime geçmek, arkadaşlık kurmak istemediklerini aktarmaktalar:

“Eskiden gördüğüm için biliyorum, gören insanlarda gözle iletişim çok fazla. Mimikler çok kullanılıyor. Bazen takılma amaçlı söylenen şeyleri ciddiye alıyorum, çünkü mimikleri görmüyorum. Görenlerle iletişim eksik kalıyor. Mesela gören arkadaşlarım yok denecek kadar az. İş yerinde az önce gelen arkadaş da çok severim, iyiyizdir ama o kadar. Birlikte sinemaya, tiyatroya, kafeye gittiğim gören arkadaşım yok gibi bir şey. Daha çok körlerle zaman geçiriyorum. İlkokuldan arkadaşlarımı buldum Facebook’tan, yazıştım, görmediğimi anlattım. Benimle buluşmaya bile gelmediler.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

“Kuşkusuz görme engelli olduğu için bir insanla ilişki kurmayanlar vardır.” [K5, K, Erkek, 30, Çalışan]

Bazı sağır bireyler hiç konuşmayıp işitmeyebilmektedir. Bu sağır bireylerle iletişime geçebilmek için işaret dilini bilmek ve kullanmak gerekmektedir. Bazı sağır bireyler de peltek, bazı kelimeleri yutarak konuşabilmekte veya bazı sesleri ve kelimeleri duymadıkları için konuşulanları anlamakta zorlanabilmektedir. Bu nedenle sağır katılımcılar, “normal” insanlarla birlikteyken en çok iletişim problemi yaşadıklarını söylemekteler. Yaşanan iletişim probleminden dolayı “normal” insanlarla nasıl iletişim kuracaklarını bilememekteler. “Normal” insanlar da zaman zaman sağırlarla hiç iletişim kurmamayı tercih etmektedir. Bu durum sağır bireylerin dışlanmış hissetmesine neden olmaktadır:

“İşitme engelli bir şey sorduğu zaman yardım edemeyeceğini düşündükleri için. İletişim kuramayız, böyle kovuyor. Cevap vermiyor, ilgilenmiyor bile.” [K12, Sİ, Kadın, 26, Öğrenci]

“K15: Sorun tanımadığım kişilerde. Bazen yanaşmıyorlar. Yanıma gelmiyorlar.

A: Neden yanına gelmiyorlar?

K15: İlgili olmadıklarından dolayı.

A: İşitme engelinden dolayı çekiniyorlar mı diyorsun?

K15: Evet, bence. Bazısı geliyor yanıma bazısı gelmiyor yanıma. Kişiden kişiye değişiyor. Gelmiyorlar çoğunlukla.

A: Neden çekiniyorlar sence?

K15: Bence nasıl soracaklarını bilmediklerinden dolayı veya kalbi kırılmasın veya çekindiği için soramıyor olabilir.

A: Nasıl iletişim kuracaklarını bilmedikleri için mi?

K15: Evet en önemlisi o.” [K15, Sİ, Erkek, 25, Çalışan]

“Acıma gözüyle bakarak veya nasıl konuşacağını bilmediğinden dolayı yanıma gelmiyor ya da konuşmak istemiyorlar. Öyle bir sıkıntı oluyor.” [K15, Sİ, Erkek, 25, Çalışan]

Bazen de iletişim problemlerinden dolayı sağır bireyler “normal” insanlarla iletişim kurmaktan kaçınabilmektedir:

“İşte emekli olim, işte memlekette basit bi hayat. Aile içinde iletişime çok gerek kalmaz. Kendimi kötü de hissetmem. Bu kadarmış falan. Resmen o düşünceye geçmiştim. Acayip bi üzüntü vardı böyle evde tek başıma oturup, izole. Normalde hiç tanımadığım insanlar bile, iş yerindeki insanlar bile bana bi şey soracak diye çok korkuyordum ve bi “Merhaba. Nasılsın?” dese bile duymıcam, anlamıcam, cevap veremicem ve şöyle şeyler yaşıyordu: bi şey duyduğunu zannediyorsun ama yanlış da anlayabiliyorsun.” [K14, Sİ, Kadın, 38, Çalışan]

Sakatlar, sakat arkadaşlarıyla dışarı çıktıklarında veya insanların olduğu mekanlara gittiklerinde merak, şaşkınlık ve acımadan kaynaklı çok dik bakış olduğunu belirtmektedir. Bazı sakat bireyler sakatlarla arkadaş olmak ve hatta aralarında dahi bulunmak istemezken, bazı sakat bireyler ise kendilerini en çok sakat arkadaşlarının yanında rahat hissetmekte, çünkü sakat arkadaşları da benzer deneyimler yaşadığı için kendilerine dik bakış yöneltmemekteler. “Normal” insanlar, bazen körlerle kör oldukları için arkadaş olmak istemeyebilmektedir. Bununla birlikte sağır bireyler en çok “normal” bireylerle iletişim kurmakta zorlandıkları için “normal” bireyler ve sakat bireyler birbirleriyle iletişim kurmakta zaman zaman isteksiz olabilmektedir.

3.5.4 Dik Bakışınlar ve Sakat Bireyin Romantik İlişkileri

Katılımcıların çoğunluğu; sakat oldukları için kendilerine yönelen dik bakışların romantik ilişkilerini, romantik ilişki kurmalarını olumsuz olarak etkilediğini söylemekteler. Sakat bireyin romantik ilişki kurduğu veya kurmak istediği kişi ile bir aradayken onlara yönelen dik bakışlar sakat bireyin romantik ilişki kurmasını olumsuz olarak etkilediği gibi sakat bireyin romantik ilişki kurmak istediği insandan kendisine yöneltilen dik bakışlar da sakat bireyin o kişi ile iletişime geçmesine engel olmaktadır:

“Flört, aşk, sevgi olmadan çok boş geliyor hayat bana. O yüzden sürekli birileriyle tanışıp iletişim kurma çabası içine giriyorum. Sonunda hep böyle görmediğime dair olumsuz tepkiler alıyorum. Ben görmediğim için başlayamıyor ya da devam edemiyor.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

“...bu hem kendimde gördüğüm hem başka arkadaşlarımda gördüğüm, karşı cins size tam olarak bir insan gibi bakmıyor.” [K9, OS, Erkek, 22, Öğrenci]

Katılımcıların küçük bir kısmı dik bakışların romantik ilişkilerini ve romantik ilişki kurmalarını olumsuz etkilemeyeceğini söylemekteler:

“Yani ben kolumu kabullendikten sonra hiç böyle bir düşünceye varmadım. Şu olsaydı böyle olurdu diyebileceğim bir şey yaşamadım. Bu yüzden çok da bunun üzerine yorum yapamayacağım. Genelde hoşlandığım beğendiğim insanlar tarafından hep olumlu yorumlar aldım. Eleştiri almadım.” [K10, OS, Kadın, 34, Çalışan]

Katılımcıların bir kısmı sakat bireylerin romantik ilişki kurdukları kişiler sakat da olsa “normal” de olsa toplum sakatların romantik ilişkisi olamayacağını düşündüğü için çok dik bakış olduğunu veya olacağını aktarmaktalar:

“Evet, normal biriyse. Sakatsa da büyük ihtimal çok bakış olur. Ama o insan normalse de “onun onunla ne işi var.” muhabbeti daha yüksek seviyelere çıkar.

Bunu bakışla çok fazla ifade ederler ve çok rahatsız edici olur diye düşünüyorum.” [K7, OS, Kadın, 23, Öğrenci]

“Çevredeki bakışların ne olduğunu çok önemsemeyen bir insan. Hani o yüzden bir sıkıntı yaşamadık hiç öyle bir bakışlardan, ama tabii ki kesin bakıyorlar nereye girersek girelim kafalar kesin bir dönüyor yani.” [K11, OS, Erkek, 37, Çalışan]

Kör katılımcıların bir kısmı ailelerinin kör biriyle evlenmelerini istemediklerini söylemektedir. Bunun nedeninin ailelerinin evli çiftin ikisi de kör olursa evliliğin sorumluluklarını yerine getiremeyeceklerini; temizlik, alışveriş gibi evlerinin günlük işlerini yapamayacaklarını düşünmeleri olduğunu eklemektedir:

“Bu benim annemin algısı: “Oğlum bak, kadın görsün, daha rahat edersin, çocuğa falan daha iyi bakar.”. Böyle bir algı maalesef var.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

Bazen de kör bireyin kör olmasından dolayı evlenmek istediği kişinin ailesi evlenmelerine karşı çıkabilmekte, hatta evlenmek istediği kişi kör olsa bile bu karşı çıkmalar yaşanabilmektedir:

“Annesiyle tanıştırmaya götürdü. Annesi bir masa hazırlamış, her şey camdan. Hiçbir şey ayırt edemedim. Kız kardeşimle gitmiştik ve o durumu bildiği için bana çatalı ittirdi bulmam için. Annesi “Bu kıza masada bile kardeşi yardım ediyor. Bu sana nasıl eş olacak?” diye yorum yapmış. Evliliği yapamaz deyince annesinin gazıyla ayrılmış. Ben bunu yıllar sonra öğrendim. Benimle ayrılma gerekçesi “Ben sana layık değilim, memur da olamadım. Seni oyalamak istemem.” şeklindeydi.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

Kör katılımcılardan bazıları kör oldukları için insanların kendileriyle romantik ilişki kurmak istemediklerini, bu nedenden körlerin kör olmayan kişilere romantik ilişki kurmak için talepte bulunmaktan çekindiklerini ifade etmekte:

“Ben mesela göremeyen birçok arkadaşımın âşık oldukları gören kızlara teklif edemediğini görmüşümdür. Kendim de dahilim belli bir aşamada. Sonradan yendim ben bu özelliğimi. Çünkü adam sırf görmediği için reddedileceğini düşünüyor ki bunda da haksız değil. Bununla ilgili yaşanmış kendisine kör arkadaşları tarafından aktarılan tecrübeler de var.” [K5, K, Erkek, 30, Çalışan]

Kör katılımcıların yarısı, kör bireylerin romantik ilişkiye başlamak için göz teması kuramadıkları, gözle iletişime geçemedikleri için romantik ilişki kurmalarının daha zorlaştığını söylemekte:

“Belki sen birinin o an gayri ihtiyari ilk bakışta çok güzel hoşuna gittin. Sana bakıyor. İletişim kurmak istiyor belki o etkileşim sonucu. Bir körün bunu algılaması olanağı yok. Dolayısıyla kör orda kaybediyor. Yani körün iletişim kurması ancak böyle yani sen körü tanıdıktan sonra yani “ne kadar farklıymış ne kadar olumlu, pozitif” falan diyebilirsin. Ama görenlerde ne vardır: aslında bir insandan etkilenip etkilenmediğin; hoşuna gidip gitmeyeceği, onunla hani ilk elektrik olayı ilk on saniyede oluyor aslında. Sonrası işte onu yaratıyorsun. Hiçbir körde bu yok yani.” [K6, K, Erkek, 45, Çalışan]

Genel olarak sakat bireylerin romantik ilişki kurma arzu, çabaları ve romantik ilişkileri toplumun dik bakışlarından olumsuz olarak etkilenmektedir. Aynı zamanda sakatların beğendikleri, arzu duydukları kişilerden kendilerine yöneltilen dik bakışlar da romantik ilişki kurma girişimini engellemektedir. Toplumun dik bakışlarının az sayıda sakatın romantik ilişkisini etkilemediği söylenebilmektedir. Toplumun sakatların romantik ilişkisi olamayacağı şeklinde bir algısı olduğu için sakat bireylerin romantik ilişki kurduğu kişi sakat da olsa “normal” de olsa sakat birey sevgilisi, eşi vs. ile insanların olduğu ortamlara girdiğinde, sokakta yürüdüğünde çok dik bakış olduğunu görülmektedir.

İki kör birey evlenmek istediğinde kör oldukları için evliliğin sorumluluklarını yerine getiremeyeceklerini düşünen aileleri, evlenmelerine karşı çıkabilmektedir. Bununla birlikte körlerle körlüklerinden dolayı romantik ilişki kurmak istemeyenler olabilmektedir. Bu nedenle kör bireyler beğendikleri, arzuladıkları kişilerle romantik ilişki kurmak için girişimde bulunmaktan çekinmektedirler. Körler romantik ilişki kurmak için girişimde bulunsa bile gözle iletişim kuramadıkları için gören kişilere göre iletişim kurmaları daha zorlaşmaktadır.

Bu bölümde toplumun sakat bireylere yönelik dik bakışlarının sakatların akraba, aile, arkadaş, romantik ilişki olmak üzere bütün ilişkilerini genel olarak olumsuz etkilediği görülmektedir. Sakatların dik bakışları yok saymak, dik bakışların olumsuz etkilerinden kurtulup, ilişkilerinin yolunda devam etmesi ve yeni ilişkiler kurmak için fazladan çaba sarf etmesi gerekmektedir.

3.6 Dik Bakışlar ve İş/Okul Hayatı

Toplumun dik bakışları katılımcıların bir kısmının okul hayatını olumsuz etkilemektedir:

“İlkokul, ortaokul tamamen körler okuluydu. Orada kendini hiçbir şekilde farklı hissetmiyorsun, bir de orada küçük bir dünya yaratıyorlar sana, oradayken hayat hep öyle gidecekmiş gibi hissediyorsun. Bu kadar ötekileştirileceğinin, dışlanacağının farkına varamıyorsun. Herkes kör olduğu için eşit hissediyorsun. Kimse sürekli yardım etmeye çalışmıyor. Lisede çok zorlandım çünkü tek kör bendim. Ayrıca ergenlik döneminde olmam da işi daha çok zorlaştırdı. Onlar senin hakkında hiçbir şey bilmiyor, sen onlarla nasıl mücadele edeceğini öğrenmemişsin, bu yüzden en sevmediğim, hiç özlemediğim ve dönmek istemediğim dönem lise dönemidir. Arkadaşlarım oldu mu, oldu ama çok zorlandım. 8 yıldır yüzleşmediğim bir gerçeklikle karşı karşıya kaldım. Lise 3 ve

4'te biraz daha oturdu ama yine de çok özlenesi bir dönem değil benim için. Sonra üniversiteye başladım. Hazırlık sınıfında herkes topluca sürekli bir yerlere gidiyordu, ama beni hiç çağırmıyorlardı. Ben dayanamadım bu işleri organize eden arkadaşları kenara çekip konuştum. Onlarla bir arada olmak istediğimi anlattım. Sonra her yere çağırmaya başladılar. Bir yıl öyle her yere gittim onlarla. Fakülteye geçince oradaki sınıfımla da çok iyi değildim.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

“Ben ilkokuldayken imza toplayıp beni okuldan atmaya çalıştılar. Bunun gibi tamamen saçma sapan toplumun bence bilgisizliğinden kaynaklanan korku, yani bana şey dediler açıkçası ve bunu yapan velilerdi, “Bizim çocuklarımızın psikolojisini bozarsın ve engelinden dolayı” başka bir neden yok...

... imza topladılar, müdüre gittiler, şikâyet ettiler falan; liseye almıyorlardı yani öyle diyeyim. Liseye beni, düz liseye girecektim hani öyle söyleyeyim, iyi bir liseye giremediğim için düz liseye girmeyi tercih ettim ve müdür beni baya, “Biz seni niye alalım?” tarzı bir şey dedi ve müthiş alt yapısı yoktu.” [K9, OS, Erkek, 22, Öğrenci]

Katılımcılardan biri ise dik bakışların okul hayatını olumsuz olarak etkilemediğini belirtmektedir:

“K11: Bu hayatımı, düşünüyorum ama okul hayatımı...

A: Engellilik durumundan ziyade insanların sana bakması.

K11: Yok yani, hatırladığım kadarıyla öyle bakışlardan etkilenen bir çocuk olmadım. Yani öyle bir eğitim hayatımda sıkıntı yaşadığımı hatırlamıyorum.” [K11, OS, Erkek, 37, Çalışan]

Katılımcılardan biri zamanla görme yetisini kaybetmiştir. Görme yetisini kaybetmeye başladığında okul başarısının arttığını söylemektedir:

“Evet, engelim okul hayatımı çok güzel etkiledi. Başarılı bir öğrenci olarak bitirdim.” [K1, AG, Kadın, 30, Öğrenci]

Sağırılar en çok iletişimde sorun yaşadıkları için eğitim de sağırılar için en büyük problemi oluşturmaktadır. Sağır katılımcılar sağırılıklarından dolayı okul hayatlarında yaşadıkları sıkıntıları şöyle anlatmaktadırlar:

“K12: ...İşaret dili kullananlar, bir kere işaret dili tercümanı pahalı. Üniversite sağlamıyor, devlet sağlamıyor. İşte o zaman noluyor? Çocuk derslere gitmiyor. Üniversiteyi de bırakıyor. Okumak istediği halde okuyamıyor. Motivasyonu kalmıyor. Lisede de aynı şekilde, ilkokulda da. Bi de bizim öğrenmemizde de bir zorluk var. Bir zorluğumuz var öğrenmede. Bir kelimeyi kavramamız için bizim daha uzun düşünmemiz gerekiyor, çünkü biz daha çok görsel düşünüyoruz. Bir kelime girince araya, ne bu acaba? Arkasında yatan nedir? Falan gibi. Eskiden felsefe hiç anlamazdım. Sonradan çok fazla düşününce, anlamaya başlayınca çok sevmeye başladım felsefeyi; ama önceden çok gereksiz buluyordum yani onu söyleyeyim. Çok şey buluyordum: Ay bu ne? Bu ne ya? Uf bu ne ya? Çok soyut kelimeler.

A: Anlamadığın için mi?

K12: Evet anlamadığım için. Çok soyut kelime. Tarih sevmezdim mesela. Şimdi çok seviyorum. Ama çok gelişti her şey bende ve o boşluğu kısa sürede kapatabildim sonra, ama bunu herkes yapamayabilir.” [K12, Sİ, Kadın, 26, Öğrenci]

“Şöyle diyebilirim; bilgiye ulaşamıyorsun, doğru bilgiye ulaşmak zor. Sınavda da yapamıyorsun. Hoca dersi anlatıyor duyamıyorsun, eksik not alıyorsun. Arkadaşlardan yardım almak istiyorsun, yardım ediyorlar ama eksik kalıyor...”

...Okulda sınavlarda sıkıntı olabiliyor. Finalde iki soru yapmam gerekiyordu, bir soru yaptım. Hoca söyledi duymadım ama sınav kağıdında da yazıyor. İyi okumadım. Böyle bir olay başıma geldi. Bir kez de 1. sınıfta oldu, sınavdan 85 alıyorum, sonuç 0. Hoca bana 0 veriyor. Nedeni ise sınav kağıdına işaretlemek yasakmış. Bunu söylemiş duymadım, yazı da çok küçüktü ve okumadım.” [K13, AD, Erkek, 22, Öğrenci]

Katılımcıların bir kısmı dik bakışların iş hayatını olumsuz etkilediğini söylemektedir. Çalışma arkadaşlarının sakat bireye sakatlığından dolayı “dik dik bakması” nedeniyle iş arkadaşlarıyla mümkün olduğunca bir araya gelmek istemeyebilmektedir. Bu nedenle iş yerinde iş arkadaşlarıyla sosyalleşebileceği dinlenme alanları, yemekhane gibi yerlerde mümkün olduğunca bulunmak istemeyebilmektedirler. Bu durum da sakat kişinin iş performansını “olumsuz” etkileyebilmektedir. Bu durumu Katılımcı K3 şöyle anlatıyor:

“K3: Bu senin diğer insanlarla iletişimini falan da çok etkiler, yine günlük hayatla ilgili biraz. Senin mesela kafeteryaya inmeni engelleyebilir. Çünkü insanlar bana bakıyor, mümkün olduğunca az dikkat çekmem kendimi az göstermem gerek fikri oluşabilir. Bu senin iş hayatında insan ilişkilerini de etkiler olumsuz bir şekilde diye düşünüyorum. Çünkü sosyalleşmen için adım atmanı engeller. İşten zevk almanı da engeller.

A: Ben de onu soracaktım. İşten zevk almanı engelleyebilir belki.

K3: Bir stres yaratıyor, stres zevki düşürür. Bir de iş hayatındaki topluluğa katılmanı da engeller. İkisi de senin işten zevk almanı engelleyecektir...” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

Bazı katılımcılar da diğer taraftan dik bakışların iş hayatını olumsuz olarak etkilemediğini belirtmektedirler:

“Bir sorunla karşılaşmadım yani iş hayatımda çok fazla. Yani o bakışlar da iş hayatımı etkilemiyor diyebiliriz.” [K10, OS, Kadın, 34, Çalışan]

Katılımcılardan bazıları toplumun ve dolayısıyla da işverenin “Sakatlar hiçbir iş yapamaz, çalışıyorsa da boş oturup maaş alıyordur.” [K5, K, Erkek, 30, Çalışan] gibi düşüncesi olduğunu aktarmaktadır:

“K5: Abi siz işyerinize gidiyorsunuz, sabahtan akşama kadar oturuyorsunuz hiçbir şey yapmıyorsunuz ve paranızı alıyorsunuz değil mi?” dedi.

A: Böyle bir algı mı var acaba?

K5: Tabi ki. Toplumun zaten çok iyi bir algısı olmadığı açık.” [K5, K, Erkek, 30, Çalışan]

Henüz öğrenci olan bir katılımcı [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci], üniversite son sınıf öğrencisi olduğu için iş aramakta ve iş görüşmeleri yapmaktadır. Bu katılımcının görüşmelerindeki gözlemi sakatların *ayrımcılığa uğradığı ve hiçbir iş yapamayacağının düşünülmesi* şeklindedir:

“İş hayatım olmadı ama olsun diye girişimlerim oldu. O girişimlerim sırasında karşılaştıklarımla da iş hayatında az çok nelerle karşılaşacağımı anlamış oldum. Mesela yaz tatilinde bir kariyer sitesinde yaklaşık 100 tane iş başvurusunda bulundum. Hepsine ayrıca ön yazılar hazırladım, özgeçmişimde neredeyse her bilgi vardı. Fotoğrafım var her şey var. Bir tek bir vakıf üniversitesinden geri dönüş oldu. İnsanlar da kariyer netin sorunlu olduğunu, hiç kimsenin oradan işe çağırılmadığını söyledi. Bilemiyorum. Yüz yüze de davet edilmeden gidilmesi saçma olur. Bir kez İŞKUR’un yönlendirdiği bir çağrı merkezine yüz yüze çağırmadan gittim. Orası da “buraya kadar gelmişsin, iyi hadi bi konuşalım.” diyerek aldı görüşmeye ama çok saçmaydı. Telefonla iletişim kurabiliyor musun diye soru sordu bana. Kendisine tek söylemek istediğim ve söylediğim şey “iletişim fakültesi okuyorum.” oldu. Bir çağrı merkeziyle de telefonda konuştum. Adam bana “Bizde arama yapmak gerekiyor ama siz görmüyorsunuz, nasıl yapacaksınız ki?” dedi. Kendisini nasıl aramış olabileceğimi sorunca da “Onu bilmiyorum da yapamazsınız yani” deyip kestirip attı. Çok can sıkıcıydı.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

İnsanın, sağlıklı bir birey olarak var olabilmesi için içinde yaşadığı toplumdaki diğer insanlar tarafından kabul edilmesi, onaylanması ve saygı görmesi gerekmektedir. Böylelikle birey toplum tarafından kabul edilmek için eyleme geçecektir. Birey giriştiği eylemi tamamladığında toplum tarafından takdir görürse toplumun kendisine saygı duyacağı yeni eylemlere girişebilmektedir. Örneğin birey toplum tarafından kabul görmek üzere üniversite sınavını kazanmak için çaba gösterir. Birey üniversite sınavını kazandığında toplum tarafından takdir görürse kazandığı üniversiteyi bitirmek için emek harcar ve üniversiteden mezun olur. Sakat bireyin içinde yaşadığı toplum sakat bireyi yetersiz, hiçbir şey yapamaz, işe yaramaz olarak görürse sakat birey ne yaparsa yapsın toplum tarafından kabul ve saygı göremeyeceği için üniversite okumak, işe girip çalışmak, evlenmek, çocuk sahibi olmak gibi eylemleri gerçekleştirmek için girişimde bulunmayacaktır. Bu durumda sakat birey toplumdan izole bir şekilde, bir kenarda yaşamını sürdürecektir. Goffman’ın da dediği gibi damga bir tür toplumsal kontrol aracıdır (Goffman, 2014:191). Böylece sakat damgasına sahip olan kişi, çalışmak, romantik ilişki kurmak, evlenmek, çocuk sahibi olmak haklarından kendiliğinden feragat edebilmektedir:

“...Bu bakışları istemiyorsun ve bu bakışları almamanın da bir yolunun dışarı çıkmamak olduğunu düşünüyorsun...” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

“...Hem sen istemiyorsun bu bakışları o yüzden kaçınıyorsun hem de kendinle ilgili negatif bir algı yaratıyor dedik ya, bu negatif algı yarattığı için, yani direkt bir etkisinin olduğunu düşünmüyorum eğitim hayatına ama dolaylı yoldan etkilerinin olduğunu düşünüyorum. Bir, senin günlük hayata katılmanı engelliyor. Günlük hayata katılmanı engelliyorsa senin eğitim hayatını da etkileyecektir bu sonuçta diye düşünüyorum. Bir bu yönden dolaylı etkiler. Bir de senin kendinle ilgili negatif algılarına yol açar. Negatif algı yaratır ve bu da bence etki yapar eğitim hayatında diye düşünüyorum...” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

Goffman’ın belirttiği gibi doğuştan veya çocukluktan itibaren sakat olan kişinin ailesi ve yakın çevresi bu kişinin sakatlığı ile ilgili dışarıdan gelen olumsuz düşünce, davranış ve çağrılarla damgalı bireye hissettirmeyebilir. Ama sakat birey okul hayatında bu olumsuz düşünce, davranış ve çağrılarla yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Sakat birey, okul hayatında da bu yüzleşmeyi yaşamazsa, mezun olduktan sonra iş başvurusu sırasında veya romantik ilişkilerinde bu olumsuzluklarla yüzleşmektedir (Goffman, 2014:63-68):

“...Sürekli daha iyi olacaksın, iyileşeceksin dendi. Bunda haklılık payları var. Uygulanan tedaviler ve ameliyatlara çok iyi bir yere geldim, ama tamamen sağlıklı bir insan olacağımı hayal ediyordum...”

...Doktorlar belli bir zaman söylemediler ama bir gün sağlıklı bir birey olacağımı hissettirmiş olabilirler. En azından tersini söylemedikçe bir çocuk sağlıklı biri olacağını düşünür, çünkü durumum gitgide iyiye gidiyordu ve bir gün tamamen iyileşecektim. Bu benim için 18 yaştı...” [K7, OS, Kadın, 23, Öğrenci]

Ailenin ve yakın çevrenin, dış çevreden gelen olumsuzlukları sakat bireye hissettirmeme çabaları neticesinde sakat birey bu olumsuzluklarla yüzleşmekte geç kalabilmektedir. Bu geç kalan yüzleşme sakat bireyi “kötü” etkilenmektedir:

“Belki sakatlık durumuyla yüzleşmekten kaçtılar, belki de en iyisinin bu olacağını düşündüler. Ben anne baba olsaydım daha farklı bir strateji izlerdim. Bu durumun zor yanlarını da daha en başından anlatırdım. Hayaller kurdurmamış olurum. Hiçbir şey yokmuş gibi davranmazdım...”

...Ailemin etkisiyle yakın zamana kadar kendimi sağlam gibi görmeye çalıştım. Bu nedenle sakatlıklara toplumun negatif yaklaşımına kafa yormadım ve engelli insanlarla kendimi çok özdeşleştirmedim. Mesela hastanede tekerlekli sandalyeye binmem. Neden ki? Böyle davranmış olmamı doğru bulmuyorum...” [K7, OS, Kadın, 23, Öğrenci]

Dik bakışların genel olarak sakat bireylerin okul hayatını olumsuz yönde etkilediği söylenebilmektedir. Bu doğrudan dik bakışla gerçekleşme de sakatların dışlanma pratikleri ile ilgilidir. Sağır bireyler iletişim kurmakta sorun yaşadıkları için eğitim yani okul hayatlarında da çokça sorunla karşılaşabilmektedirler.

Katılımcıların yarıya yakını dik bakışların iş hayatını olumsuz etkilediğini söylerken, yarısına yakını da dik bakışların iş hayatı üzerinde bir etkisi olmadığını aktarmaktadır. Bunun yanında toplumun ve işverenin sakatların hiçbir işi yapamayacağına yönelik bir algısı olduğunu ve bu algının iş bulmalarını zorlaştırdığı görülmektedir. Tam bu noktada sakatların dik bakan kişilerin neden baktığına yönelik düşündükleri önemli hâle gelmektedir.

3.7 Sakatların Kendilerine Dik Bakan Kişilerin Algısı ile İlgili Düşünceleri

Katılımcıların bir kısmı, sakat insanların bazı şeyleri yapmakta zorlandıkları için toplumda sakatlık “zor”, *kötü* şeklinde bir algı olduğunu düşünmektedir:

“A: Peki bu algıların kökenleri nereye dayanıyordur? Neden bu algılar oluşmuştur sence?”

K3: Bu geçmişte... özellikle engelliliğin olumlu olma fikri çok çok yeni bir şey. Bir teknolojinin filan etkisi var. Yani yapabileceğimiz şeyler artık çok daha fazla, bir bu var gibi geliyor bana. Toplumun yapısı engelli insanların zorlanmasına neden oluyor gibi geliyor bana. Bu da işte insanların bunun zor olduğunu düşünmesine yol açıyor.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

“Ama bizi hiç tanımayan insanlar yadırgıyor mu? Evet yadırgıyor. Ben görüyorum, elimde baston da olduğu için akşam da olsa hızlı yürüyebiliyorum. Şöyle bir bakıyorlar, “nasıl yani, görmüyor, hızlı yürüyor. Bir yere çarpmıyor.” Belki ben bunu kendim de tespit ettim.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

Bazı katılımcılar dik bakışların “acımadan”, “acıma duygusundan” kaynaklandığını belirtmektedir:

“Hepimiz toplumun acıyarak baktığı konusunda hemfikiriz zaten.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

“Tabi acıma dolu bakışlar. Ben de biraz hissediyorum ama annemin dediği şey şu: “vah vah gencecik kız.; ya da “yazık!” ya da sanki ben hiçbir şey yapamıyormuşum gibi.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

“O yüzden ne kadar kendini ifade edersen et, ne kadar başarılı olursan ol, acıyarak bakıyorlar.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

“Onların kusurlarına gözlerinin içine bakarak acıyarak bakmayın. O zaman insanın motivasyonu düşüyor.” [K10, OS, Kadın, 34, Çalışan]

“Hani sonrasında gelen etkileşimden yola çıkarak bazısı da dediğim gibi işte acıyarak bakıyor.” [K11, OS, Erkek, 37, Çalışan]

“K15: Yani üzülüyorum. Keşke toplumda daha bilinçli farkındalık olsaydı.

“A: Olmaması mı gerektiğini düşünüyorsun?”

K15: Evet, yani şöyle acıma gözüyle değil de bu sonuçta bu şekilde hayat devam edecek. Değişmeyecek bir şey hani acıma gözüyle bakmanın bir anlamı yok. Onun yerine “nasılsın?” diyebilirsiniz. İletişim kurabilirsiniz. Şey yapmana gerek yok hani: “çok üzuldüm, geçmiş olsun, Allah şifa versin” diyenler oluyor ama bu artık geri dönüşü olmayan bir şey, bunu söylemenin bir anlamı yok. Bazı insanlar öyle bakıyorlar ben sinir oluyorum ama alışıyorsun ama alışmamak lazım.” [K15, Sİ, Erkek, 25, Çalışan]

Katılımcıların bir kısmı insanların daha önce benzer bir sakatlıkta birini görmedikleri veya temas etmedikleri için sakat kişinin insanlara “garip”, “farklı geldiğini”, *şaşırdıklarını* ve bu yüzden “merak ettiklerini”, *ilginç bulduklarını* ve sakat kişiyi tanımak için dik dik baktıklarını anlatmaktadırlar:

“A: Peki kolumu açık bırakırsam bakarlar, bu da beni rahatsız eder dedin. Bu bakışların arkasında yatan nedenler ne peki?

K8: Neden bakmasın ki! Ben kendimde bilmeme rağmen çok bakıyorum. Değişik sonuçta tıbbi olarak normal bir el değil.

A: Tamam olabilir.

K8: Bilmiyorum. Bir de mesela yüzünde bir yanık vardır, bunda da bakarsın ama o kadar bakmazsın bence. Çünkü bir eksik yok. Bir görüntü değişikliği var ama burda bir eksik var. Bu uzuv kaybı değişik geliyor olabilir.

A: Neden değişik geliyor?

K8: Daha az örnek gördüğümüz için. Daha çok görsek herhalde normalleşir. Mesela okulun bir yerinde bileğinden ampute bir adam gördüm, bana çok değişik geldi.” [K8, OS, Kadın, 20, Öğrenci]

“...dik bakış şaşkınlık gibi sanki.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

“Bir, farklı görüyorlar. Farklı bir şeyi incelemek, bakmak isteriz zaten. Bu insan psikolojisinde böyle.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

“Bakma durumu birkaç duyguyla olabilir: acımayla bakabilir, merak duygusuyla bakabilir.” [K5, K, Erkek, 30, Çalışan]

“Kimse bana çok garipsin demiyor ama bakarak söylüyorlar aslında.” [K7, OS, Kadın, 23, Öğrenci]

“A: Peki, bu engelli bireylere bakıyorlar bunu sen de söyledin. Bu bakışların arkasındaki nedenler ne sence toplumda, insanların bu bakışları?

K9: Bilgisizlik.

A: Bilgisizlik diyorsun.

K9: Yani tamamen bilgisizliğe bağlıyorum.

A: Bilgisizlik dediğin neyin bilgisine sahip değiller?

K9: engelli bir insanla nasıl yaşanır, engelli bir insan ne yapar ne yapabilir ne yapamaz ya da engelli bir insanın engelli olmayan bir insandan farkı nedir bunu bilmiyorlar. Engelli denince direkt kafalarına gelen vücudunda bir uzvu eksik olan

kafalarında bu var. Genel olarak zekâ olarak geride bu insan hiçbir şey yapamaz deyip kenara atıyorlar. Bu düşünceyi ve her zaman gösteriyorlar bu düşünceyi. Bence bunun nedeni bilgisizlik...” [K9, OS, Erkek, 22, Öğrenci]

“Cahillik, görmemişlik, etrafında engelli kişilerin bulunmaması, onlarla muhatap olamayışı, olsa da muhatap olmayınca da bilmiyorlar yani.” [K4, AG, Kadın, 30, Öğrenci]

“Dediğim gibi önce bir merakla bakılıyor, hani bu nedir gelen bir şey var normal insanlardan farklı bir şey yani.” [K11, OS, Erkek, 37, Çalışan]

“Farklı olan şeylere bakar insanlar. Alışık olmadıkları, sürekli görmedikleri şeyler. Öyle algılayabiliyorum. Mesela ben de işaret diliyle konuşan insanları görünce meraktan bakıyorum. İlğimi çekiyorlar.” [K14, Sİ, Kadın, 38, Çalışan]

Katılımcılardan biri ise insanların ailesinde ve çevresinde bulunan sakat bireye benzer bir sakat gördüklerinde *karşılaştırma yapmak* için dik bakışların olduğunu söylemektedir:

“Bazısı onun için uzun baktığını düşünüyorum. Bazısı işte bakarken yakın çevresinde böyle bir durum varsa onunla etkileşime geçiyor direkt. İşte o da böyleydi, o da böyle bir bastonla yürüyordu falan deyip veya yakın çevresinde bir engelli varsa daha önceden bir engelliyle etkileşime geçtiyse hemen o anlarıyla geliyor diye düşünüyorum çünkü hani daha sonrasında o kişiyle muhabbet ya da tanışma durumu oluşuyorsa anlattığı şey direkt bu. Bizim de mahallede böyle bir çocuk vardı veya benim amcamın oğlu da engelli falan diye böyle muhabbete giriyorlar.” [K11, OS, Erkek, 37, Çalışan]

Katılımcıları biri sakatlara yönelen *acımadan kaynaklı dik bakışların*, *meraktan kaynaklı dik bakışlardan* daha fazla olduğunu vurgulamaktadır:

“Acıyarak bakma var, aslında büyük çoğunluğu acıyarak. Senin yavaş adımlarla bilmediğin bir yerde yürümeni gözlemliyor ve bu ona çok dokunuyor, “yazık” diyor. Meraktan bakanlar olabilir. “Nasıl yürüyor?” falan diye. Bunlar geliyor aklıma, ama acıma daha büyük bir etki tabi.” [K5, K, Erkek, 30, Çalışan]

İnsanlar kendilerine zarar gelebilecek kişileri belirleyip, onlardan uzak durmak için karşılaştıkları insanları kategorilere koymaktadırlar. Bir toplumdaki kategorileri ve kategorilerin özelliklerini, bu özelliklere göre kimi hangi kategoriye koyacağımızı toplum belirlemektedir (Goffman, 2014: 28). Bazı durumlarda ve bazı insanlar bu kategorilerin dışında kalabilmektedir. Çünkü bir kişinin ait olduğunu düşündüğümüz kategoriden ötürü sahip olmasını beklediğimiz özellikler ile o kişinin gerçekten ait olduğu kategori ve özellikler aynı olmayabilmektedir. Goffman, bir kişinin ait olduğunu düşündüğümüz kategori ve sahip olmasını beklediğimiz özelliklere “varsayılan toplumsal kimlik”; oysa o kişinin gerçekten ait olduğu kategori ve sahip olduğu özelliklere ise “fiili toplumsal kimlik” demektedir (Goffman, 2014: 77). Bazı kişiler için “varsayılan toplumsal kimlik” ile “fiili toplumsal kimlik”

örtüşmeyebilmektedir. Bu durumda bakan kişi bakılan kişiyi belli bir kategoriye koyamadığı için meraktan kaynaklı bazı dik bakışlar olmaktadır. Sakatlıkları işitme, görme, ortopedik gibi belli başlı sakatlık türlerine ayırsak da sahip olunan sakatlıklar bireyin kendine has kişisel özellikleriyle birlikte bireyden bireye farklılık göstermektedir. Bu nedenle sokakta veya kamusal bir mekânda karşılaşılan aynı tür sakatlığa sahip iki birey birbirinden çok farklı görünebilmektedir. O zaman karşılaşılan bu sakat birey ait olması beklenen kategorilerden birine girmeyebilmektedir. Bu durumda dik bakışlar ortaya çıkabilmektedir.

K6: Girdin. Bir kişi var. Gayri ihtiyari hemen süzersin. Çünkü merak. Hani kişide bir meraktır bu. Bu belki çaktıracak değil, ama mümkün mertebe böyle bir an önce şöyle hafif yan dönse de böyle göremeyeceği şekilde bir baksak neyin nesidir. Gayri ihtiyari hiç görmediğim halde anlayabiliyorum.

A: Neyini merak edersin hiç tanımadığın biri?

K6: İnsanlarda bu var. Yani bende de var, onda da var. Girdin bir ortama bu nedir? Neyin nesidir? Bu çok hızlı. Saliseler içinde beyinde oluşan bir olay. Beyin onu hemen anlamak, algılamak kendince tanımak istiyor. Hırlı mıdır; hırsız mıdır? Dolandırıcı mıdır? Kapkaççı mıdır? ...

A: Kendini güvene alma isteği diyorsun.

K6: Bilinçaltında o var bence.” [K6, K, Erkek, 45, Çalışan]

Bir katılımcı; insanlar gördükleri sakat bireyi kafalarındaki herhangi bir kategoriye koyamayınca, nasıl davranacaklarını bilemedikleri için dik dik baktıklarını söylemektedir:

“Nasıl davranacağını bilememe durumu ben çok fazla fark ediyorum. İnsanların kafasında kategoriler vardır ve herkese nasıl davranacağını az çok bilirsin. İnsanlar bu kategorilerle çok rahatlıyor. Biri o kategorilerinden birisine sığmazsa, hangisine koyacağım diye karar veremezsen ona nasıl davranacağını bilemezsin. Sen ona birazcık yeni bir kategori açıyorsun gibi...” [K7, OS, Kadın, 23, Öğrenci]

Sakat bireylerin eğitim seviyesinin toplumun genelinden düşük¹⁴ olmasının en önemli sebeplerinden biri sakat bireyler erişilebilirlik ve ulaşılabilirlik problemleri yüzünden

¹⁴ 2010 yılında yapılan TÜİK, Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırmasına göre kayıtlı olan engelli bireylerin %41,6’sı okur-yazar değil, %18,2’si okur-yazar ama bir okul bitirmemiş, %22,3’ü ilköğretim mezunu, %10,3’ü ilköğretim/ ortaokul ve dengi bir okuldaki mezun, %7,7’si lise ve daha üstü bir okuldaki mezundur (Engelli bireylerin eğitim oranlarında yaş aralığı belirtilmemiştir.). TÜİK’in Nisan 2013 eğitim verilerine göre Türkiye’de 15 yaş ve üzeri okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 5.08, ilköğretim mezunu %7, ilköğretim mezunu %21, ortaokul ve dengi okul mezunu %5, lise ve dengi okul mezunu %22, yükseköğretim mezunu %11’dir.

<http://www.hurriyet.com.tr/tuikin-egitim-verilerinde-carpici-sonuclar-23100775>

örgün eğitime ulaşamamasıdır. Bu nedenle hem işsizlik oranları hem de sosyo-kültürel seviyeleri ortalamanın aşağısındadır. Sakat bireyler genellikle fakir ailelerin çocukları olduğu ve işsizlik oranları¹⁵ yüksek olduğu için sosyo-ekonomik düzeyleri de düşüktür. Bu nedenlerle sokakta, kafede vs. kamusal bir mekânda iyi giyimli, kültür ve eğitim seviyesi yüksek olduğuna dair bilgi veren jest, mimik ve beden hareketlerinden oluşan “kimlik karıştırıcı semboller” taşıyan sakat birey, karşısındaki insanların kafasını karıştırabilmektedir. Kişinin ait olduğu düşünülen toplumsal tabakadan daha üst bir toplumsal tabakaya ait taşıdığı sembollere “kimlik karıştırıcı semboller” denmektedir (Goffman, 2014:80). Sakat bireyden beklenen gelir düzeyinin daha düşük olduğuna işaret eden kıyafetler giymesi; akıcı olmayan bir konuşma; kendine güvensiz, hatta boynu bükük duruyor olmasıdır:

“K11: Şimdi engelli bir insan belki ailesi o engeli için o çocuğa çok fazla para harcadığı için fakir duruma düşmüş olabilir. Belki doğuştan da fakirlerdir.

A: Genel olarak maddi durum düşük engellilerin.

K11: Yani evet, düşük veya düşürülüyor. Yani neden düşürülüyor? Çünkü o engelliye çok fazla para harcamak zorunda kalıyorlar. Hani benim tedavim için benim ailem hani varmış ki harcamış diyebilirler ama hani bir daire parası, iki daire parası harcamışlar, benim tedavim için. Elllerinde bir daire varsa onu da satın harcayacaklarmış yani ama iki üç daireleri varmış, bir tanesini satmışlar, harcamışlar. Hani daireyi sattıktan sonra ne olacak? Gelir düzeyi düşmüş olacak dolayısıyla hani. Adamın asgari ücretle çalışan birisiyse bütün gelirlerini o çocuğuna harcayacak. Dolayısıyla ne olacak? Fakir olacak yani.” [K11, OS, Erkek, 37, Çalışan]

“Filmdeki kör kadın çok zengin bir kadın ve polis memuru kadın buna şaşırıyordu. Bir kadın hem zengin hem kör nasıl olabilir ki, körlük fakirlere has bir hastalık değil mi diyordu. Yani engellilerin tüm sorunlarının parasal olduğu ve böyle çözülebileceğine dair bir yaklaşım da var bu kültürde.” [K2, K, Kadın, 27, Öğrenci]

“Yalnız şunu söylemek lazım: toplumun kafasındaki kör imajı itaatkâr, her söylenene inanan, güvenen ve her söyleneni itirazsız yerine getiren ya da hiçbir şeye itiraz etmeyen diyebiliriz. O yüzden de mesela bir haksızlığa ısrarla itiraz ettiğinde ya da yardım etmek isteyen itiraz edince adamın kafasında hemen metafizik algılar belirliyor ve “Allah işini biliyor da seni böyle kör yapmış” diyebiliyor.” [K5, K, Erkek, 30, Çalışan]

¹⁵ 2010 yılında yapılan TÜİK, Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırmasına göre kayıtlı olan engelli bireylerin %14,3’ü çalışmaktadır.

TÜİK araştırmalarına göre 2010 yılında Türkiye genelinde istihdam oranı % 43 olarak tahmin edilmiştir. (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8536>)

Katılımcılardan bazıları sakatlar “ayırıcı düşüncelerden” dolayı “zavallı”, “hor görüldükleri”, “aciz görüldükleri”, “aşağılandıkları” için dik bakışların olduğunu aktarmaktadır:

“Nasıl bakıyorlarsa yani böyle aşağılayıcı bir şekilde tiksindir gibi artık, aşağılayan bir şekilde, hor gören bir şekilde bakmış.” [K2, AG, Kadın, 30, Öğrenci]

“Bakışların sebebi insanların kendi kafalarındaki engelli imajı, o imajı da tarif eden bazı kelimeler var: aciz, yarım insan, zavallı, yardım edilmesi gereken. Bakarken bir engelliye, bir bireye bakmıyor; yardım edilmesi ya da acınması gereken, aşağılayabileceğini düşündüğü bir şey görüyor orda. İnsanlar şöyle görüyor tekerlekli sandalyeli adam, kör adam vs. şunu görmüyor: Bir adam geliyor ve kör, yani ön plan olan şey adam değil, kör olması.” [K5, K, Erkek, 30, Çalışan]

“A: Sence bu bakışların anlamı ne?”

K10: Bence biraz da eğitimsizlik diyebilirim. Aileden gelen davranışlar olabilir. Biraz önce de anlattığım gibi, çocuklarıyla oynatmamaları, zaten baştan bir sınıf ayrımı var orada. Sınıf ayrımı olmasın. Sınıf ayrımı olduğu yerde zaten hiçbir hak hukuk geçerli olmaz. Ancak insanların fikirlerini bu yönde değiştirebilirsin. Ayırmıcılığın neden olduğunu düşünüyorum.” [K10, OS, Kadın, 34, Çalışan]

Dil, din, ırk, bedensel yapı vb. farklılıklara duyulan nefret damgayı yaratır (Davis, 2013: 148). Nefret, beğenmeme, küçümseme duyguları korkudan kaynaklanmaktadır (Davis, 2013:150). Dolayısıyla damgalama korkunun sonucunda oluşan bir durumdur.

Sartre’a göre bir insan bedeninin nasıl olduğuna, diğer insanların onun bedenini nasıl gördüğüne göre karar verdiğini söylemektedir. Mesela, bir insanın bedenine beğenilerek bakılıyorsa o kişi bedeninin beğenilen bir beden olduğunu; diğerleri o insana acıyarak bakılıyorsa, o zaman da o insan bedeninin acınacak, zavallı bir beden olduğunu düşünmektedir. Sakat bir insanın bedenine; hatta sakat olan uzvuna, organına acıyarak, tuhaf ve garip bakıldığı için sakat kişi kendini acınacak, zavallı, tuhaf olarak düşünebilmektedir. Goffman da sakat bir kişinin sakatlığının damga olması, etrafındaki kişilerin bakış açısına bağlı olduğunu söylemektedir (Goffman, 2014:85). Bu durumda sakat kişinin etrafındaki kişiler sakatlığı bir eksiklik, itibar düşürücü bir durum olarak görmezse; sakat kişi kendini eksik, itibarsızlaştırılmış hissetmeyecektir. Bu durum toplumun bakışı için de geçerlidir. Toplum sakatlığa bir eksiklik, itibar düşürücü bir durum olarak bakmazsa; sakat kişi de sakatlığını bu şekilde görmeyecektir.

İnsan olabilmek için hem arzulanmak hem de arzu etmek gerekmektedir. Arzu başka birinin bakışı ile oluştuğu için kişi, başkasının bakışında arzu edildiğini görmek

istemektedir. Aslında kişi, var olabilmek için kendisine arzulararak bakan o gözdeki varlığını onaylayan parıltıya muhtaçtır. Sakat olan bir kişi ise kendine bakan kişilerin bakışında arzu edilmek bir kenara dursun; aşağılanmakta, zavallı ve hor görülmektedir. Sakat olan kişi var olabilmek için karşısındaki kişinin kendisini arzularan bakışlarını görmeye ihtiyacı vardır. Arzulayan bu bakışlardan mahrum kalan sakat kişi, “var olduğuna” dair şüpheye düşer, yani yaşadığı toplumda bir birey olduğunu hissedemez.

Bazı katılımcılar sokakta yürümek, alışveriş yapmak gibi herkesin gündelik iş olarak yaptığı, sıradan şeyleri sakat bireyler yaptığına dik bakışların olduğunu ifade etmektedir. Toplum sakat bireyin sokakta yürümek, alışveriş yapmak gibi gündelik işleri bağımsız olarak yapamayacağını düşündüğü için bu işleri bağımsız yapan sakatları görünce, gündelik bu işleri yapan sakatları büyük başarılarla imza atmış gibi nitelendirebilmektedir. Bu abartılı nitelendirme “ötekileştirme”nin diğer bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü çevre şartları uygun olduğunda sakat bireyin de “normal” birey gibi gündelik olarak yapabileceği işleri büyük bir başarı olarak nitelendirenler aslında sakat bireyi “aciz”, “yardıma muhtaç” olarak düşünmektedirler. Sakatların bağımsız olarak bir şeyler yaptığını gördüklerinde de şaşkınlıkla dik bakışlarını yöneltmektedirler:

“K7: Bunun aynısı engellilerde de olabilir. Biz konuşurken yardım etmeliyim bakışından giderek konuştuk. Bu dik bakış “wow, bu hareket ediyor” bakışı da olabilir ama bu da negatif bir şey sonuçta. [K7, OS, Kadın, 23, Öğrenci]

...Bir göğe çıkarma oluyor zaten, o yüzden de negatif görüyorsun. Sen yürüebiliyorsun ama sana bakmıyorlar, ben yürüdüğümde bakıyorlar. Bu yine bir ötekileştirme aslında. Onun dışında çok pozitif olduğunu düşünmüyorum. Çünkü nasıl bir bakış olursa olsun, içeriği ne olursa olsun hep ötekileştiriyor. Herkese dik bakmıyorsun, dik baktığında senden farklı birisi bu.” [K3, K, Erkek, 23, Öğrenci]

“İyi yaptığın zaman da özel oluyorsun. Normal bir insanın iyi yapmasıyla aynı şey olmuyor.” [K7, OS, Kadın, 23, Öğrenci]

“Yani şöyle aklımda bir düşünce var. Biri bana övgü dolu ya da güzel bir şey söylediğinde bana üzüldüğü için mi söylüyor yoksa gerçek mi tam olarak bilemiyorum, inanmıyorum. İnsanların bana karşı hassas düşünceleri oluyor. İster istemez, topluca alınmış bir karar değil de olumsuz bir şey söyleyecekken vazgeçiyorlar mıdır diye düşünüyorum. Senden beklenen çok fazla değil ya hani “bunu yaptın sana göre iyi” gibi bir şey var mıdır acaba? Emin değilim, sadece bir hissiyat. Bence bu da bakışlarla yansıyor. Hocaların da böyle bir tavrı olup olmadığını da bakışlardan anlıyorum. Bana tuhaf bakıyorsa böyle bir şey olabilir gibi geliyor. Bakışın etkisi baya büyük. İnsanların niyetleri vesaire bakışlarından hissediyorum.” [K7, OS, Kadın, 23, Öğrenci]

Katılımcılardan bazıları dik bakışların acımadan kaynaklandığını; insanlar sakatları “aşağıladıkları” ve “hor gördükleri”, “ötekileştirdikleri” için ve “ayrımcı düşüncelerden” dolayı dik dik baktıklarını söylese de bazıları dik bakışların sakatları *beğendikleri* ve *takdir ettikleri* için oluştuğunu da belirtmektedir:

“Genelde imrenerek baktıklarını düşünüyorum. Çünkü bir insanın dört dörtlük bir bedene sahip olup; yaşama sevincinin benim kadar olmayacağı, bu onları imrendiriyor. Engelli insanlar toplumdan aslında o kadar uzaklar ki! Bizler uzak olmamayı tercih edenlerdeniz. Mümkün olduğunca her topluma girmeye çalışıyoruz. Benim buradaki asıl hedefim bu; engelli insanların yaşadığını ve onları artık fark edin, onlar da sizin gibi bir birey diyebilmek.” [K10, OS, Kadın, 34, Çalışan]

Çevre şartları çok uygun olmadığından sakatlar evinden dışarı çıkmakta zorlandığı için tek başına, bağımsız olarak günlük işlerini yapamayabilmekte; sosyal hayata katılamayabilmektedir. Bu durum toplumda sakatların bağımsız olarak birçok şeyi yapamayacağı algısını oluşturmaktadır. Bu nedenle toplum sakatlığı zor, kötü bir durum olarak görebilmektedir. Sakatların hayatı zor olarak görüldüğü için sakat bireylere acınabilmekte ve bu acıma duygusu dik bakışlarla sakat bireye yansıtılabilmektedir.

Çevre şartları sakat bireyin sokağa çıkması için çok uygun olmadığından sakat birey sokağa çıkamayabilmekte ve kamusal mekanlarda bulunamayabilmektedir. Bu nedenden toplum sakat bir bireyi sokakta veya kamusal bir mekânda gördüğünde özellikle de daha önce görmediği bir sakatlık türüyse şaşırabilmekte ve bu sakat kişi görenlere garip gelebilmektedir. Bu durumda sakatlar gören kişilerin ilgisini çekip, gören kişilerde merak uyandırabilmektedir. Bu nedenden meraktan kaynaklı dik bakışlar ortaya çıkabilmektedir. Bununla birlikte gören kişi sakatı kafasında belli bir kategoriye koyamıyorsa da dik dik bakabilmektedir. Bazen de gören kişinin ailesinde veya çevresinde benzer sakatlığa sahip bir kişi varsa gören kişi karşılaştırma yapmak için de dik dik bakılabilmektedir.

Herkesin yaptığı gündelik işleri yapan sakatlar sokakta, kamusal mekanlarda görüldüğünde, gören kişiler sakatlar çok büyük işler yapıyormuş gibi düşünebilmekte ve davranabilmektedir. Gören kişilerin bu abartılı tutumlarının arkasında da “sakatlar hiçbir iş yapamaz” ayrımcı düşüncesi bulunmaktadır. Böyle durumlarda da sakatlara

yönelik dik bakışlar ortaya çıkmaktadır. Bazen de sakatlara beğenildiği ve imrenildiği için dik bakışlar da olabilmektedir.

3.8 Dik Bakışlar Nasıl Yok Olur?

Katılımcıların bir kısmı ilkokuldan itibaren okullarda sakatlığın ne olduğunu, sakat kişilerin deneyimlerini anlatan eğitimler verilirse, dersler olursa ve sakatlarla daha çok temas edilip, ilişki kurulursa dik bakışların azalacağını veya yok olacağını düşünmektedir:

“Bu eğitimle değişebilir, şimdiki insanların bakış açısını değiştirmek için seminerler düzenlenebilir, anlatılabilir ama gelecek jenerasyonlar için ilkokuldan itibaren bu konu derslere konulmalı.” [K4, AG, Kadın, 41, Çalışan]

“Normal” insanlarla sakatlar temas ettikçe insanlar sakat bireyleri tanıyacak ve böylece sakatlık, temas eden insanlar için “normal” hâle gelecektir ve böylece dik bakışlar azalacak veya yok olacaktır:

“Bilmediği etmediği şeylere bakabiliyor ya insanlar. Olabildiğince bilmeleri etmeleri gerekiyor ki ve ne kadar çok görürlerse bi orantı var bence nasıl diyim, çok gördükçe alışacaklar ve merak edecekler. Dik dik bakmalarını engelleyecek yani.” [K14, Sİ, Kadın, 38, Çalışan]

“Normal” insanlarla sakatların temasının artması dik bakışların azalmasına etki edeceği için “normal” insanlarla temasın artması için katılımcılardan bazıları sakat bireylerin de çaba harcaması gerektiğini düşünmektedir:

“Siz insanlardan kaçtıkça onlar sizin hakkınızda değişik yorumlarda bulunuyorlar. Yani ama siz onların içerisine girmeye çalıştıkça kendinizi anlatabiliyorsunuz veya gösterebiliyorsunuz insanlara. Hani belki koltuk değnekleriyle halı sahada top oynayacağını kimse düşünemez yani ama ben de geleceğim ben oynayacağım dediğin zaman hani “ya gel falan” diyorlar, ondan sonra sana çalım atıyorlar yani.” [K11, OS, Erkek, 37, Çalışan]

“Acıma gözüyle bakarak veya nasıl konuşacağını bilmediğinden dolayı yanıma gelmiyor ya da konuşmak istemiyorlar. Öyle bir sıkıntı oluyor. O yüzden daha fazla uzatmadan eğer iş arkadaşım, okul arkadaşım anlatıyorum. Ben böyle işitme engelliyim. Onu da dinliyorum. Böylece insanlar şey yapıyor: “Aa bu adam konuşuyor, güzel konuşuyor, güzel anlıyor, pozitif bir insan.”. Öyle olduğu zaman hemen yanıma geliyor konuşuyor ediyor böylece sorun kalkıyor. Ama konuşmazsan uzaklaşıyor. Her seferinde karşılaştığımızda böyle bakacaksa onunla buluşmam daha iyi. Her seferinde bunu yapıyorum böylece sorun olmuyor.” [K15, Sİ, Erkek, 25, Çalışan]

“Bizim görevimiz toplumu bilinçlendirmek. Bu acıma gözlerini azaltmak. Amacımız bu.” [K15, Sİ, Erkek, 25, Çalışan]

Bazı katılımcılar sakatlar sokakta, kamusal mekanlarda daha fazla görünürse, hayata daha fazla katılırlarsa dik bakışların azalacağını söylemektedir. Az görüldüğü için farklı gelen sakatlar, ne kadar çok görülürse insanların gözü alışır ve sakatlık o kadar “normal” hale gelir diye belirtilmektedir:

“A: Bu bakışlar nasıl kırılabilir ya da olumluya çevrilir ya da bertaraf edilir?

K7: Var oldukça bence. Ne kadar ortada olursak ve kendimizden emin olursak kırılabilir.” [K7, OS, Kadın, 23, Öğrenci]

Bir katılımcı [K11, OS, Erkek, 37, Çalışan], insanların genel olarak gördükleri her sakatı birbirine benzettiğini; insanların gördükleri bir sakat dilenci ise bundan sonra gördükleri diğer sakatların da dilenci olarak; eğer gördükleri sakat sporcu, öğretmen, memur ve benzeri meslekler yapıyorsa bundan sonra karşılaştığı sakatların da bir meslek sahibi olabileceğini düşünmeye başladığını anlatmaktadır. Bu nedenle sakat bireyler evde kapanıp kalırsa insanların algısı “sakatlar evde oturur.” şeklinde olabilir ya da sakatlar hayata katılıp sanat, sporla ilgilenir; meslek sahibi olursa insanların da algısı sakat bireylerin her alanda aktif bir biçimde var olabileceği yönünde olmaktadır:

“Büyük insanlarda işte dediğim gibi hani daha önceden ne öğrendiyse engellikle alakalı ona göre bakıyor. Gördüğü bir engelli sokakta dileniyorsa beni de bastonlu görünce direkt dilenci gibi görüyor ya da başka gördüğü bir engellinin işte ne bileyim basketbol oynarken gördüyse tekerlekli sandalyede beni gördüğü zaman sen de mi basket oynuyorsun falan veya işte şey var ampute futbol var. Ampute futbol oynayan birisini gördüyse engelli olarak beni de bastonla görünce işte sen de mi futbol oynuyorsun falan gibi öyle düşünüyor, öyle bakıyor veya konuşurken ondan giriyor yani. İşte geçen sizin maçı izlemiştim diyor, aslında o maçta ben yokum ama oradakilerin baston kullanmasından direkt benim de o kişilerden biri olduğumu düşünüyor. O şekilde yaklaşıyor yani.” [K11, OS, Erkek, 37, Çalışan]

“Temas etmemesi mümkün oluyor çok nadirde olsa yakın çevresinde uzağa kadar gidersen biliyor hemen engelli çıkıyor ama o engellinin durumu neyse seni onunla yaftalıyor direkt. O kişi eve mahkûm bir engelliye eğitim alamamışsa eğitim alamayacak durumdaysa veya ailesi buna izin vermemiş ya da yardımcı olmamışsa o da sanıyor ki seni eğitim alamamış işi yok herhangi bir işi kendi halinde beceremeyen bir engelli olarak görüyor seni. Çok fazla engelli tanımadığı için o tanıdığı tek engelli üzerinden seni değerlendiriyor direkt. Belki zihinsel engelli bir tanıdığı vardır işte sokakta gördüğü bir zihinsel engelliye de sadece o zihinsel engelliye değerlendiriyor. Zihinsel engellilerin içerisinde belki elli bin çeşit zihinsel engelli var. Yapabildiklerine göre bunlar değişebiliyor yani bazısı bilgisayar programcılığına kadar.” [K11, OS, Erkek, 37, Çalışan]

Dik bakışların azalması veya yok olması için insanların ve toplumun yanlış olumsuz bilgilerinin değişip, önyargıların ortadan kalkması gerekmekte ve toplumda, insanların kafasında sakatlar için “anormal” algısı yok olması gerekmektedir. Bu yanlış olumsuz

bilgilerin değişip, olumsuz önyargıların ortadan kalkması için başta okullar olmak üzere çeşitli kurumlarda mümkün olduğunca küçük yaştan itibaren sakatlığın ne olduğu, sakat bireylerin deneyimlerini anlatan dersler, eğitimler verilmeli; sakat bireylerle “normal” insanlar daha çok temas etmelidir. Sakat bireylerle “normal” insanların temasının artması için sakat bireylerin de aktif rol oynamaları, kendilerini tanıtmak için daha çok girişimde bulunmaları gerekmektedir. Bununla birlikte toplumda ve insanların kafasında sakatların “anormal” olmadığına dair algının oluşması için sokakta, işyerlerinde, okullarda, kamusal mekanlarda vesaire daha çok sakat insanı görmesi ve insanların gözlerinin alışması gerekmektedir. Aynı zamanda sakatlar daha çok eğitim alır, iş sahibi olur, günlük ve sosyal hayata katılabilirse toplumun sahip olduğu “sakatlar hiçbir şey yapamıyor.” algısı değişip, sakatların her alanda var olabileceğine dair bir algı oluşacaktır.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında ilk olarak sakat bireylere yönelen, sakat bireylerin dikkatini çeken, hafızalarında yer eden dik bakışların var olup olmadığı sorgulandı. Görme, işitme, ortopedik sakatlık grubundan 15 katılımcıyla yapılan görüşmeler sonucunda sakatlara yönelik dik bakışların olduğu görüldü. Sakat bireyler bu dik bakışları görmeseler de kendilerine yönelen dik bakışları hissetmektedirler. Kör bireyler etraflarında kendilerine yönelen dik bakışları görmedikleri halde:

- Annelerinin dik bakışlardan rahatsız oldukları için şikâyet eden konuşmalarından
- Dik bakışlar olduğu ile ilgili arkadaşlarıyla yaptıkları konuşmalardan
- Dik bakışlar olduğuna dair etraftaki insanların konuşmalarından
- Çevrede oluşan sessizlikten
- Kendilerini takip eden birileri olduğunu hissettiklerinde

Kendilerine yönelen dik bakışlar olduğunu anlamaktadırlar. Avustralya ve Avrupa Ülkelerinde Türkiye'ye göre sakat bireylere yönelik daha az dik bakış olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte özellikle çocuklar sakat bireylere rahatsız edici çok dik bakış yöneltmektedir. Hatta sakatlar da gördükleri başka sakatlara dik bakışlar yöneltmektedir.

İkinci olarak dik bakışların sakat bireyleri, sakat bireylerin hayatlarını ve ilişkilerini nasıl etkilediğini incelendi. Sakatlar en azından hayatlarının bir döneminde de olsa dik bakışlardan rahatsız olmaktadır. Bu nedenle de dik bakışların sakatları rahatsız ettiği söylenebilir. Bu rahatsızlık sinirlenmek, üzülmek, stres, heyecan, tedirginlik olarak ortaya çıkmaktadır. Bazı sakat bireyler bu dik bakışları yok sayarak normalmiş gibi kabul ederek hayatlarına devam etmeye çalışmaktadır. Sakatlar dik bakışlardan rahatsız olup istemeseler de kendilerinin de sakatlıklarıyla ilgili olumsuz önyargıları bulunmaktadır. Bununla birlikte sakatlığın dışarıdan görünürlüğü arttıkça sakatlara yönelen dik bakışlar da artmaktadır.

Körlere talep etmedikleri halde yardım etmeye çalışan çok insan olmaktadır. Bu insanlar yardım etmek için körleri izlerken körlere çok dik bakış yöneltmektedirler.

Hem bu dik bakışlar hem de insanların sormadan yardım etmeye çalışması körleri çok rahatsız etmektedir. Bütün bunlarla birlikte bütün sakatlık grubundan sakat bireyler tek başlarına, yardım almadan, bağımsız hareket etmek istemektedirler. Ama dik bakışlardan rahatsız oldukları ve çekindikleri için insanların arasına karışmak istemeyebilmektedirler. Bu durum sakat bireylerin gündelik işlerini aksatabileceği gibi bağımsız hareketlerini de engellemektedir. Diğer taraftan toplum da sakat bireylerin günlük ve sosyal hayata bağımsız olarak katılamayacağını, ev işleri yapamayacağını ve hatta evlenemeyeceğini düşünebilmektedir. Buna rağmen birçok sakat bağımsız olarak günlük ve sosyal hayata katılmak için çaba göstermeye devam etmektedir. Dik bakışlar nedeniyle sakatların elleri ayakları birbirine dolanabilmekte ve günlük olarak düzgün yaptıkları işlerde sakarlık yapabilmekte veya sakat bireylerin hareket ve davranışlarındaki sakatlıklarından kaynaklanan farklılıklar, dışarıdan sakarlık gibi algılanıp dik bakışların yönelmesine neden olabilmektedir..

Dik bakışlar sakat bireylerin akraba, aile, arkadaş, romantik ilişkilerini olumsuz olarak şekillendirmektedir. Bununla birlikte bazı sakatlar empati yapabildikleri ve dik bakışlar olmayacağı için özellikle sakatlarla arkadaşlık yapmayı tercih ederken; bazı sakatlar da sakat birinin yanında dahi durmak istememektedir. Bazı kimseler sakatlarla nasıl iletişim kuracaklarını bilemedikleri için veya sakatlıklarından ötürü iletişim kurmamaktadır. Dik bakışlar aynı zamanda sakatların okul hayatını da olumsuz olarak etkilemektedir. Toplumun sakat bireylerin hiçbir iş yapamaz, çalışıyor olsa bile bir iş yapmadan maaş aldığına dair bir algısı olduğu da görülmektedir.

Bu çalışmada son olarak toplumdaki dik bakışların nedenlerini ve bu dik bakışların nasıl değişebileceği/yok olacağı sorusuna cevap aranmıştır. Sakatlar dik bakışların arkasındaki nedenleri: insanların sakatlığı zor ve kötü bir şey olarak görmesi, bu nedenden sakatlara acıma; sakat bireyler dışarıda çok görülmediği için görenlerin sakatları belirli bir kategoriye koyamaması, daha önce dışarıda hiç görmedikleri için insanlara sakatların farklı ve garip gelmesi ve bundan kaynaklı merak, şaşkınlık veya sokakta gördükleri bir sakatı ailelerinde, çevrelerinde olan benzer sakatlığa sahip kişi ile kıyaslama, sakatlar ayrımcılığa uğradığı için aşağılanması, hor görülmesi; sakatlar aciz ve yardıma muhtaç görülmesi, bu nedenle ötekileştirmeye maruz kalması ve

bundan dolayı bağımsız olarak yaptığı her şey büyük bir başarıymış gibi görülmesi, bazen de sakatların takdir edilmesi olarak ifade etmektedirler.

Dik bakışların değişebilmesi/yok olması için ilkokuldan itibaren okullarda sakatlığın ne olduğunu, sakatların kişisel deneyimlerini anlatan dersler verilmesi; sakat bireylerle daha çok temas edilip ilişki kurulması; sakat bireylerin daha fazla sokağa çıkması, kamusal mekanlarda bulunması ve böylece insanların sakatları daha çok göreceği olması; daha fazla sakatın daha fazla eğitim alıp, iş sahibi olması, günlük ve sosyal hayata daha çok katılması gerekmektedir.

Bu tez çalışmamızda yaptığımız mülakatlardan yola çıkarak; sakatların dik bakış ile etkileşimi üzerine yapılacak yeni çalışmalarda derinlemesine mülakatta sorduğumuz sorular, sakat olmayan 15 kişiye de sorularak mülakatlar sonucunda elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir. Bu karşılaştırma neticesinde dik bakışın sakat bireyler üzerindeki etkileri ile ilgili sakatların ve sakat olmayan insanların düşünceleri karşılaştırılarak dik bakış ve sakatlık ilişkisi üzerine daha detaylı sonuçlar elde edilebilir.

Bu çalışma sonucunda görüldü ki sakatlar da başka sakatlara dik dik bakmaktadır. Katılımcılarla yapılan mülakatlarda sakatların diğer sakatlara yönelttiği dik bakışların nedeni sakatlık durumlarını karşılaştırmak ve şaşkınlık olarak görülmektedir. Sakat bireyden diğer sakatlara yöneltilen dik bakışların altındaki nedenler gelecek çalışmalarda daha detaylı olarak incelenebilir.

Tez çalışmamızda yapılan mülakatlar neticesinde katılımcılar; anne, baba, kardeş, eş ve sevgili gibi yakın ilişki kurdukları kişiler arasında en çok annelerinin dik bakışlardan duydukları rahatsızlık üzerinde durmaktalar. Elimizdeki bu veriden hareketle görüyoruz ki sakat bireylerin aile, eş, sevgili, yakın arkadaş gibi yakın ilişki kurduğu kişiler de dik bakışlardan etkilenebilmektedir. Sakat bireylerin yakın ilişki kurduğu kişilerin dik bakışlardan nasıl etkilendiği konusu yapılacak çalışmalarla ele alınabilir.

Eğitim için Almanya'da bulunmuş katılımcılarımız Almanya'da Türkiye'ye göre kendilerine daha az dik bakış yöneltildiği aktarılmıştır. Bu aktarımlarda Almanya'da dik bakışın daha az olmasının daha iyi bir durum olduğu da konuşma sırasında ifade

edilmiştir. Bu nedenle Almanya’da Türkiye’ye nazaran dik bakışların daha az olma sebepleri yapılacak çalışmalarla araştırılabilir ve bu çalışmalar neticesinde Almanya’da dik bakışların az olmasının nedeni olan sakatlara yönelik yapılan uygulama, çalışma, politikalar ele alınarak Türkiye’ye uyarlanabilir.

Katılımcıların bir kısmı özellikle çocukların yönelttiği dik bakışların çok rahatsız edici olduğu üzerinde durmaktadır. Çocukların sakat bireylere yönelttiği dik bakışların nedenleri yapılacak çalışmalarla araştırılabilir. Yapılacak bu araştırmalar neticesinde elde edilen sonuçlara göre çocukların yönelttiği dik bakışların azalması için okullarda sakatlıkla ilgili bir ders müfredata alınabilir.

Yaptığımız çalışmada sakatların da kendi sakatlıklarıyla ilgili ve diğer sakat bireylere karşı olumsuz önyargıları olduğunu ve hatta sakatlarla bir arada bulunmak veya arkadaş olmak istemediklerini öğrenilmiştir. Sakat bireylerin kendi sakatlıklarına ve diğer sakatlara yönelik sahip oldukları bu olumsuz önyargıların ve başka sakatlarla bir arada bulunmak, temas etmek istememelerinin nedenleri ileride yapılacak çalışmalarla ortaya çıkarılabilir.

Bu çalışmamızda “normal” insanların kör bireyle değil de varsa yanındaki ile iletişim kurmaları, “normal” insanların körlerle iletişim kurmaktan kaçındıklarını ve hatta iletişim sırasında körleri yok saydıkları öğrenilmiştir. Körlerle iletişim kurmaktan kaçınma veya iletişim esnasında yok sayma nedenleri araştırılabilir.

Çalışmamızda toplumun sakat bireylerin bağımsız hareket edemeyeceği, günlük işleri yapamayacağı, iş sahibi olamayacağı, evlenemeyeceği gibi bir algısı olduğu sonucu çıkmaktadır. Toplumun sakatlarla ilgili bu algısının altında yatan nedenlerle ilgili kapsamlı çalışmalar yapılabilir.

Sakat bireylerin kardeşleri sakat bireylerle birlikte dışarı çıkmak, insanların olduğu kamusal mekanlarda bulunmak istemediği bu çalışmamızda ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda sakat bireylerin kardeşlerinin sakat bireyle dışarı çıkmak istememesinin bir nedeni de dik bakış olarak tespit edilmiştir. Sakat bireylerin yakın ilişki kurduğu insanlar içinde neden özellikle kardeşlerin sakat kardeşleriyle diğer insanlara görünmek istemediğinin ve sakat bir kardeşe diğer insanlar arasında bulunmak istememe nedenleri daha detaylı olarak araştırılabilir.

Bu çalışmada toplumun sakatların romantik ilişkisi olamayacağı, evlenemeyeceği şeklinde bir algısı olduğu öğrenilmiştir. Bu algının altında yatan toplumsal nedenlerle birlikte sakat bireylerin nasıl romantik ilişki kurduğu, romantik ilişkilerle ilgili düşünceleri, romantik ilişkilere yaklaşımları, deneyimleri; bununla birlikte sakatların cinselliğini nasıl tanımladığı ve yaşadığı konuları araştırılmaya açıktır.

Çalışmamız sonucunda gördük ki sağırın en çok problem yaşadığı husus iletişim olduğu için sağır eğitimde de iletişimden kaynaklanan çok sorunla karşılaşmaktadır. Bu sorunların azalması için ilk önce ilk ve orta öğretimde öğretmenlere, daha sonra da yüksek öğretimde akademisyenlere sağır bireylerle nasıl iletişim kurulması gerektiği ile ilgili eğitimler verilmelidir. İlk ve orta öğretimde verilecek bu eğitimlerin içeriklerini, Millî Eğitim Bakanlığı üniversitelerde sağırlıkla ilgili çalışan özel eğitim, sosyoloji, psikoloji gibi bölümler ve sağır dernekleriyle yapacağı çalışmalarla hazırlayabilir. Aynı şekilde yüksek öğretimde de sağır bireylerle iletişim hususunda verilecek eğitimlerin içeriklerini YÖK ile birlikte sağırlıkla ilgili çalışan özel eğitim, sosyoloji, psikoloji gibi bölümler ve sağır dernekleriyle yapacağı çalışmalarla hazırlayabilir.

Çalışmamız sonucunda toplumun ve işverenin iş hayatında sakatların “hiçbir iş yapamayacağı”, çalışan sakatların da engelli kadrolarını doldurmak için “hiçbir iş yapmadan maaş aldığı”na dair düşünceleri olduğu ortaya çıkmıştır. Toplumun ve işverenlerin sahip olduğu bu algının neden kaynaklandığı araştırılabilir.

Tez çalışmamızın sonuçlarından biri de toplumun sakatlığı zor, kötü bir durum olarak gördüğü ve sakatlara acıdığı; hatta zaman zaman sakat bireylerin ayrımcılığa uğradığı ve aşağılandığıdır. Toplumun sakatlıkla ilgili acıyan, zor, kötü bakış açısının nedenleri ile neden toplumun sakatlara ayrımcı, aşağılayıcı tutumlar gösterdiğini ileride yapılacak çalışmalarda detaylı olarak araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Bezmez,
Dikmen,
Yardımcı,
Sibel, Şentürk,
Yıldırım:
- Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak**, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Burcu, Esra: “Türkiye’de Yeni Bir Alan: 'Engellilik Sosyolojisi' ve Gelişimi”, **Sosyoloji Konferansları**, No:52, 2015, s. 319-341.
- Castanet,
Herve:
- Lacan’ı Anlamak**, İstanbul, Encore Yayınları, 2017.
- Coşkunl,
Nesrin:
- “TÜİK’in Eğitim Verilerinde Çarpıcı Sonuçlar”, **Hürriyet Gazetesi**, Nisan 22, 2013, (Çevrimiçi)
<http://www.hurriyet.com.tr/tuikin-egitim-verilerinde-carpici-sonuclar-23100775>, 26 Şubat 2018.
- Davis,
Lennard, J.:
- The Disability Studies Reader**, USA, Routledge, 2006.
- Davis,
Lennard, J.:
- The Disability Studies Reader**, UK, Routledge, 2013.
- Goffman,
Erving:
- Etkileşim Ritüelleri Yüz Yüze Davranış Üzerine Denemeler**, Ankara, Heretik Yayınları, 2019.
- Goffman,
Erving:
- Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu**, İstanbul, Metis Yayınları, 2004.
- Goffman,
Erving:
- Damga Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar**, Ankara, Heretik Yayıncılık, 2014.
- İzmir,
Mutluhan:
- Öznenin Diyalektiği Hegel, Sartre ve Lacan**, Ankara, İmge Kitapevi, 2013.

Keskin,
Yeşim: “İçine Ulaşılan, Ötede Bırakılan şato: Tanıma Arzusu Bağlamında Hegel ve Lacan”, **MonoKL**, Aralık 9, 2008, (Çevrimiçi)
<http://monokurgusuzlabirent.blogspot.com/2008/10/icine-ulaslan-otede-braklan-sato-tanma.html>, 8 şubat 2018

Kojeve,
Alexandre: **Hegel Felsefesine Giriş**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001

Lacan,
Jacques: **Psikanalizin Dört Temel Kavramı Seminer 11. Kitap**, İstanbul, Metis Yayınları, 2017.

Öztürk,
Duygu: “Kendi Kendini Denetleme, Bakış ve Sosyal Çevre Arasındaki İlişi: Bağdat Caddesi Örneği”, (Çevrimiçi)
<http://openaccess.bilgi.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11411/779/Kendi%20kendini%20denetleme%2c%20bak%c4%b1%c5%9f%20ve%20sosyal%20%c3%a7evre%20aras%c4%b1ndaki%20ili%c5%9fki%20Ba%c4%9fdat%20Caddesi%20%c3%b6rne%c4%9fi.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 18 Temmuz 2018.

Sartre, Jaun,
P.: **Varlık ve Hiçlik - Fenomonolojik Ontoloji Denemesi**, İstanbul, İthaki Yayınları, 2009.

Shah, Syed, N.: “Critical Disability Theory”, (Çevrimiçi)
https://www.academia.edu/28390833/Critical_Disability_Theory, 30 Haziran 2019.

Somay,
Bülent: **Eksik Bir şey Var**, İstanbul, Metis Yayınları, 2000.

şahin, Türker: “BÜYÜK ÖTEKİ: Varlığımızın, Yokluğuna Fedâ Olduğu “Açmazımız””, **Libido**, Sayı 17, Eylül-Ekim 2015, s.17-20.

şentürk,
Yıldırım: “Sakatlık ve Sosyal Teori: Toplumbilim Kuramlarındaki “Normal” Özneyi Yeniden Düşünmek”, (Çevrimiçi)
https://www.academia.edu/802475/SAKATLIK_ve_SOSYAL_T_EOR%C4%B0_TOPLUMB%C4%B0L%C4%B0M_KURAML

ARINDAK%C4%B0_NORMAL_%C3%96ZNEY%C4%B0_Y
EN%C4%B0DEN_D%C3%9C%C5%9E%C3%9CNMEK, 7
Temmuz 2019.

- Şerbetçi,
Berke: “Lacan’ın Nazar Kavramı ve Benlik İnşasına Körlük Üzerinden
Bir Bakış”, (Çevrimiçi)
<http://openaccess.bilgi.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11411/542/Lacan%27%c4%b1n%20nazar%20kavram%c4%b1%20ve%20benlik%20in%c5%9faas%c4%b1na%20k%c3%b6rl%c3%bck%20%c3%bczerinden%20bir%20bak%c4%b1%c5%9f%20%20Exploring%20Lacanian%20gaze%20and%20subject%20format%20through%20blindness.pdf?sequence=5&isAllowed=y>, 10
Eylül 2017.
- Taburoğlu,
Özgür: **Nazar Başkası Nasıl Görür**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2017.
- Thompson,
Teresa, L.: “Gaze Toward and Avoidance of the Handicapped: A Field
Experiment”, **Journal of Nonverbal Behavior**, Vol.6(3), w.
place, Human Sciences Press, © 1982, pp.190-196.
- Tuzgöl, Kamil: “Lacanyen Psikanalitik Kuram ve Öznenin Konumu”, **Türkiye
Bütüncül Psikoterapi Dergisi**, C:1, No:1, Ocak 2018, s.41-53
- Ünal, Beyza: “The Development of Disability Pride Through Challenging
Internalized Idealist and Ableist Norms in Turkish Society: A
Grounded Theory Study”, (Çevrimiçi)
<http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12621899/index.pdf>, 29 Mart
2019.
- Yardımcı,
Sibel: “Sakatlığın Tarihsel İnşası”, (Çevrimiçi)
<http://secbir.org/images/2015/pdf/metin1.pdf>, 7 Ekim 2018.
- Zizek, Slavoj: **İdeolojinin Yüce Nesnesi**, İstanbul, Metis Yayınları, 2015.

T.C. Aile ve **Özörlölerln Sorun ve Beklentileri 2010**, Ankara, Türkiye
Sosyal İstatistik Kurumu Matbaası, 2011.

Politikalar

Bakanlığı,

Türkiye

İstatistik

Kurumu:

T.C. Milli **Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Savunma Mekanizmaları**, Ankara,
Eğitim 2014.

Bakanlığı:

EK-1

Tablo 2: Sakatlık, Engellilik ve Özürlülük ile İlgili Hazırlanmış Tezler Tablosu

1.	İZEM ARAL	2018	Rethinking disability and motherhood: The experiences of mothers' of deaf children	Sosyoloji
			<i>Sakatlık ve anneliği yeniden düşünmek: Sağır çocukları olan annelerin deneyimleri</i>	
2.	ZEYNEP SERİNKAYA	2016	The disability metaphor and construction of the norm in Yeşilçam melodramas (1960-1980)	Sahne ve Görüntü Sanatları; Sosyoloji
			<i>Yeşilçam melodramalarında sakatlık metaforu ve normun kuruluşu (1960-1980)</i>	
3.	HALİME AYDIN	2013	Labelled bodies: A sociological assessment on handicap	Sosyoloji
			<i>Etiketli bedenler: Sakatlık üzerine sosyolojik bir değerlendirme</i>	
4.	MAKBULE ŞİRİNER ÖNVER	2012	Local government policies in the context of the relationship between the urban space and disability: a review of Istanbul Metropolitan Municipality (A qualitative research)	Kamu Yönetimi
			<i>Kentsel mekan sakatlık ilişkisi bağlamında yerel yönetimlerin politikaları: İstanbul Büyükşehir Belediyesi üzerinden bir inceleme (Niteliksel bir araştırma)</i>	
5.	SALİH AKKAYA	2002	Disability in human resources management and the employment of the disabled in Turkey	Kamu Yönetimi; İşletme
			<i>Türkiye'de insan kaynakları açısından sakatlık ve sakatların istihdamı</i>	
6.	BEYZA ÜNAL	2018	The development of disability pride through challenging internalized idealist and ableist norms in Turkish society: A grounded theory study	Psikoloji
			<i>Türk toplumundaki idealist ve sağlamcı normların içselleştirilmesinin sorgulanması yoluyla engellilik gururunun gelişimi: Bir temellendirilmiş kuram çalışması</i>	
7.	NESRİN ÖZDOĞAN ŞAHİN	2018	Temel eğitim okulları için tavsiye edilen 100 temel eserde engellilik	Eğitim ve Öğretim
			<i>Recommended 100 basic works for basic training schools</i>	
8.	HÜLYA DİĞER	2018	Üniversite öğrencilerinin engellilik algı düzeyinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Fırat Üniversitesi örneği	Sağlık Kurumları Yönetimi

			<i>A research on determining the disability perception level of university students: Fırat University example</i>	
9.	EMRAH SAVAŞCI	2018	Adli ilahi bağlamında engellilik <i>Disability in the context of judicial divine</i>	Din
10.	YUNUS BUCUKA	2017	Dini sosyalleşme ve sosyal dışlanma ekseninde engellilik (Bingöl ili örneği) <i>Disability in the context of religious socialization and social exclusion (The case of Bingöl)</i>	Sosyoloji
11.	MELİKE ERGÜN	2017	Politicizing the de-politicized: The representation of disability in Turkey's textbooks <i>Depolitize olanı politize etmek: Türkiye'deki ders kitaplarında engellilik temsili</i>	Eğitim ve Öğretim; Sosyoloji
12.	GİZEM GİRİŞMEN	2017	Reflections of social and cultural understandings of the state and non-governmental organizations about disability: Dynamics of social exclusion <i>Devlet ve sivil toplum kuruluşlarının engellilik hakkındaki sosyal ve kültürel anlayışlarının yansımaları: Sosyal dışlanma dinamikleri</i>	Sosyal Hizmetler; Sosyoloji
13.	GALEGATWE MOSIWA	2017	Disability and the cultural perspectives of family members, neighbours and the religious leaders and its effects towards the education and rehabilitation of children with disabilities <i>Engellilik ve aile üyelerinin, komşuların ve dini liderlerin kültürel perspektifleri ve engelli olan çocukların eğitime ve rehabilitasyonuna yönelik etkileri</i>	Eğitim ve Öğretim
14.	FATMA KAHRAMAN GÜLOĞLU	2017	Kesişimsel yaklaşımla engellilik ve toplumsal cinsiyet (Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye karşılaştırması) <i>Disability and gender with an intersectional approach (Comparative analysis of the United States of America and Turkey)</i>	Sosyal Hizmetler; Sosyoloji
15.	SİNAN KIZILKAYA	2016	Yoksulluk- engellilik ilişkisi ve evde akraba bakımı uygulamasının değerlendirilmesi	Sosyoloji

			<i>The relation between poverty and disability and an assesment of application of the home care allowance system</i>	
16.	AGUNG SUDRAJAT	2016	Avrupa Birliği Hukukunda engellilik ve ayrımcılık yasağı <i>Disability and anti-discrimination in European Union Law</i>	Hukuk
17.	SELVİ MUHCU	2015	Ortopedik engellilik ve dini başa çıkma (Trabzon örneği) <i>Orthopedic disability and religious coping (Trabzon sample)</i>	Din; Sosyoloji
18.	ENGİN YILMAZ	2015	The phenomenon of disability perception in blindness <i>Körlükte engellilik algısı olgusu</i>	Eğitim ve Öğretim; Psikoloji
19.	DENNIS WILLIAMS	2014	War, recognition, and invisible disability: Examining the lived experience of veterans of the conflict in Southeast Turkey <i>Savaş, tanınma ve görünmez engellilik: Güneydoğu'da savaştırmış askerlerin yaşadıkları tecrübelerin incelenmesi</i>	Antropoloji; Sosyoloji
20.	HALUK MERT BAL	2013	Social policy perspective on informational capitalism: A case study on digital inequality and disability in Turkey <i>Sosyal politika perspektifinden enformasyonel kapitalizm: Türkiye'de dijital eşitsizlik ve engellilik üzerine bir vaka çalışması</i>	Bilim ve Teknoloji; Sosyoloji
21.	ÖZGE ÇELİK	2013	Mekansal planlama ve tasarım sürecinde engellilik <i>(Disability) in spatial planning and design process</i>	Şehircilik ve Bölge Planlama
22.	NAİL ANIL CİNİSLİ	2012	Ulusal basında özörlölük imajının sosyal model açısından değörlendirilmesi <i>An assesment of the image of disability on the national press in terms of social model</i>	Eğitim ve Öğretim; Gazetecilik
23.	ÇAĞLAR PATIR	2012	Özörlölük olgusunun tarihsel sürecinde 1980 sonrası söylem ve politikaların küreselleşme ortamında hayata geçirilebilirliği üzerine bir tartışma: Türkiye örneği <i>A discussion on the possibility of the introduction of the post-1980 discourse and policies in the globalisation environment</i>	Kamu Yönetimi

			<i>throughout the historical process of the disabledness phenomenon: Turkey case</i>	
--	--	--	--	--

EK-4

Tablo 5: Bakış, dik bakış (Gaze) ile İlgili Hazırlanmış Tezler Tablosu

1.	VİLDAN ÖZERTÜRK SOFU	2014	The end of meaning: The effect of 'gaze' and labeling on social relations	Sosyoloji
			<i>Anlamanın sonu: Bakış ve etiketlemenin sosyal ilişkiye etkisi</i>	
2.	AYLİN ECDAROĞLU	2008	A psychoanalytic approach to the female selfhood and the male gaze in Jane Eyre and Wide Sargasso Sea	İngiliz Dili ve Edebiyatı
			<i>Jane Eyre ve Wide Sargasso Sea isimli romanlarda kadın benliği ve erkek bakışına psikanalitik bir yaklaşım</i>	
3.	ŞEMSİ ALTAŞ	2018	İmgenin bakışı	Güzel Sanatlar
			<i>The gaze of the image</i>	
4.	DUYGU ÖZTÜRK	2015	Kendi kendini denetleme, bakış ve sosyal çevre arasındaki ilişki: Bağdat Caddesi örneği	Sosyoloji
			<i>The Relation between self regulation, gaze and social sphere: The case of Bağdat Avenue</i>	
5.	GAMZE ÖZTÜRK	2015	Mimariye dair bakış düzenlemeleri	Mimarlık
			<i>Gaze regulations about architecture</i>	
6.	GÜL DELEMEN	2014	Merleau-Ponty, Sartre ve Lacan'ın yaklaşımları ekseninde sanatta 'bakış'	Güzel Sanatlar; Tarih
			<i>The 'gaze' in art according to the philosophical approaches of Merleau-Ponty, Sartre and Lacan</i>	
7.	ZEHNİ ÖZMEN	2011	Sinematik bakış: Gerçeklik, anlam ve fantazi	Radyo-Televizyon; Sahne ve Görüntü Sanatları
			<i>Cinematic gaze: Reality, signification and fantasy</i>	
8.	PERİHAN TAŞ	2011	Bağımsız Türk sinemasında erkek egemen söylemin oluşturulması ve bakış: Bir çözümleme örneği 'Üç Maymun'	Güzel Sanatlar
			<i>The formation of a dominant male discourse in independent Turkish cinema and the 'gaze': An analysis of 'Three Monkeys'</i>	
9.	BERKE ŞERBETÇİ	2010	Lacan'ın nazar kavramı ve benlik inşasına körlük üzerinden bir bakış	Psikoloji
			<i>Exploring Lacanian gaze and subject formation through blindness</i>	
10.		2009	Fotoğrafta bakış ve anlam ilişkisi	Güzel Sanatlar; Sahne ve

	YUSUF YAKUP TÜRKOĞLU		<i>The relation between look and meaning in photography</i>	Görüntü Sanatları
11.	YILDIZ SİNEM PİRİNÇÇİ	2011	The dilemma of the gaze in Angela Carter's <i>Nights at the Circus</i> and Elif Şafak's <i>Mahrem</i> (the gaze)	Türk Dili ve Edebiyatı; İngiliz Dili ve Edebiyatı
			<i>Angela Carter'in Nights at the Circus ve Elif Şafak'ın Mahrem romanlarında bakış ikilemi</i>	
12.	REMZİYE EKİCİ	2018	Turizm deneyimlerinin turist bakışı tipolojilerine göre fotoğraflara yansımalarının analizi	Turizm
			<i>Analysis of reflections of tourism experiences on photographs according to tourist gaze typologies</i>	
13.	ŞEMSİ ALTAŞ	2018	İmgenin bakışı	Güzel Sanatlar
			<i>The gaze of the image</i>	
14.	TOLGA İSKİT	2017	Yönetmen ve oyuncu ilişkisine 'bakışı tatmin etme çerçevesinde yaklaşılması ve bir uygulama: Woyzeck üzerine bir çalışma	Sahne ve Görüntü Sanatları
			<i>Approaching the director and actor relation within the context of the phenomenon of 'satisfying the gaze' and an application: A study of Woyzeck</i>	
15.	ZÖHRE BAŞ	2017	Female identity constructed through an interaction with images with the help of the female gaze as a 'critical agency' in Tracy Chevalier's <i>girl with a pearl earring</i> (1999)	Batı Dilleri ve Edebiyatı; İngiliz Dili ve Edebiyatı
			<i>Tracy Chevalier'in İnci Küpeli Kız (1999) romanında 'kadın bakışı'nın katkısıyla 'eleştirel özne' olarak imgelerle etkileşimde bulunan kadın kimliğinin inşası</i>	
16.	MERVE ATAR	2016	A study of feminist possibilities of escape from the panopticon and the male gaze in Pat Barker's <i>Union Street</i> and Angela Carter's <i>Nights at the Circus</i>	İngiliz Dili ve Edebiyatı
			<i>Pat Barker'in Union Street ve Angela Carter'in Nights at the Circus romanlarında panopticon ve eril bakıştan kaçışa dair bir çalışma</i>	
17.	EYÜP AL	2015	Göz ve kamera bağlamında görüntünün gerçeklik, iktidar ve bakış ile olan ilişkisi	Radyo-Televizyon; Sahne ve Görüntü Sanatları
			<i>The relationship of the image with reality, power and gaze within the context of eye and camera</i>	
18.	EZGİ KARMAZ	2015	Erkek gözü'nün kadın davranışlarında vücut bulması	Sosyoloji
			<i>Appearance of male gaze on women behaviours</i>	
19.	GAMZE ÖZTÜRK	2015	Mimariye dair bakış düzenlemeleri	Mimarlık
			<i>Gaze regulations about architecture</i>	
20.	BENAL DİKMEN	2009	Estetik ölçüt ile yapılandırılmış gezgin bakışa yeniden bakış	Güzel Sanatlar; Sahne ve

			<i>A new look on the traveller's gaze restructured with an aesthetic criterion</i>	Görüntü Sanatları
21.	SANDRA FİNGER	2008	The meaning of a discovery: Tourist gaze and tourist narratives in Southeastern Anatolia	Antropoloji
			<i>Bir keşfin anlamı: Güneydoğu Anadolu'da turist bakışı ve turist</i>	
22.	TÜMAY MOL	2007	Elif Şafak'ın 'Mahrem' romanı ve Gözün İktidarı	Türk Dili ve Edebiyatı
			<i>Novel By Elif Şafak 'Mahrem' and the Power of Gaze</i>	
23.	İBRAHİM SONER ÖZDEMİR	2002	Selim Turan'ın yapıtlarında özne, söylem, beti, bakış	Güzel Sanatlar
			<i>Subject, discourse, figure, gaze in Selim Turan's works</i>	

EK-5

Tablo 6: Sakatlık, engellilik, özrürlölük ile ilgili yayınlar

1.	ÖZGE SANEM ÖZATEŞ GELMEZ	2018	Engelliliğe İlişkin Varsayımların Keşfi: “Görmezden Gelme” Ya Da “Normal Dışı Görme”	ASEAD CİLT 5 SAYI 5 Yıl 2018, S 192-200
2.	SİBEL YARDIMCI	2015	Sakatlık ve Siyaset	http://secbir.org/images/2015/pdf/metin2.pdf (6 Mayıs 2019)
3.	FATOŞ SUBAŞIOĞLU	2008	A Research on “Disability Awareness” in Information and Records Management Departments of Universities Üniversitelerin Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümleri’nin “Engellilik Farkındalığı” Üzerine Bir Araştırma	Bilgi Dünyası 2008, 9(2):399-430
4.	ESRA KÖTEN; BARIŞ ERDOĞAN	2014	Sosyal Dahil Etme Adı Altında Sosyal Dışlanmanın Yeniden Üretimi: Engelli Gençler ve İnternet	Sosyologca, tem-ara2014, Issue 8, p129- 149. 21p.
5.	YILDIRIM ŞENTÜRK		Sakatlık ve Sosyal Teori: Toplumbilim Kuramlarındaki “Normal” Özneyi Yeniden Düşünmek	https://www.academia.edu/802475/SAKATLIK ve SOSYAL TEOR%C4%B0_TOPLUMB%C4%B0L%C4%B0M_KURAMLARINDAK%C4%B0_NORMAL_%C3%96ZNEY%C4%B0_YEN%C4%B0DEN_D%C3%9C%C5%9E%C3%9CNMEK (6 Temmuz 2019)
6.	SERDAR ORHAN; KEMAL GÖKMEN GENÇ		Sosyal Bir Hak Olarak Engelli Bireylerin Eğitim Hakkı: Engelli Bireylerin Eğitiminde Yaşanan Problemlerin Beş İlçe Bazında Sakarya İlinde İncelenmesi	Sakarya Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar, Sakarya, 2017
7.	ERGÜN YAZICI; DERYA ALİMANOĞLU YEMİŞCİ	2010	Engellilere İlişkin Sivil Toplum Kuruluşlarının Sorunları: İzmir İli Bakımından Bir Değerlendirme	http://www.sosyalhaklar.net/2010/bildiri/yazici.pdf (6 Mayıs 2019)

8.	NEZAHAT ALTUNTAŞ DUMAN; GÜLMELEK DOĞANAY	2017	Toplumsal Dışlanma Pratikleri Üzerinden Trabzon'da Engelli Kadınlar	Sosyoloji Araştırmaları Dergisi / Journal of Sociological Research Cilt / Volume 20 Sayı / Number 2 (Ekim / October 2017): (1-48)
9.	YASEMİN GÜMÜŞ ŞEKERCİ	2018	Disabled Person and Home Care Engelli Birey ve Evde Bakım	Sağlık Bilimlerinde Akademik Araştırmalar, Nisan 2018, Ankara S. 149-160
10.	SONGÜL SALLAN GÜL; DUYGU SAMAV CANTÜRK; HÜSEYİN GÜL	2017	Türkiye'de Engellilik Politikalarında Paradigma Değişimi: Muhtaç Sakattan İhtiyaç Sahibi Bireye Geçiş.	Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences. 2017, Vol. 29 Issue 4, p785-793. 9p.
11.	KENAN ÇAYIR; MELİKE ERGÜN		Ders Kitaplarında Engellilik	http://www.tohad.org/tohad/wp- content/uploads/dosya/ders_kitaplarinda engellilik.pdf (6 Mayıs 2016)
12.	YAHYA HAN ERBAŞ; BURAK YILDIRIM	2017	Çok Kültürlü Çocuk Kitaplarında Engellilik Kavramının Tasviri: Schneider Ailesi Kitap Ödülünü Kazanan Çocuk Kitapları Üzerine Bir Araştırma	IX. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Birliği Kongresi Eğitim Araştırmaları Birliği – 2017 / Ordu (S. 959 – 972)
13.	MURAT ÇOLAK; CEMİLE ÇETİN	2014	Öğretmenlerin Engelliliğe Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma	Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt:29, Sayı:1, Yıl:2014, ss. 191-211
14.	M. NACİ KULA	2017	Engelli Gençlerin Gelişim Özellikleri ve Din-Ahlak Eğitimi	Electronic Turkish Studies. Summer2017, Vol. 12 Issue 20, p167- 182. 16p.
15.	TUĞBA ÇAĞLAK; NEZİHE ŞENTÜRK	2017	Tek Elli Piyanist: Nicholas Mccarthy	Journal of the Institute of Social Sciences Çankırı Karatekin University / Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Apr2017, Vol. 8 Issue 1, p208-221. 14p
16.	HAVVA ÇAHA	2014	Elemeci Kürtaj: Öjenizmin Yeni Yüzü	İş Ahlakı Dergisi Güz 2014 • 7(2) • 53- 90
17.	YUSUF ACARA	2013	Saadet Asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları	Dinbilimleri Journal. 2013, Vol. 13 Issue 1, p131-171. 41p
18.	NEZAHAT ALTUNTAŞ; GÜLMELEK DOĞANAY	2016	Trabzon'da Engelli Kadın Profili The Profile of Women With Disabilities in Trabzon	KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi Yıl: 6 • Sayı: 12 • Aralık 2016

19.	NURAN AYTEMUR SAĞIROĞLU	2018	Klasik Liberalizm, Yurttaşlık ve Engelli Kadınlar	FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), http://flsfdergisi.com/ 2018 Güz/Autumn, sayı/issue: 26, s./pp.: 341-356
20.	İSMAİL SEVİNÇ; RASİM BABAHAÑOĞLU	2016	Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile Yüğü Değerlendirme Durumlarının Tükenmişlik Düzeylerine Etkisi: Konya Örneği Families with Children with Disabilities Burden of Burnout Status of Assessment Levels: Example Konya	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi Yıl:2016 Cilt:19 Sayı:2
21.	NAHİDE AVŞAR; PELİN GÜNAY	2016	Çoklu Politika Penceresi'nden Ötanizi: Türkiye'ye Bakış Euthanasia from the Multiple Policy Window: A Look at Turkey	Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1-2, 2016
22.	ESRA BURCU	2015	Türkiye'de Yeni Bir Alan: 'Engellilik Sosyolojisi' Ve Gelişimi	Journal of Sociological Studies / Sosyoloji Konferansları. 2015, Issue 52, p319-341. 23p
23.	MAKBULE ŞİRİNER ÖNVER	2017	Çalışma Yaşamında Mekânsal Esneklik ve Sakatlar.	Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 7 (1/1), ss. 32-44
24.	BÜLENT KARA		Rusya Federasyonu ve Türkiye'de Engellilerin Genel Sosyo - Ekonomik Görünümleri The Socio-Economic Case of the Handicapped in Russian Federation and Turkey	https://www.ceeol.com/search/article- detail?id=566640 (8 Mayıs 2019)
25.	NAMİK HÜSEYİNLİ; SELVİ GÖÇMEN; DAVUD NASİBOV	2017	Çalışma Hayatında Engelli Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Engellilerin Haklara İlişkin Farkındalıkları Legal regulations on Disability Rights in Labour Market and Disabled Individuals Awareness of Their Rights	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ Cilt / Vol: 6, Sayı/Issue: 6, 2017 Sayfa: 138-152
26.	KORHAN LEVENT ERTÜRK; A. ASLI ŞİMŞEK; DAMLA	2014	Türkiye'de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalet Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme	BİLGİ DÜNYASI, 2014, 15 (2) 375- 395

	GÜLSEREN SONGÜR; GÖKHAN ŞENGÜL		Disability Awareness in Turkey and an Assessment about Accessibility of Web Pages Related to Justice by Disabled People	
27.	ESRA KÖTEN; BARIŞ ERDOĞAN	2014	Engelli Gençler, Sosyal Dışlanma ve İnternet	İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 2014; İSTANBUL
28.	NUR ŞAT; TUĞÇE GÖVER	2017	Engelliler İçin Belediyelerin Erişilebilirlik Sorumlulukları: Çorum Engel Haritası Projesi Accessibility Responsibilities for Municipalities for People With Disabilities: The Barrier Map Project of Çorum City Center	Journal: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Issue Year: 10/2017 Issue No: 1 Page Range: 521-542
27.	ELİF ÇELİK	2016	Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu The UN Convention on Rights of Persons with Disabilities in a Decade and the Spirit of the Convention	İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt:7 Sayı:1 Yıl2016
28.	SERDAR ORHAN	2015	Türkiye’de Engellilerin Bilinç Düzeyi: Engellilere Sunulan İstihdam Hakları Üzerinden Bir Araştırma	Bilgi Dergi; İstanbul Vol. 17, Iss. 2, (Winter 2015): 73-98.
29.	MEHMET BAHÇEKAPILI	2016	Biyopsikososyal Açıdan Dinin Engellilik ve Farklı Sağlık Problemleri Üzerindeki Etkisi The Effect of Biopsycosics on Religious Disability and Different Health Problems	Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi; İzmir Iss. 1, (2016): 16-44
30.	YUSUF GENÇ; GÜLDANE ÇAT	2013	Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi Employment of Disabled People and Social Inclusion Relationship	Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries) Cilt/Volume: 8, Sayı/Number:1, Yıl/Year: 2013
31.	BİRGÜL ELBOZAN CUMURCU; RİFAT KARLIDAĞ; BEHİCE HAN ALMIŞ	2012	Fiziksel Engellilerde Cinsellik Sexuality among People with Physical Disability	Psikiyatride Guncel Yaklasimler; Adana Vol. 4, Iss. 1, (2012): 84-98
32.	ŞENAY KOPARAN	2003	Özel İhtiyaçları Olan Çocuklarda Spor	Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: XVII, Sayı:1, 2003, 153- 160

33.	GÜLHAN CEVİZKAYA; SELİN İLSAY; CEVDET AVCIKURT	2014	Turizm Alan Yazınında Engelliler ile İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Profili (2000-2013)	Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi 2 (2014), 101-10
34.	HAVVA KAÇAN SOFTA		Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi Examination of Parental Depression Levels of Children with Disabilities	Mayıs 2013 Cilt:21 No:2 Kastamonu Eğitim Dergisi, 589-600
35.	F. DUYGU SAMAV CANTÜRK	2017	Ötelenmiş Hayatlar: Engelliye Bakan Kadın Olmak	Toplum ve Demokrasi Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 11, Sayı 24 (2017)
36.	HANDE ŞAHİN; HATİCE BEKİR	2016	Üniversite Öğrencilerinin Engellilere Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi	Turkish Journal of Social Research / Türkiye Sosyal Arastirmalar Dergisi . Dec2016, Vol. 20 Issue 3, p767-779. 13p
37.	SERPİL İNAN GÜLSEN CEYHUN PEKER SELDA TEKİNER FİLİZ AK ZEHRİ DAĞLI	2013	Engellilik, Türkiye’de Engellilerin Durumu ve Sağlık Hizmet Sunumuna Bir Bakış A Glance at Disability, the Situation of Disabled People and Provision of Health Care in Turkey	TAF Preventive Medicine Bulletin, 2013; 12(6):723-728

EK-6

1. Biraz bize kendinden bahseder misin?
2. Sana “sağır” mı; yoksa “işitme engelli” (Kör/görme engelli, sakat/engelli) mi denmesini istersin?
3. Sağır/işitme (Özürlülerin Sorun ve Beklentileri, 2010) (Coşkun, 2018) (Keskin, 2018) (Kör/görme engelli, sakat/engelli) engelli bir birey olarak farklı insanların olduğu yerlerde bulunduğunda sana nasıl bakılıyor? Sen ne hissediyorsun? Nasıl hissediyorsun?
4. Annen, babanla farklı insanların olduğu ortamlara girdiğinde annen ve baban diğer insanların bakışlarından nasıl etkileniyor? Sence annen ve baban ne hissediyor?
5. Hiç bu konuda annen ve babanla konuştun mu? (Konuşuyorsanız) neler konuşuyorsunuz?
6. “sakat” arkadaşların var mı/ hiç “sakat” arkadaşın oldu mu?
 - 6.1 “sakat” bir arkadaşı varsa; “sakat” bir arkadaşın olması nasıl bir deneyim (his)?
 - 6.2 “sakat” arkadaşlarıyla sokakta yürüdüğünde; lokanta, sinema, konser gibi kalabalık ortamlara girdiğinde nasıl bakışlarla muhatap oluyorsun?
 - 6.3 Bir rahatsızlık duyuyor musun? (Evetse, ne tür bir rahatsızlık?)
 - 6.4 “sakat” arkadaşlarıyla bu konuda hiç konuştunuz mu? (Evetse, neler konuştunuz?)
7. “sakat”lığın için kabul ettiğim dönemden önce ve sonra diye bir ayrım yapar mısın?

- (Cevap evet ise) Bu dönemden önceki ve bu dönemden sonra sence diğer insanların sana bakışında bir değişim oldu mu? (Olduysa) Nasıl?
8. Toplumda diğer insanların sana bakışı, senin biriyle romantik ilişki kurmanı nasıl etkiliyor?
9. Toplumda diğer insanların sana bakışı günlük hayatını nasıl etkiliyor?
 - 9.1 Sokakta veya başka insanların olduğu bir yerde giderken/yürürken biri/birileri sana baktığında hareket ve davranışlarında nasıl bir değişim oluyor?

9.2 Sokakta veya başka insanların olduğu bir yerde giderken/yürürken biri/birileri baktığında, bu bakışların sende yarattığı duygular/hisler nelerdir?

9.3 Sokakta veya başka insanların olduğu bir yerde giderken/yürürken biri/birilerinin doğrudan sana baktığını görmesen bile sana bakan birileri varmış gibi hisseder misin?

-Bu nasıl bir duygu? Sence bu duygunun kaynağı nedir?

10. Okulda arkadaşlarının sana bakışları, senin okul hayatını nasıl etkiliyor?

11. Çalışma arkadaşlarının bakışlarının iş hayatı üzerindeki etkisi neler olacağını düşünüyorsun? (Çalışıyorsa; çalışma arkadaşlarının sana bakışları, senin çalışma hayatını nasıl etkiliyor?

12. Bu bakışlarla nasıl baş ediyorsun?

13. Bu bakışların anlamı nedir?

14. Toplumda sakat bireylere karşı bakışların arkasındaki nedenler sence nedir?

15. (Bakışlar negatifse) İnsanların bu bakışları nasıl değişir?

16. Bu konuyla ilgili eklemek istedikleriniz var mı? Varsa neler?

EK-7

1. Dik bakışın algılanması
2. Dik bakışın algılanma biçimi
3. Sakatlığın türüne göre dik bakışın algılanma biçimi
4. Dik bakışın gündelik hayata etkisi
5. Dik bakışın arkadaşlar ve sosyal çevre üzerine etkisi
6. Dik bakışların iş/okul hayatı üzerine etkileri
7. Sakatların, kendilerine dik bakan kişilerin algısı ile ilgili düşünceleri
8. Dik bakışlar nasıl yok olur? (Dik bakışlarla nasıl mücadele edilir?)